

# પ્રાપ્તિ આત્મા



પ્રેમશીલ શુભ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ શૈક્ષણિક

[ ગુજરાતી સાહિત્ય વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૨૪૦૭૦      ક્રમ નં ૨-૦-૦

કવિશ્રી પિરમિડની છાયામાં

વર્ષાક ૧૯૭૧ : ૨

પરિષદ સાહિત્ય માળા—નં. ૩  
વિશ્વસાહિત્ય માળા—નં. ૧  
સંપાદક : કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

## પિરામીડની છાયામાં

[ મિસરનું પ્રાચીન સાહિત્ય ]

ચંદ્રશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ



ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી  
ભારતીય વિદ્યા ભવન, મુંબઈ

✓ પ્રકાશક: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી  
 પ્રભાશંકર રામચંદ્ર ભટ્ટ  
 માનાર્હ સહમન્ત્રી ભારતીય વિદ્યા ભવન,  
 પોસ્ટખાનવાળા રોડ, વરલી, મુંબઈ ૧૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય  
 અમદાવાદ  
 ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ  
 સંજ્ઞા ૭૭૭

આવૃત્તિ ૧ લી

૧૯૪૩

કિંમત બે રૂપિયા

✓ મુદ્રક : મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી, બી. એ.  
 આદિત્ય મુદ્રણાલય રાયખડ ; અમદાવાદ



## પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મેં એ સ્વરૂપે કહી છે: એક ગુજરાતની અસ્મિતાના મંદિરરૂપે, બીજી સાહિત્ય દ્વારા કાર્ય કરતી ગુજરાતની શારદાપીઠરૂપે. એ સિવાય એનું ત્રીજું સ્વરૂપ હાલના સંયોગોમાં શક્ય નથી.

૧૯૨૪માં એની સાથે મારો સીધો અંગ્રંથ બંધાયો ત્યારથી હું એના પહેલા સ્વરૂપ પર ભાર દેતો આવ્યો છું. બીજાને માટે ૧૯૨૬માં યોજના ઘડેલી, પણ પરિષદના બંધારણીય વચનમાં એ અટવાઈ ગઈ. માત્ર એ દિશામાં સિદ્ધિ મળે તે માટે થોડા પૈસા ભેગા થઈ શક્યા.

પણ જ્યાં સુધી સાહિત્ય પરિષદ માટે કાર્ય કરતી ચાલુ ગંસ્થા ન ઊભી થાય અને તેને અંગે આ જ કામ કરવામાં આવે સમય આપનાર કાર્યકર્તાઓ ન હોય ત્યાં સુધી આ પ્રયાસ સફળ નથી થવાનો એમ મારું માનવું હતું. એટલે ૧૯૩૭-૧૯૪૦ના મારા પ્રમુખકાલમાં એ ક્ષતિ પૂરવા મેં પ્રયાસ આદર્યો. પરિણામે ભારતીય વિદ્યા ભવન, હેમચંદ્ર સ્મારક, ને નર્મદ શિક્ષાપીઠ ઊભાં થઈ શક્યાં, એટલું જ નહિ પણ તે કાળમાં ભવનની મદદથી પહેલી જ વાર પરિષદ સાહિત્ય ને અન્વેષણનાં સંગીન પુસ્તકો બહાર પાડી શકી.

માત્ર સંગીન પુસ્તકો દ્વારા સાહિત્યની શારદાપીઠ ન ચાલી શકે. એને માટે લોકોને સુગમ એવા સાહિત્યની જરૂર છે. આ ઉદ્દેશ પૂરો કરવા પરિષદની મધ્યસ્થ સભાએ પરિષદ સાહિત્ય માળાની યોજના ઘડી, અને એ પાર પાડવા મને સંપાદક નીમ્યો.

આ માળાનો મુખ્ય વિભાગ વિશ્વસાહિત્ય માળા છે. એનો હેતુ જગતનું શિષ્ટ સાહિત્ય ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો છે. ગમે તે ભાષામાં લખાયું હોય તોપણ શિષ્ટ સાહિત્ય સનાતન સરસતાનું કીર્તિમંદિર છે. એનાં દર્શન કરવા જનારને ભાષા, દેશ, જાતિ કે ધર્મની મર્યાદાઓ નથી. ત્યાં દરેક રસિક માનવહૃદય પૂજી શકે છે, પ્રેરણા મેળવી શકે છે, નિરવધિ આનંદનો મોક્ષ મેળવી શકે છે, અને એ પૂજા, પ્રેરણા ને સાક્ષાત્કાર વડે જ પોતાનું સાહિત્ય અને જીવન ઉન્નત કરી શકે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવું કીર્તિમંદિર રચાવાની થોડીઘણી તૈયારી પણ મારા અંપાદનકાળમાં થાય તો હું કૃતકૃત્ય થયો એમ માનીશ.

આ માલાનો આ પહેલો મળકો છે. એમાં ૫,૦૦૦ વર્ષો પૂર્વે રચાયેલા મિસરના અમર સાહિત્યમાંથી થોડીક વાનગીઓ આપી છે.

પ્રાચીન સંસ્કારભૂમિમાં મિસરનું સ્થાન અપ્રતિમ છે. નાઇલ નદીના પટથી બનેલા રણમાં પણ ક્ષણદ્રુપ એવો આ નાનકડો દેશ ઇતિહાસકાલની ઉષામાં પણ સંસ્કાર, સાધનઅંપત્તિ અને પ્રતાપથી ઝળકે છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ના આશરમાં ત્યાં સુશ્લિષ્ટ રાજ્યઅંધારણ, ઉચ્ચ કલાકોશલ્ય, ઉન્નત ધર્મભાવના, અને વિશુદ્ધ સાહિત્યપ્રણાલી દેખાય છે. મિસરવાસીઓએ નહેરો બાંધી, પિરામીડો બનાવ્યા, ચિત્રલિપિ દ્વારા લખવાની કલા અપનાવી, અને સુંદર સાહિત્ય સરજ્યું. એમની અંસ્કૃતિ સાધનપ્રધાન હોવાથી આજે એ બધાના અખંડિત અવશેષો મળી આવે છે.

ઈ. સ. પૂર્વે ૪૪૦૦માં મીનીસ રાજા થઇ ગયો ત્યાંથી માંડીને તે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૨માં સિકંદરે મિસર લીધું ત્યાં સુધીનો

એનો લગભગ કડીતોડ ઇતિહાસ મળી આવે છે. સુમેર, આર્યાવર્ત ને ચીન સિવાય એશિયા ને યુરોપના બધા પ્રાચીન દેશોએ મિસર પાસે સંસ્કારદીક્ષા લીધી એ નિઃશંક છે.

મિસરનું સાહિત્ય થોડું કાતરાયેલા લેખોમાં મળે છે. એમાં ઇતિહાસ, નીતિ ને વિજ્ઞાનવિષયક નિબંધો, ધર્મસાહિત્ય, કથાઓ, કાવ્યો વગેરે ધણું છે. ભાર્મ ચંદ્રશંકરે આ પુસ્તકને અંતે એ વિશે જે નિબંધ આપ્યો છે તે એનો સારો ખ્યાલ આપશે.

એ સાહિત્ય જિંચા પ્રકારનું છે, રસસમૃદ્ધ છે, હૃદયંગમ છે; કાલક્રમને વટાવી અમરતાના અખંડ પ્રકાશમાં જીવનસૌંદર્યની ઝાંખી કરાવે છે.

એવા સાહિત્યને ગુજરાતીમાં લઇ આવવાનું કામ અઘરું છે. આપણી ભાષામાં એની ખૂબીઓ જળવવી એ કામ અંતર્યાયે અઘરું છે. અંતે કામ ભાર્મ ચંદ્રશંકરે કલાથી ને ઉત્સાહથી કર્યું છે. એમને હું અભિનંદન આપું છું.

મુંબઈ, ૧૯-૩-૪૩

કનૈયાલાલ મુનશી

## શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪	૯	ઓસામરીના	ઓસામરીસના
૨૫	નીચેથી ૨	૫૨	૨૨
૪૧	નીચેથી ૪	કર્યો. જેમને	કર્યો.
૪૫	૧૮	હેઠે	પેઠે
૫૭	૧	૧૯	૧૬
,,	૧૨	ઉમરાવોને	ઉમરાવો ને
૬૮	૬	ક્યાં છે	ક્યાં છે તે
૮૨	૧	૨૫	૨૫ ક
૧૦૩	૨૦	સ્ત્રીઓએ	સ્ત્રીઓએ
૧૦૪	૯	પ્રકારનાં પ્રકારનાં	પ્રકારનાં
૧૧૮	૧૧	ગયો	ગયાં
૧૨૮	નીચેથી ૩	તે	તે

## અનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
૧. સૂર્યદેવની સ્તુતિ	૩
૨. સૂર્યદેવની સ્તુતિ	૬
૩. અમનની સ્તુતિ	૯
૪. ઓસાઈરીમની સ્તુતિ	૧૧
૫. પાપની ક્ષમાયાચના	૧૬
૬. “ મેં પાપ નથી કર્યું ”	૧૭
૭. જીવનદાતા નાઈલને	૨૦
૮. અતનની સ્તુતિ	૨૬
૯. રાને સર્પદંશ	૩૧
૧૦. ‘ હું રા છું ’	૩૭
૧૧. રાગ્નની પ્રશસ્તિ	૪૦
૧૨. રાગ્નનો લેખ	૪૧
૧૩. રાણીના શિલાલેખ	૪૩
૧૪. વિજયગીત	૪૭
૧૫. વિજયનું મહાકાવ્ય	૪૯
૧૬. પ્રધાનનો ધર્મ	૫૭
૧૭. ના-હોતેપનો દિતોપદેશ	૫૯
૧૮. કેટેલાંક સુભાષિતો	૬૬
૧૯. એવા રાગ્ન ક્યાં છે ?	૬૮
૨૦. વાત કોને કરું ?	૭૦
૨૧. મૃત્યુનું આગમન	૭૨
૨૨. જીવન માણી લે	૭૩

૨૩. સત્કર્મ કરી લે	૭૫
૨૪. અમલદાર થજો !	૭૭
૨૫. પ્રેમગીતો	૮૦
૨૫ ક. અહેનોનો વિલાપ	૮૨
૨૬. દિવંગત રાગને	૮૫
૨૭. એ ભાર્ગવી વાર્તા	૮૭
૨૮. સેટના અને ગદ્ગદની ચોપડી	૯૯
૨૯. આંગેલા વદાણની વાર્તા	૧૧૩
૩૦. ખેડૂતનો ન્યાય	૧૧૮
૩૧. રાગ રામીસીસનો કીર્તિલેખ	૧૨૪
૩૨. ગદ્ગદના મંત્રો	૧૩૩

મિસરનાં સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય (નિબંધ) ૧૩૬

પિરામીડની છાયામાં

[ મિસરનું પ્રાચીન સાહિત્ય ]

## સૂર્યદેવની સ્તુતિ

[ રા અથવા રૈ — સૂર્યદેવ — મિસરના દેવમંડળમાં શ્રેષ્ઠ દેવ ગણાતો. એ તેજસ્વી પિતા હતો, ને ધરતીમાતાને પ્રખર ઊષ્મા ને પ્રકાશ વડે ફળદ્રુપ બનાવતો. ફેટલીકવાર એને દૈવી વત્સ (વાછડો) કહેવામાં આવતો; તે દરરોજ ઉષઃકાળે નવો જન્મ ધારણ કરતો; એનું સ્વર્ગીય નૌકામાં બેસી આકાશમાં ધીરે ધીરે સફર કરતો; અને સાયંકાળે જમ કોઈ ઘરડો માણસ લથડિયાં મારતો કબર તરફ જાય તેમ, પશ્ચિમમાં ઊતરી પડતો. રા સૃષ્ટિનો સરજન-હાર છે એમ મનાવું. સૂર્યને ફેટલીકવાર હાનસ નામે પણ પૂજવામાં આવતો. તે બાજનું રૂપ ધારણ કરી દિનપ્રતિદિન આકાશમાં બચ્ચતાથી જોડે છે, ને પોતાના રાજ્યની દેખરેખ રાખે છે, એમ કલ્પવામાં આવતું. પાછળથી રા, અમન અને તાહ એ ત્રણ દેવને બેળા કરી તેમને એક જ પરમેશ્વરની ત્રણ મૂર્તિઓ માનવામાં આવતા. ]

હે રા,<sup>૧</sup> તું ઊગે છે ત્યારે હું તને નમન કરું છું. તારું મનોહર રૂપ મારી આંખ આગળ પ્રગટ થાય છે ને તારું તેજ મારા દેહ પર પડે છે ત્યારે હું તારી પૂજા કરું છું. અનુદૂળ વાયુ વાતો હોય એવી વેળાએ તું સંકેત નાવમાં બેસીને આથમવા ઊપડે છે, ને તારું હૈયું



હરખાય છે; માતેત નાવનું હૈયું હરખાય છે. તું શાંતિથી આકાશમાં વિચરે છે, ને તારા સર્વ શત્રુઓ હેઠા પડે છે. કદી વિશ્રાંતિ ન લેનારા તારા તારાં સ્તુતિગાન ગાય છે. જે તારા વિશ્રાંતિ લે છે, તથા જે તારા કદી ઊગવું ચૂકતા નથી, તેઓ પણ, તું મનુગિરિનાર ક્ષિતિજ પર વિશ્રાંતિ લેવા ઢળી પડે છે ને વેળાએ, તારો યશ ગાય છે. તું પ્રભાતે તેમજ સાંધકાળે મુસ્વરૂપ ભાસે છે. હે દેવ, તું જીવંત છે, તું અવિચળ છે; હે મારા નાથ !

નમન છે તને. તું ઊગે છે ત્યારે 'રા' હોય છે; અને રમણીય રૂપે આથમે છે ત્યારે 'તેમ' હોય છે. હે દેવોના અભિષિક્ત રાજા ! તું તારી માતા (નૂત)ની<sup>૩</sup> પીઠ પર ઊગે છે ને પ્રકાશે છે. નૂત તને નમન કરે છે; અને સનાતન વિશ્વવ્યવસ્થા<sup>૪</sup> સવારે ને સાંજે તને ભેટે છે. તું, હૃદયથી હરખાતો, આકાશમાં વિચરે છે; અને ટેસ્ટીમનું સરોવર તૃપ્તિ પામે છે. સંજાઉ અમુર ધરણી પર ઢળી પડ્યો છે; તેના આહુ અને હસ્ત છેદાઈ ગયા છે, અને છરાએ તેના દેહના સાંધા તોડી નાખ્યા છે. રાને અનુકૂળ વાયુ મળી જાય છે; સંકેત નાવ ચાલવા માંડે છે, ને સફર કરતી કરતી ગંદરમાં આવી પહોંચે છે. દક્ષિણના ને ઉત્તરના, પશ્ચિમના ને પૂર્વના દેવો તારી સ્તુતિ કરે છે. હે દેવી તરુ, જીવમાત્ર તારામાંથી ઉદ્ભવે છે.<sup>૫</sup> તું વચન ઉચ્ચારે છે, ને ધરણી પર શાંતિ રેલાય છે. હે એકેશ્વર, પૃથ્વી અને પર્વતો

૨. અસ્તાચળ.

૩. નૂત—આકાશદેવી. સેખ (અથવા ગેખ)—પૃથ્વીદેવ. નૂ—આકાશનો દેવ (નૂતનો પતિ).

૪. મચ્ચાત—સત્ય, વિશ્વવ્યવસ્થા. એ રાની પુત્રી મનાતી. સરખાવો ઋગ્વેદનું 'ઋત'.

૫. સરખાવો: પ્રાણ: પ્રજાનામુદયન્યેષ સૂર્ય: । —ઋગ્વેદ.

જન્મ પામ્યાં તે પહેલાં જ તું સ્વર્ગમાં વસતો હતો. હે પ્રધાવક,<sup>૬</sup> હે નાથ, હે એકેશ્વર, તું વસ્તુમાત્રનો કર્તા છે; દેવગણની જીભોને તેં ઘડી છે; સર્વ જલજાત જીવોને તેં પેદા કર્યા છે; અને હોરસ સરોવરની જલપૂર્ણ ભૂમિ ઉપર તું એ જળમાંથી નીકળી આવે છે. સૂંઘવા દે મને તારા નાકમાંથી આવતા વાયુને, અને તારી માતા (નૂત) પાસેથી આવતા ઉત્તરાનિલને. હે ઓસાઈરીસ,<sup>૭</sup> મારા તેજસ્વી દેહને દીપ્તિમંત બનાવ, મારા આત્માને દેવાંશી બનાવ ! શાંતિમાં તારી પૂજા થાય છે. હે દેવાધિદેવ, તારાં અદ્ભુત કર્મોને લીધે તારી સ્તુતિ ગવાય છે. તારાં તેજકિરણો વડે તું પ્રતિદિન મારા શરીર પર પ્રકાશને.

૬. દોડનાર.

૭. ઓસાઈરીસ દેવ એ પણ સૂર્ય તું જ રૂપ છે એમ અહીં સૂચવ્યું છે. ‘ઓસાઈરીસ’ એ ગ્રીક અપભ્રંશ છે; મૂળ શબ્દ છે ‘અસર’. સરખાવો વેદનો શબ્દ ‘સૂર’ (સૂર્ય). ‘સૂરાય વિશ્વચક્ષસે’—ઋગ્વેદ.

## સૂર્યદેવની સ્તુતિ

વિજેતા ઓસાધરીસ અનિ<sup>૧</sup> કહે છે:

“પ્રતિદિન ક્ષિતિજ પર ઊગનાર હે ઈન્દ્ર, હે ગભસ્તિપતિ,<sup>૨</sup> સ્વાગત છે તને ! તું પ્રકાશ; અને વિજેતા ઓસાધરીસ અનિના મુખ પર તારા તેજનાં કિરણો વરસાવ; કેમકે તે પ્રભાતકાળે તારાં સ્તુતિગાનો ગાય છે, અને, સાંયકાળે તું આથમે છે ત્યારે તારી પ્રશસ્તિ લલકારે છે. વિજેતા ઓસાધરીસ અનિનો આત્મા તારી સાથે આકાશમાં આવે; તે તારી સાથે માંતેત નાવમાં સફર કરે, ને સેકેત નાવમાં બંદરે પહોંચે; અને ગગનના, અવિરત પ્રવાસ કરતા તારકગણની વચ્ચેથી તે પોતાનો માર્ગ ભેદી લે.”

ઓસાધરીસ અનિ, શાંતિ ભોગવતો ને જીત પામેલો હોઈ, પોતાના દેવનું—અનંતકાળના અધીશનું—સ્તવન કરે છે, અને કહે છે:

૧. મરેલા માણસના નામ આગળ ‘ઓસાધરીસ’ શબ્દ લગાડવાનો રિવાજ હતો, કેમકે મર્યા પછી માણસ દેવરૂપ થઈ ગયેલો ગણાતો. અનિ એ માણસનું વિશેષ નામ છે.

૨. સૂર્ય.

“ તને નમન છે, હે સ્વયંભૂ ! તું જ્યારે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે, અને ઉત્તરની ને દક્ષિણની જમીન પર તારાં કિરણો નાખે છે, ત્યારે તું સુંદર હોય છે, રમણીય હોય છે; તને ગગનપતિને સર્વ દેવો જીએ છે ત્યારે તેઓ હર્ષ પામે છે. દેવી નેખત-ઉન્નૂત<sup>૩</sup> તારા માથા પર બેઠેલી છે; તે તારી આગળ પોતાનું સ્થાન રોકી લે છે. થોથ દેવ<sup>૪</sup> તારી નૌકાના અગ્રભાગ પર બેઠેલો છે, તારા શત્રુમાત્રને વિદારવાને. જેઓ તુઆત (પાતાળ)માં છે તેઓ તને મળવાને ધાધ આવે છે. તેઓ તારી મનોહર મૂર્તિ નિહાળવાને આવતાં નીચા નમી તને વંદન કરે છે. હું તારી સમક્ષ આવ્યો છું, તારી સમીપ રહેવા ને પ્રતિદિન તારા બિંબનાં દર્શન કરવા. મને ( કબરમાં ) પુરાઈ ન રહેવા દમ્પશ. મને પાછો ન વાળીશ. તારા રમ્ય રૂપનું દર્શન કરતાં મારા દેહના અવયવો નવા બની જશે, જેમ તારા સર્વ ઉપાસકોના બની જાય છે; કેમકે હું પૃથ્વી પર હતો ત્યાં તારી આરાધના કરતો હતો. હું અનંતતત્વની જમીનમાં આવવા ઇચ્છું છું. મને શાશ્વત ધામમાં આવવાની ઇચ્છા છે; કેમકે તેં મારે માટે એ નિર્મેલું છે, હે સ્વામી !

“ નમન છે તને, હે દેવ ! તું રા રૂપે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે. તું (અવિચળ) નિયમ<sup>૫</sup> પર આધાર રાખે છે. તું આકાશમાં વિચરે છે, અને પ્રત્યેક મુખ તને ને તારી ગતિને જોઈ રહે છે, કેમકે તું તેમની નજર આગળથી સંતાઈ રહેલો હતો. તું પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે ને સાયંકાળે તારા રૂપનું દર્શન કરાવે છે. જે સેકેત નાવમાં તું રાજેશ્વર વિરાજેલો છે તે પ્રમળ વેગે ચાલે છે; તારાં કિરણો (સર્વ) મુખોની

૩. આકાશની દેવી.

૪. વિદ્યાનો દેવ. તે ચિત્રલિપિનો રચનાર અને દેવોનો લલિયો મનાતો.

૫. ઋત.

ઉપર પ્રકાશે છે; તારાં રાતાં ને પીળાં ફિરણો ગણી શકાતાં નથી, ને તારાં તેજસ્વી ફિરણોની પણ ગણના થઈ શકતી નથી. જેમ તું આગળ વધે છે તેમ અનિ પણ આગળ વધે. જેમ તું રાજેશ્વર ખળવાર પણ અટકતો નથી તેમ તે પણ કદી ન અટકે. જેટલું અંતર કાપતાં મનુષ્યને લાખો ને કરોડો વરસ લાગે તેટલું અંતર તું મોટાં પગલાં ભરીને પલકવારમાં કાપે છે; અને પછી તું વિશ્રાંતિ સેવા ઢળી પડે છે. તું રાત્રિની ધડીઓનો અંત આણે છે, અને તું તે ધડીઓ ગણે છે — હા, તું જ ગણે છે; તું તારે નિર્મેલે સમયે તેનો અંત આણે છે, અને પૃથ્વી તેજોમય બની બચે છે.

“હે દેવ, તું સુવર્ણ જેવા રૂપે હૃદય પામે છે, અને તારા જન્મની પળે જગત પર તેજનાં પૂર રેલાવે છે. તારી માતા હથેળી પર તને જન્મ આપે છે, અને તું એ બિંબના માર્ગમાં પ્રકાશ ફેલાવે છે. હે આકાશમાં પ્રકાશનારા પરમ જ્યોતિ, તું નાઈલના પૂર વડે મનુષ્યોની પેઢીઓને બળવાન બનાવે છે; સર્વ પ્રદેશોમાં, સર્વ નગરોમાં, ને સર્વ મંદિરોમાં હર્ષ ફેલાવે છે. તું તારી દીપ્તિને લીધે કાર્તિ પામેલો છે. હે પ્રબળ વિજેતા, તું સર્વ શક્તિઓમાં પરમ શક્તિ છે. તું દુષ્ટ અસુરોની સામે તારા સિંહાસનને સુરક્ષિત બનાવે છે.”<sup>૬</sup>

---

૬. મિસરના રાજાઓની કુટલીક મોટી મોટી કબરોના પ્રવેશદ્વાર પર રાતું એક લાંબું સ્તોત્ર લખેલું જોવામાં આવ્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે રા એ જ પરમ શક્તિ છે, એ જ પરમેશ્વર છે, ને બીજા બધા દેવો રાનાં જ બિન્ન બિન્ન રૂપો છે.

## અમનની સ્તુતિ

[અમન એ સૂર્યનું જ એક ખીલું નામ છે. ઉત્તરમાં એ રા કહેવાતો, જે દક્ષિણમાં અમન. એક કાળે અમન રાષ્ટ્રદેવ ગણાતો, ને એનો પ્રભાવ ઘણો ભારે હતો. અમન-રા એવું સંયુક્ત નામ પણ કેટલાંક સ્તોત્રોમાં મળે છે.]

(૧)

હે અમન, ન્યાયાસન આગળ એકલા ઊભેલા ( માણસ )ની વિનંતિ તું કાને ધર. એ ગરીબ છે, ધનવાન નથી. અદાલત તેના પર જીલમ ગુજારે છે; દફતરવાળા કારકુનને સોનુંરૂપું ને નોકરોને વસ્ત્રો જોઈએ છે. તેને દુઃખમાંથી હિંગારવાને ન્યાયાધીશનું કામ કરનાર ખીજો કોઈ અમન નથી. ગરીબ માણસ ન્યાયાસન સમક્ષ આવે ત્યારે એને ધનવાન બનાવી દે એવું કોઈ નથી.

(૨)

હું કહું છું, જ્ઞાનનો આરભ એ અમનનો માર્ગ છે. તું સત્યનું સુકાન છે. જેની પાસે અન્ન નથી તેનો તું અન્નદાતા છે. તેના ધરના આકરનું તું પોષણ કરે છે. મારી સર્વ વિપત્તિઓમાં કોઈ રાજ્ય મારો રક્ષક ન બનો. મારી અરજી આ મહેલમાંના કોઈ માણસની આગળ

ન મુકાઓ. મારો નાથ (મારો). ત્રાતા છે. હું તેની શક્તિ બાણું છું. તે બળવાન ત્રાતા છે. એના એકલાના સિવાય કોઈ બલશાળી નથી. અમન બળવાન છે. તેને ધા નાખનારને જવાબ કેમ દેવો તે એ બાણે છે, ને તેની કામના તૃપ્ત કરે છે. એ સૂર્ય છે, દેવોનો ખરો રાજા છે, બળવાન વૃષભ<sup>૧</sup> છે, (શક્તિનો) મહાપ્રબળ પ્રેમી છે.

(૩)

હે સૂર્ય, તું મારી પાસે આવ. ક્ષિતિજ પરના હે હોરસ,<sup>૨</sup> મને (સહાયતા) કર. તું જ સહાયતા કરે છે. તારા વિના સહાયક કોઈ નથી. હે તુમ,<sup>૩</sup> હે મહાદેવ, તું મને સાંભળ. મારું હૃદય આનંદ<sup>૪</sup> તરફ વળે છે. મારી કામનાઓ તૃપ્ત થવા દે; મારું હૈયું હરખાવા દે; મારા ઊંડા અંતરમાં હર્ષ ઊપજવા દે. પ્રતિદિન મારાં પ્રતો સાંભળ; મારી નમ્ર પ્રાર્થનાઓ સાંભળ; રાતે મારી ઉપાસના સાંભળ; મારા મુખમાંથી નીકળતી, એક પછી એક મારા મોંમાંથી ઊઠતી, ભયની ચીસો સાંભળ. હે ક્ષિતિજ પરના હોરસ, હે આનના સ્વામી, તારા જેવો કરોડોનો ત્રાતા, લાખોનો મુક્તિદાતા, ધા નાખનારનો રક્ષક ખીજા કોઈ નથી. મારાં અનેક પાપોને માટે મને હપકો ન આપીશ. હું જીવાન છું. મારું શરીર નિર્બળ છે. હું હૃદય વિનાનો માણસ છું. બળદ જેમ ઘાસ પર ધસી આવે તેમ ચિન્તા મારા પર ધસી આવે છે. હું રાત શાન્તિમાં ગાળું છું ને તાળે થાઉં છું; પણ સૂતી વખતે ચિન્તા ફરી પાછી મને ઘેરી વળે છે.

- 
૧. વૃષભ એ રા, અમન, એસાઇરીસ આદિ અનેક દેવોનું પ્રતીક ગણાતો.
  ૨. સૂર્યનું ખીજું એક નામ. મૂળ શબ્દ છે 'હોર'. 'હોરસ' એ ગ્રીક રૂપ છે.
  ૩. તુમ અથવા આતુમ (આથમતો સૂર્ય), હિલિયોપોલીસ શહેરનો સ્વામી.
  ૪. હિલિયોપોલિસ શહેર.

૪

## ઓસાઘરીસની સ્તુતિ

[ઓસાઘરીસ એ અનંતત્વનો અધીશ, અમૃતત્વનો સ્વામી ગણાતો. છેક પ્રાચીન કાળથી તેની પૂજા સૂર્યદેવ રાની હારોહાર થતી; ને પાછળથી તેની લોકપ્રિયતા રાના કરતાં પણ વધી ગઈ. આઘસીસ દેવી તેની બહેન અને પત્ની હતી; તેનો ઉલ્લેખ નીચેના સ્તોત્રમાં આવે છે. મનુષ્યના મરણ પછી તેનો ન્યાય ઓસાઘરીસની આગળ થાય છે એમ મનાવું; અને તે બે સત્યના સમા-ગૃહમાં વિરાજતો. ઓસાઘરીસ એ નાઘલનો દેવ પણ મનાતો; અને ઓસાઘરીસનું મરણ અને તેનો નવાવતાર (resurrection) એ નાઘલ નદીના પૂરની ચડ-ઊતરનાં સૂચક મનાતાં. 'ઓસાઘરીસ' અને 'આઘસીસ' એ ગ્રીક લોકોએ ચલાવેલા શબ્દો છે. મિસરની મૂળ ભાષાના શબ્દો છે અનુક્રમે 'અસર' અને 'અસેત'.]

સ્વાગત છે તને, હે ઓસાઘરીસ ! તું કાગ્નાધીશ છે. તું દેવોનો રાજા છે. તારાં ઘણાં નામો છે. તું નવાં નવાં પવિત્ર રૂપો ધારણ કરે છે. મંદિરોમાં તારાં ગૂઢ રૂપો હોય છે. તું પરમ તત્ત્વ છે. તું ટટ્ટુમાં વસે છે. તું સોખેમમાં વસનારો મહેશ્વર છે. આંતમાં તું ઉદ્ધગાતા છે. ઓનમાં તું રિક્કિસિક્કિનો સ્વામી છે. બે સત્યના ધામમાં આગ્રા કરવાનો તારો હક છે. તું સૂર્યનો પ્રાણ છે. તારો આત્મા જગતની આક્રી કરવાને હસ્તી ધરાવે છે.



એના ધામનો રસ્તો તોસરમાંર છે. એનું નામ માણસોનાં મુખમાં કાયમ છે. તે સૃષ્ટિનો કર્તા છે; સર્વ દેવોમાં એ પ્રાણીઓનો અન્નદાતા છે; મૃતાત્માઓના નિવાસમાં કલ્યાણકારી દેવ છે.

સ્વર્ધુની<sup>૩</sup> નામ્નલ તેની પાસેથી પાણી મેળવે છે. વાયુ તેની પાસેથી આવે છે. અને શ્વાસ લેવાની દવા તેના નાકમાં છે, તેની તૃપ્તિને માટે ને તેના હૃદયની રુચિને માટે. તેને માટે પૃથ્વી પાક પેદા કરે છે. ઉપરનું આકાશ અને તેમાંના તારા તેની આજ્ઞાને અનુસરે છે, અને તે મહાદ્વાર ખોલે છે. દક્ષિણાકાશમાં તે ઉદ્ભવાતા છે, અને ઉત્તરાકાશમાં પુરોહિત છે. ફરતાં નક્ષત્રો, તેમજ વિશ્રાંતિ લેતાં નક્ષત્રો તેના મુખસ્થાનની નીચે છે; તેઓ એનાં નિવાસસ્થાન છે. સેષ તેને બલિદાન ધરાવવાની આજ્ઞા કરે છે; દેવો તેને પૂજે છે; જોઓ અંતરિક્ષમાં છે તેઓ તેને નમન કરે છે; દેવોના અગ્રણીઓ તેને વંદન કરે છે; સર્વ તેની પાસે યાચના કરે છે.

દેવો તેને જુએ છે ને તેના ધાકમાં રહે છે. તેની પવિત્ર મૂર્તિ જ્યારે આકાશમાં વિચરે છે ત્યારે આખી પૃથ્વી તેનાં યશોગાન ગાય છે. તે મહાગૌરવશાળી છે. તેનું સામ્રાજ્ય સ્થિરસ્થાવર છે. તે દેવોનો સર્વોત્તમ સ્વામી છે; તે સ્વરૂપવાન છે; તેને ભાળનારા સહુને તે પ્રિય છે. તે સર્વ દેશોમાં પોતાની ધાક ફેલાવે છે, એટલે તેઓને તેનું નામ પ્રથમ પદે મૂકવું રુચે છે. તેને પ્રતાપે સહુ રિદ્ધિસિદ્ધિ ભોગવે છે. તે સ્વર્ગમાં ને પૃથ્વી પર કીર્તિનો સ્વામી છે. તે આતાઓમાં જ્યેષ્ઠ છે; પ્રથમ છે, દેવોનો અગ્રણી છે. એ લોકમાં ન્યાયને તે ટકાવી રાખે છે, અને પિતાને સ્થાને પુત્રને તે સ્થાપે છે. તેના પિતા સેષ તેની પ્રશંસા કરે છે. માતા નૂતો તે પ્રિય પુત્ર છે. તે અતિ શૂર છે; પાપી

૨. મૃતાત્માઓના નિવાસસ્થાનનું પ્રવેશદ્વાર.

૩. સ્વર્ગની નદી.

લોકોને ઉચલાવી પાડે છે. તે અન્ન્ય છે, પ્રતિપક્ષીને હણે છે, શત્રુનાં હૃદયમાં ભય ઉપજાવે છે: તે દુર્જનોના સીમાડા હરી લે છે. તેનું હૃદય દૃઢ છે; તેનાં પગ પ્રમાદરહિત છે. તે સેજનું સંતાન છે ને બંને જગત પર રાજ્ય કરે છે. સેજે તેના ગુણ નિહાળ્યા છે, અને તેને પોતાના હાથ વડે નિરંતર પ્રજાઓને ચલાવવાની આજ્ઞા કરી છે. તેણે આ જગત, તેનું જાળ, તેનું અંતરિક્ષ, તેની વનસ્પતિ, તેનાં સર્વ પશુ, તેનાં સર્વ પંખી, તેનાં સર્વ મત્સ્યો, તેનાં સર્વ સરીસૃપો<sup>૪</sup> ને ચતુષ્પાદોને<sup>૫</sup> પોતાને હાથે સરજ્યાં છે. ન્યાયનો હિસાબ નૂના પુત્ર આગળ રજૂ થાય છે. તે સૂર્યની પેઠે પિતાના આસન પર આરૂઢ થાય છે ત્યારે સૃષ્ટિ શાંત થઈ જાય છે. તે ક્ષિતિજ પર પ્રકાશે છે, તિમિરને અજવાળે છે, તેના ઘેવડા પીંછા વડે<sup>૬</sup> છાયાને તેજોમય બનાવે છે. તે સૂર્યની પેઠે દરરોજ સવારે પૃથ્વી પર તેજનાં પૂર રેલાવે છે. તેનો મુગટ ગગનને માથે ઝળકે છે ને તારાની સાથે સાથે ફરે છે. તે સર્વ દેવોનો પથપ્રદર્શક છે.

તેની ઇચ્છા ને વાણી કલ્યાણકારી છે. મોટા દેવો તેની પ્રશંસા કરે છે, ને નાના દેવો તેના પર પ્રેમ દોળે છે.

તેની બહેને તેની શંભાળ લીધી હતી: તેના શત્રુઓનું બળ હરીને, અને દુર્દેવને હલાવી કાઢીને. તે પોતાના મુખના બળ વડે પોતાની વાણીનો પ્રચાર કરે છે. તેની શ્રભમાં શાણપણ હોઈ તેનું એકે વચન એળે જતું નથી. તેની ઇચ્છા ને તેની વાણી કલ્યાણકારી છે. એ કલ્યાણમયી આઘસીસ દેવી છે. તેણે ભાઈનું વેર વાળ્યું છે. તેણે તેની ખાળ કરી; ભાઈને માટે વિલાપ કરતાં કરતાં તે આખું જગત ફરી

૪. પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ.

૫. ચોપગાં જનવરો.

૬. સૂર્યદેવના શિરપેચ પર શોભતાં બે પીંછાં.

વળી; તેની બાળ મળી નહીં ત્યાં લગી તે થોભી નહીં; તેણે પોતાની પાંખ વડે છાયા પ્રસારી; તેની પાંખના ફફડાટથી પવન વાયો; એ પવન તેના બાઈના દફનનું મૃત્યુગીત બની રહ્યો. થંભી ગયેલા હૃદયવાળા દેવના અવશેષોને તેણે ઉપાડ્યા; તેનો અર્ક કાઢ્યો; તેને બાળક થયું; તેણે બાળકને ગુપ્તપણે સ્તનપાન કરાવ્યું; એ ધટના ક્યાં બની તેની ખબર કોઈને ન પડી.

સેબના મહાનિવાસમાં<sup>૭</sup> (એ બાળકનો) બાહુ બળવાન બન્યો છે. હોરસને—આસાધરીસના તેજસ્વી ને ઔરસ પુત્રને, આધસીસના તનુજને, આસાધરીના વારસને—આવી પહોંચેલો જોઈ દેવો હર્ષ પામ્યા છે. દેવોના અગ્રણીઓ તેને આવી મળે છે. દેવો સમજી જાય છે કે એ સ્વયં પરમાત્માનું જ બાળક રૂપ છે. ન્યાય કરનાર દેવો પાપ અને અન્યાય પર ચોક્કી રાખવાને ભેગા મળેલા છે ને સેબના મહાનિવાસમાં બેઠા છે. તેઓ ન્યાયના આ દેવને સત્તા સોંપે છે. હોરસને તેનું ઉચિત પદ પ્રાપ્ત થયું છે. તેને પિતાનો ધલકામ અપાયો છે; અને સેબની આજ્ઞાથી તે રાજનો શિરપેચ ધારણ કરીને દર્શન દે છે. તે ઉભય લોકનું રાજ્ય હાથમાં લે છે. ઐષ લોકનો મુકુટ તેના માથા પર મૂકવામાં આવ્યો છે. તે ઇજિપ્તમાં આવે એમ જગતનો ન્યાય કરે છે. સ્વર્ગ અને પૃથ્વી તેના મુખસ્થાનની નીચે છે. તે હુકમ ચલાવે છે માનવજાતિ પર, બુદ્ધિશાળી જીવો પર, મિસરવાસી પ્રજા પર, ઉત્તરના જંગલીઓ પર. સૂર્યનું પ્રિય તેની હકૂમતમાં છે. વાયુ,

૭. સેબનો મહાનિવાસ તે પૃથ્વી પોતે. કેટલાક વિદ્વાનો 'સેબ'ને બદલે 'ગેબ' નામ આપે છે. ગેબ એટલે પૃથ્વીનો દેવ. ગેબ અને નૂત—પૃથ્વીપિતા ને આકાશમાતા. એથી ઉલટું વેદમાં આવે છે ધાવાપૃથિવી—ધૌગ્નિપતા ને પૃથ્વી માતા—આકાશપિતા ને પૃથ્વીમાતા. શુ દેવ નૂત દેવીને ગેબ દેવના સુન્પાશમાંથી છોડવે છે એવી કાવ્યમય કલ્પના છે.

૮. હોરસ — બાલરવિ.

જળ, વૃક્ષાદિ વનસ્પતિ પણ માને છે તેની જ આણુ. તે બીજપ્રદ દેવ છે. તે વનસ્પતિમાત્ર આપે છે; અને આપે છે ભૂમિના રસકક્ષ. તે ધનધાન્ય આપે છે; અને આપે છે તે આખી ધરતીને.

મનુષ્યમાત્ર પરમ આનંદમાં છે, તેમનાં હૃદયમાં મધુરતા છે, છાતીમાં સ્પર્ષ છે; પ્રત્યેક જણ પૂજા કરે છે. પ્રત્યેક જણ તેની સુજનતાનાં ગુણગાન કરે છે. તેનો આપણે માટેનો પ્રેમ સૌમ્ય છે; તેની મૃદુતા આપણાં હૃદયને વીંટળાઈ વળી છે; સર્વ હૃદયોમાં તેને માટે ધણો અનુરાગ છે. ઓર્ધ્વસીસના પુત્ર આગળ ન્યાયનો હિમાય અપાય છે. તેનો શત્રુ તેનો ક્રોધ જોઈને ભોંયભેગો થાય છે, ને પાપી તેનો અવાજ સાંભળીને. હિંસક મનુષ્ય અંતકાળની ઘડીએ છે: ઓર્ધ્વસીસનો પુત્ર, પિતાનું વેર વાળનારો, તેની પાસે આવે છે.

પાવનકારી, કલ્યાણકારી છે તેનું નામ. પૂજ્યભાવને તેનું પાત્ર મળી રહે છે. (લોદ્ધા) તેના કાયદા માટે અવિચળ આદર (ધરાવે છે). ઉભય લોક જંપી જાય છે; પાપ પલાયન કરી જાય છે, અને ધરતી તેના સ્વામીની આણુ તળે શાંતિમાં ફળદ્રુપ બને છે; તેનો નાથ ન્યાયને દૃઢમૂલ કરે છે; પાપનો પીછો પકડે છે.

સૌમ્ય છે તારું હૃદય, હે ઉત્તીકર, હે ઓર્ધ્વસીસપુત્ર ! તેં ઓર્ધ્વલોકનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે. સેવના મહાનિવાસમાં તારા પિતાની સત્તા તને સોંપાઈ છે.

તારા પિતા સેમે તારે માટે જે આજ્ઞા કરી છે તે તેના વચન અનુસાર પળાવા દે. તથાસ્તુ.

## પાપની ક્ષમાયાચના

[ ઇહલોકમાં મરણ પામનાર જીવ સર્વનો ન્યાય તોળનાર દેવ આસા-  
ધરીસની પાસે જઈ પહોંચે છે, ને પોતાનો ન્યાય થતી વેળા નીચે પ્રમાણે  
વિનંતી કરેછે, ને પાપની ક્ષમા માગે છે. આવાં લખાણોવાળાં પેપીરસનાં  
ટીપણાં લગભગ બેએક હજાર મિસરની પ્રાચીન કબરોમાંથી મળી આવ્યાં છે.  
એ પિરામીડ જેટલાં પ્રાચીન, ને કેટલાંક તે એથીયે જૂનાં, છે. મિસરના લોકો  
માનતા કે આ સ્તોત્રો વિદ્યાતા દેવ શેયનાં લખેલાં છે. ]

હે દેવ, તું કાળની ઊડતી પાંખોને વેગ આપે છે. તું જીવનની  
સર્વ ગૂઢતાઓમાં વસે છે. મારા મુખમાંથી નીકળતા પ્રત્યેક વચનનો  
તું સાક્ષી છે. જો તો ખરો, મારે માટે—તારા પુત્રને માટે તને શરમ  
આવે છે ! તારું હૃદય દુઃખ અને શરમથી ભરેલું છે. કેમકે જગતમાં  
મારાં પાપો બહુ ખૂરાં હતાં; મારી દુષ્ટતા ને મારો અનાચાર મારા  
ગર્વનાં ઘોતક હતાં. હે દેવ, મારા પર પ્રસન્ન થા, મારા પર પ્રસન્ન  
થા, અને આપણી વચ્ચે જે દીવાલો આડી પડી છે તેને ભાંગી નાખ !  
મારાં સર્વ પાપો ધોવાઈ જાય, અને ભુલાર્થ જઈને તારી જમણી  
ને ડાખી બાબુએ પડી જાય ! હે દેવ, મારી સર્વ દુષ્ટતાનો નાશ  
કર; અને તારા હૃદયમાં ભરેલી શરમ કાઢી નાખ; જેથી તું અને  
હું હવે પછી શાંતિમાં રહીએ.

## “મેં પાપ નથી કર્યું”

[ પાછલા પ્રકરણમાં પાપની ક્ષમાચાચના હતી. નીચેના સ્તોત્રમાં મૃતાત્મા કહે છે કે ‘મેં પાપ નથી કર્યું, તેથી મને સજા ન કરીશ.’ મિસરવાસીઓની નીતિધર્મની કલ્પના ફેટલી આગળ વધી હતી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આ સ્તોત્ર આપે છે. મૃતાત્મા કહે કે ‘મેં પાપ નથી કર્યું’ એટલા પરથી ઓસાઈરીસ તેને નિષ્પાપ માની ન લેતો. ન્યાયસભામાં ઉપસ્થિત સર્વ દેવોની સમક્ષ તેનું હૃદય ત્રાજવામાં તોળાવા મુકાવું. તે પરથી તે ફેટલો પાપી છે કે નિષ્પાપ તેની ખરી પરીક્ષા થતી. ]

નમન છે તને, હે મહાદેવ, હે એ સત્યના? અધિપતિ. હું તારી પાસે આવ્યો છું, હે નાથ. હું અહીં આવ્યો છું તારા સુભગ રૂપનાં દર્શન કરવાને. હું તને જાણું છું; તારું નામ જાણું છું; અને જે ઐતાળીસ દેવો આ સભાગૃહમાં તારી સાથે વસે છે તેમનાં નામ પણ હું જાણું છું, તેઓ પાપીઓના પહેરેગીર તરીકે રહે છે; અને જે દિવસે ઉતેફર દેવની સમક્ષ મનુષ્યોની જિંદગીનો હિસાબ લેવાય છે તે

૧. દેહ છોડ્યા પછી જીવ ન્યાય માટે એ સત્યના સભાગૃહમાં પ્રવેશે છે એવી કલ્પના હતી. તેનો અધિપતિ એટલે ઓસાઈરીસ—ન્યાય કરનાર દેવ. એ સત્ય તે ‘સત્ય’ અને ‘ન્યાય’ — ‘સત્ય’ અને ‘ઋત’ જેવાં.

દિવસે તેઓ પાપીઓના લોહીનું પ્રાશન કરે છે. વસ્તુતઃ તારું નામ 'રેખા-મર્તી-નેખ-મચ્ચાતી' (એટલે કે એકસાથે જન્મેલી, બે આંખવાળી બહેનો, બે સત્યની સ્વામિનીઓ) છે. ખરેખાત હું તારી પાસે આવ્યો છું; હું મારી સાથે મચ્ચાત (એટલે કે ન્યાય અને સત્ય) ને તારી પાસે લાવ્યો છું, અને તારે ખાતર મેં દુરાચારનો નાશ કર્યો છે. મેં મનુષ્યોને દાનિ કરી નથી. મેં મારાં કુટુંબીજનોને પીડ્યાં નથી. મેં ન્યાય અને સત્યના ધામમાં (તીર્થક્ષેત્રમાં) દુરાચરણ કર્યું નથી. મેં ખૂરા માણસોનો સંગ નથી કર્યો. મેં દરરોજ સૌથી પહેલો એવો વિચાર નથી કર્યો કે મારે માટે હદ બહારની મહેનત થવી જોઈએ. મેં માનપાન મેળવવા માટે મારું નામ આગળ નથી ધર્યું. મેં નોકરચાકરને દુઃખ નથી દીધું. મેં મનથી ઈશ્વરનો તિરસ્કાર નથી કર્યો. મેં જીલમથી પીડાયેલા માણસને ડગીને તેની માલમતા પડાવી નથી લીધી. દેવોને અકારું લાગે એવું કંઈ કામ મેં નથી કર્યું. મેં શેઠને તેના નોકરને ઈજા કરવા નથી દીધી. મેં દુઃખ નિપજળવ્યું નથી. મેં કોઈ માણસને રોટલા વિનાનું કર્યું નથી. મેં કોઈ માણસને રડાવ્યું નથી. મેં ખૂન કર્યું નથી. મારી વતી ખૂન કરવાનો હુકમ મેં આપ્યો નથી. મેં માનવજાતિને માથે દુઃખ નાખ્યું નથી. મેં કગાઈ કરીને મંદિરોનાં બલિદાન પડાવી લીધાં નથી. મેં દેવોને ધરાવેલું નૈવેદ્ય ચોરી લીધું નથી. મેં જીરકર્મ કર્યું નથી. મેં મારા નગરના દેવમંદિરમાં કુર્મ કર્યું નથી, તેમજ માપમાં ઘટાડો કર્યો નથી. મેં મારી જમીન વધારી નથી; કોઈની ચોરી નથી. મેં બીજાનાં ખેતર પર દબાણ કર્યું નથી. મેં (વેચનારને છેતરવા માટે) ત્રાજવાનાં કાટલાંમાં ઉમેરો કર્યો નથી. મેં (ખરીદનારને છેતરવા માટે) ત્રાજવાની દાંડી જાચીનીચી કરી નથી. મેં બાળકોનાં મોંમાંથી દૂધ કાઢી લીધું નથી. ગૌચરમાં ચરતાં ઢોરને મેં હાંકી કાઢ્યાં નથી. દેવાલયના

વાડાનાં પીંછાંવાળાં મરઘાં પર મેં જળ પાથરી નથી. મેં ગલ પર માછલી મૂકીને માછલીએ પકડી નથી. પાણી વહેવું જોઈએ એવી વેળાએ મેં તેને પાછું વાળ્યું નથી. મેં વહેતા પાણીની નહેરમાં છિદ્ર પાડ્યું નથી. દેવતા બળવો જોઈએ એવી વેળાએ મેં તેને હોલવી નાખ્યો નથી. સરસ માંસનાં બલિદાન આપવાની વેળા મેં ચુકાવી નથી. દેવોની વાડીઓમાંથી મેં ઢોરને હાંકી કાઢ્યાં નથી. ઇશ્વરનાં આવિષ્કારોનો મેં તુચ્છકાર કર્યો નથી. હું શુદ્ધ છું. હું નિપ્પાપ છું. હું નિષ્કલંક છું. મેં પાપ નથી કર્યું. સુતેનહનેન શહેરમાં પેલો મહાન એન્નુ દેવ છે એની વિશુદ્ધિના જેવી મારી વિશુદ્ધિ છે. કેમકે, જો, હું વાયુદેવનું નાક છું. વાવણીની મોસમના બીજ માસની આખરે અન્નુમાં રાત્રી આંખ પૂરેપૂરી ઊઠે છે ત્યારે વાયુદેવ જ આખી મનુષ્યજાતિને જિવાડે છે. અન્નુમાં ગાંધી આંખ પૂરેપૂરી ઊઠેલી મેં જોઈ છે. તેથી આ જૂમિમાં અને આ સત્તાગૃહમાં મને દુઃખ ન પડવા દઈશ; કેમકે હું — હા હું જ — અહીં જો દેવો વસે છે તે જોએ મહાદેવના અનુચરો છે તેમના નામો જાણું છું.



## જીવનદાતા નાઈલને

[ મિસર એ, એક ગ્રીક ઇતિહાસકારે કહ્યું છે તેમ, 'નાઈલની પ્રસાદી' છે. નાઈલ નદીનાં પૂર અને તેમાં તણાઈ આવતો કાંપ એણે જ સૂકા રણના પ્રદેશમાં મિસરની કૃણદ્રુપતા રચી છે, ને એ જ તેને પાળેપોયે છે. નાઈલ ન હોત તો મિસર પણ ન હોત. એવી જે જીવનદાતા નદી છે તેની સ્તુતિ મિસરવાસીઓએ કરી હોય એ સ્વાભાવિક છે. નાઈલદેવનું નામ હાતી હતું. નીચેના સ્તોત્રમાં નાઈલનદીના દેવનું સ્તવન કરેલું છે. ]

૧

સ્વાગત છે તને હે નાઈલ ! તું આ ભૂમિમાં પ્રગટ થાય છે, શાંતિથી આવે છે, ને મિસરને પ્રાણુદાન આપે છે. હે અમન, તું રાત્રિને દિવસ પ્રત્યે દોરી જાય છે, ને તેથી હૃદય હરખાય છે.<sup>૧</sup> રાનાં સરજેલાં ઉઘાનોમાં તું પાણીનાં પૂર રેલાવે છે.<sup>૨</sup> તું પ્રાણીમાત્રને જીવન પ્રદાન કરે છે; અટક્યા વિના ધરતીને જળામય કરે છે. તું પૃથ્વી પર ઊતરી આવતી સ્વર્ણની (સ્વર્ગનદી) છે. હે તા,

૧. મિસરના દેવોનાં અનેક વર્ણનો એકબીજાને લાગુ પડે છે તેનું આ એક દષ્ટાંત છે.

૨. રાને ફૂલો બહુ ગમતાં એવી કલ્પના હતી.

તું અન્નપ્રિય છે; અન્નદાતા છે; ધરેધરમાં તું પ્રકાશ પહોંચાડે છે.

૨

હે મત્સ્યપતિ, તારાં પૂર ફરીવાર આવે છે ત્યારે ખેતરો પર જીવજંતુ પડતા નથી. હે જવના સર્જક, ધઉંના ઉત્પાદક, દેવમંદિરોનો નિર્વાહ તું ચલાવે છે ! કરોડો માણસોના, દુઃખી લોકોના હાથ આળસુ રહે એનો તેને અણગમો છે. સ્વર્ગના દેવો દુભાયે તો માણસો પર દુઃખ આવી પડે છે.

૩

તે વૃષભોને માટે આખી ધરતીને ખુલ્લી કરે છે. ૪ અને મોટા નાના હર્ષ પામે છે. તેના આગમનને (તેના પૂરને) માણસો વધાવી લે છે ! તે નૂમનું ૩૫ ધારણ કરે છે. તે પ્રકાશે છે, તે પછી ભૂમિ હર્ષને દિલોળે ચડે છે ! ઉદરમાત્રનો આનંદ માતો નથી ! પ્રાણી-માત્ર પોપણ પામે છે ! દાંતમાત્રને અન્ન મળે છે.

૪

હે અન્નવાહક ! હે અન્નદેવ ! હે સર્વ સુભગ વસ્તુના સરજનહાર ! હે ભીષણતા ને પરમાનંદના સ્વામી ! તેનામાં સર્વનો અંગમ થયેલો છે. તે વૃષભોને માટે ઘાસ પેદા કરે છે; પ્રત્યેક દેવને માટે અલિદાન આણી આપે છે. તે સુંદરમાં સુંદર ધૂપ પૂરો પાડે છે. તે ઉભયલોકનો નાથ છે. તે અનાજના કાઠારો ભરી આપે છે; ભંડારોમાં સમૃદ્ધિ વધારે છે. તે રંકની સ્થિતિ માટે કાળજી રાખે છે.

૫

તે સર્વ કામનાઓ તૃપ્ત કરવા માટે પાક પેદા કરે છે. તેમાં તે

૩. માણસના આળસથી દેવો દુભાય છે. સરખાવો: ન ક્રતે શ્રાન્તસ્ય સરવ્યાય દેવા: ।

૪. એટલે કે તેને પાણી પાઈ ખેતી માટે તૈયાર કરે છે.

૫. જીવનદાતા નાઇલદેવનું બીજું નામ.

કદી થાકતો નથી. તે પોતાની શક્તિને ઢાલરૂપ બનાવે છે. એવડો મુકુટ ધારણ કરનારી તેની આરસની મૂર્તિ કોરાયેલી નથી. તે દેખાતો નથી. તેની નથી થતી સેવાપૂજા, ને નથી ધરાતું તેને નૈવેદ્ય. તેનો વાસ ક્યાં છે તે કોઈ જાણતું નથી. ચીતરેલી આકૃતિઓવાળું મંદિર (એને માટે) રચાયેલું નથી.<sup>૬</sup>

૬

એને સમાવી શકે એવું કોઈ મકાન (જગતમાં) નથી ! (હે દેવ,) તારા હૃદયનો કોઈ સલાહકાર નથી ! તારા યુવકો—તારાં અર્લોકો તારે વિષે રાચે છે: તું રાજરૂપે એમને આજ્ઞા કરે છે. આખા દેશમાં તારો કાયદો સ્થપાયેલો છે: ઉત્તરમાં તારા સેવકોના સાંનિધ્યમાં<sup>૭</sup>. નયનમાત્ર તેનાથી તૃપ્તિ પામે છે; તેના ધણા આશીર્વાદોને માટે આતુર રહે છે.

૭

પાણીનાં પૂર આવે છે, અને (સાથે) આવે છે આનંદાત્મક; અને હર્ષ ઝિભનાય છે પ્રત્યેક હૈયામાં. નીચનાં સંતાન મગરોનાં દાંત, અને તારા સાથે ગંગાતા દેવોનું મંડળ પણ (હરખાય છે).<sup>૮</sup> તેની રેલ

૬. આ કંડિકા બહુ મહત્ત્વની છે. તે બતાવે છે કે મિસરવાસીઓ મૂર્તિપૂજક છતાં તેમનામાં એ કલ્પના પણ પ્રવર્તતી હતી કે સર્વ દેવોથી પર એવો એક પરમાત્મા છે, જે અજ્ઞાત, અદૃશ્ય, અચિત્ત, ને અપ્રમેય છે. તે જ ભૂતમાત્રનો અધિપતિ છે, રાજા છે. તે જ સર્વ શુભ અને શક્તિનું ઉગમસ્થાન છે. તે કોઈ મંદિરમાં સમાઈ શકે એમ નથી, ને તેથી તેની મૂર્તિ રચવી, પૂજાઓ કરવી ને બલિદાનો ધરવાં એ તેનો ઉપાસનાનો સાચો માર્ગ નથી.

૭. ન્યાયાધીશો દેવતા સેવકો મનાતા, ને તેઓ ઉત્તરથી દક્ષિણ લગી કાયદાનો અમલ કરતા.

૮. નીચ દેવીનાં જે સ્તનને જે મગર ધાવે છે એવું ચિત્ર મિસરના પ્રાચીન સંગ્રહોમાં મળી આવે છે.

ખેતરોને પાણી પાચ છે, મનુષ્યોને હર્ષધેલાં કરે છે, ને એકનું સર્જન કરવા ખીજને પયપાન કરાવે છે. ૮ તેની સાથે કામ કરનારું કાઈ નથી; તે નીચની સહાયતા વિના જ અન્ન પેદા કરે છે. ૧૦ માનવીઓને તે હર્ષ ઉપજાવે છે.

૯  
તિમિરમાંથી નીકળી આવીને તે પ્રકાશ આપે છે. તેનાં ઢોરનાં ગોચરમાં તેની શક્તિ સર્વ કંઈ પેદા કરે છે: જે નહોતું (મૃતવત્ હતું) તેને તેની ભીનાશ સજીવન કરે છે. મનુષ્યોને વસ્ત્ર પહેરાવાય છે: તેના ઉદ્ધાનોને ભરવા. તે પોતાના મજૂરોની કાળજી રાખે છે. તે સાયંકાળ અંત મધ્યાહ્નને સરજાવે છે. તે અનંતના અને કાખીસ ૧૧ છે. તે ઉત્તરમાં સર્વ કાર્યોને ચલાવે છે. તે સરજાવે છે સર્વ લખાણોને, સર્વ પવિત્ર વચનોને, અને તેનાં (મનુષ્યનાં) સર્વ ઓગરોને. ૧૨

૯  
તે શબ્દો ઉચ્ચારતો તેના ધરના અંતર્ભાગમાં પ્રવેશે છે. તેની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેના ગૂઢ મંદિરમાંથી તે ચાલવા માંડે છે. તારો કોપ થયે મત્સ્યોનો વિનાશ થાય છે. ૧૩ પછી માણસો મોસમનાં પાણી માટે તારી પ્રાર્થના કરે છે: “થિયાઈડ દ્વીપકદ્વ જેવું દેખાઓ, દરેક માણસ પોતાનાં ઓગર લઈને ચાલતો દેખાઓ, કોઈ માણસ

૯. “નાઈલ સર્વ મનુષ્યોને કામાતુર બતાવે છે. ને તેમને પ્રજનન-શક્તિ આપે છે.”

૧૦. નીચ (એટલે વરસાદ આપનારી દેવી)ની સહાયતા વિના. નાઈલનાં કનાળાનાં પૂર વરસાદ વિના જ આવે છે, એને અનુલક્ષીને આ વચન કહ્યું હોય એ સંભવિત છે.

૧૧. દેવોના નામ.

૧૨. તે વાણીનો પણ દેવ છે, ને સાથે મનુષ્યને ઉપયોગી એવાં ઓગરો પણ બનાવે છે.

૧૩. દેશમાં ખોરાકની તંગી પડે છે.

સાથીએથી પાછળ ન પડી જાઓ! વસ્ત્રો ધારણ કરનારા વસ્ત્રો વિનાના હો. અમીરોના પુત્રો આબૂષણો વિનાના હો. રાતે દેવોનાં મંડળ ન થાઓ!”<sup>૧૪</sup> એના ઉત્તરમાં (દેવ) સ્ફૂર્તિદાયક જળ આપે છે, ને સર્વ જનોને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવે છે.

૧૦

હે ન્યાયના મંસ્થાપક! પ્રચંડ જળનાં પૂરની સાથે તારી પૂજા થાય છે, તે વેળા મીઠાં મધુરાં સ્તુતિવચનોથી તારી આરાધના કરતાં લોકો હરખાય છે! મનુષ્યો ધાન્યની આહુતિઓ આપે છે, ને સર્વ દેવની આરાધના કરે છે. ધરતી પર કોઈ પંખીઓ પડતાં નથી. તારો હાથ સુવર્ણથી સુશોભિત છે; જાણે સુવર્ણથી મટેલો ન હોય. સ્વચ્છ લીલમ જેવા મદામૂલા ધાન્યને ફણગા ફૂટતા હોય ત્યારે તે ખવાઈ જતું નથી.<sup>૧૫</sup>

૧૧

તારું આ સ્તોત્ર વીણાની સાથે ગવાય છે; તારી પ્રીત્યર્થે વીણા<sup>૧૬</sup> (કુશળ) હાથે વગાડવામાં આવે છે! જીવાનો તને જોઈને રંજિત થાય છે. તેઓ તારાં જ સંતાનો છે. તેં એમના શ્રમનું ફળ આપ્યું છે. દેશને શોભાવનારો એક મહાનુભાવ છે; તે પ્રકાશનો દેનારો છે; મનુષ્યોની આગળ હાલરૂપ છે; તે નિરાશાની વેળાએ હૃદયમાં ઉત્સાહ પૂરે છે. તેનાં સર્વ પશુની વૃદ્ધિ તેને ગમે છે.

૧૪. આનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી. નાઈલનું પૂર આવે ત્યારે લોકોને જે કામે ચડી જવાની ભારે ઉતાવળ થાય છે તે અહીં વર્ણવવાનો આશય લાગે છે: કોઈ કપડાં કે ઘરેણાં પહેરવા ન રોકાય, અને દેવોના ઉત્સવો ને ક્રિયાવિધિઓ પણ બંધ કરી દેવામાં આવે.

૧૫. પંખીઓ અનાજને ખાઈ જતાં નથી; દેવ તેનું રક્ષણ કરે છે.

૧૬. Lyre. એ પણ વીણાનો એક પ્રાચીન પ્રકાર હતો.

૧૨

તું રાજના નગરમાં પ્રકાશે છે; પછી ગૃહસ્થો સર્વ સારી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતાં અતિ સંતોષ પામે છે; નિર્ધન માણસ કમળને<sup>૧૭</sup> જોઈ હસે છે. વસ્તુમાત્ર સંપૂર્ણ સુવ્યવસ્થિત થઈ ગઈ છે. તારાં બાળકોને હરેક પ્રકારની વનસ્પતિ મળે છે. અન્નના વાખા પડે ત્યારે આનંદોત્સવ ધૂળમાં મળી જાય છે, ને દેશને થાક ચડી જાય છે.

૧૩

હે નાઇલના પૂર, તને બલિદાન અપાય છે; તારા નૈવેદ્યને કાળે બળદો વધેરાય છે; તારે કાળે મહોત્સવો થાય છે; તને મરધાનો ભોગ ચડાવાય છે; ખેતરનાં પશુઓને તારે કાળે પકડવામાં આવે છે; ને તારે પ્રીત્યર્થે શુદ્ધ જ્વાળાઓનો હોમ કરવામાં આવે છે. બલિદાનો જેમ નાઇલને અપાય છે તેમ પ્રત્યેક દેવને પણ અપાય છે. બળદ, આખલા ને મરધાં આદિ અગ્નિમાં હોમાય છે; ને તેની સુવાસ આકાશે ચડે છે! નાઇલનદ પોતાને માટે ચિયાઇડમાં<sup>૧૮</sup> ખીણો પાડી લે છે; સ્વર્ગમાં તેનું નામ અજ્ઞાન છે. તે પોતાનાં રૂપ પ્રગટ કરતો નથી! એની પ્રતિમાઓ કરેલી સર્વ નકામી છે!<sup>૧૯</sup>

૧૪

મર્ત્યો (એનું) સ્તવન કરે છે; અને દેવમંડળ પણ! બીષણ સર્વો તેનાથી ભય પામે છે. તેના પુત્રને<sup>૨૦</sup> સર્વનો સ્વામી બનાવેલો છે, આખા મિસરને ઉગ્મળવાને. પ્રકાશ, પ્રકાશ, હે નાઇલ, પ્રકાશ! મનુષ્યોને તેમના વૃષભો દ્વારા જીવન આપ! તેના વૃષભોને ગાયરો-દ્વારા જીવન આપ. તેજસ્વી રૂપે પ્રકાશ, હે નાઇલ.

૧૭. અનાજની તળીમાં જ્યારે બીજું કંઈ ન મળતું ત્યારે તેને કમળ બાઇને રહેલું પડતું.

૧૮. નાઇલ દક્ષિણની બે ખીણોમાંથી નીકળે છે એનો અહીં ઉલ્લેખ છે.

૧૯. કેમકે તે નિરાકાર છે. સરખાવો પૃ. ૫૨.

૨૦. ફરાઓને -- રાજાને. રાજા સૂર્યનો ઔરસ પુત્ર મનાતો.

## અતનની રત્નિ

[ ઈ. સ. પૂર્વે ૧૩૮૦ માં મિસરમાં અમનહોતેપ ઋષિ નામનો રાજા થયો. તે કાળે ધર્મને નામે જે અનાચાર ચાલતો હતો તેની સામે તેને અણગમો છૂટ્યો. કર્નાકમાં અમનદેવનું ભવ્ય દેવાલય હતું તેમાં અમનનું મોટું જનાનખાનું રહેતું, ને અમનની—વસ્તુતઃ પૂજારીવર્ગની—રખાતો રહેતી. આ નવા જીવાન ને પત્નીવ્રતી રાજાને એ અકારુ લાગ્યું. અમનને નામે વધેરાતાં પ્રાણીનું લોહી જોતું તેને વસતું થઈ પડ્યું. પૂજારીઓ મંત્રજાતર ને તાવીજોના વેપાર ચલાવતા, ને દેવને નામે રાજકાલમાં દખલ કરતા, તેની તેને સૂઝ ચડી. આ અધર્મ જોઈને તણે ધર્મને શુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; જૂની, શુદ્ધ રૂપની સૂર્યપૂજા ફરી ચાલુ કરવાનું ઠરાવ્યું, સૂર્યને ‘અતન’ નામ નામ આપ્યું, અને એ જ એક દેવ છે ને બીજા કોઈ દેવ નથી એનો એકેશ્વરવાદ પ્રચલિત કર્યો. મૂર્તિપૂજા બંધ કરાવી. સૂર્યની પ્રચલિત મૂર્તિઓ મનુષ્યરૂપની હતી તે કઢાવીને સૂર્યના બિંબની આકૃતિ બનાવી તેની પૂજા ચાલુ કરી. આખા દેશમાંથી અમન દેવનું નામ ને તેની મૂર્તિઓ ઉખાડી નખાવ્યાં, અને ‘દેવ’ એ શબ્દ જ્યાં જ્યાં હતો ત્યાં બધેથી ભૂંસી નખાવ્યાં. પોતાનું નામ ‘અમનહોતેપ’ (અમનપ્રસાદ) હતું તે બદલીને ‘ઇખનાતન’ (તૃષ્ણાતન) રાખ્યું. આમાં અસહિષ્ણુતા હતી. દેવની મનુષ્યાકૃતિની પૂજા જો મૂર્તિપૂજા હતી, તો સૂર્યની બિંબાકૃતિની પૂજા પણ શુદ્ધતર તોયે મૂર્તિપૂજા જ હતી. મિસરની

પ્રજના હાડમાં આવી ધર્મની અસહિષ્ણુતા ન હતી. એવો અસહિષ્ણુ એકેશ્વરવાદ તો પાછળથી ચઢ્ઢીઓએ ચલાવ્યો. એવી અસહિષ્ણુતા ન હોત તો તેણે કરવા ધારેલો ધર્મશુદ્ધિનો પ્રયત્ન કદાચ સફળ અને સ્થાયી થયો હોત. એ રાજનું રચેલું અતનનું એક સુંદર સ્તોત્ર નીચે આપ્યું છે. તેણે જૂનું પાટનગર છોડી નવું વસાવ્યું ને તેને નામ આપ્યું અખેતાતન (અતનની ક્ષિતિજ). ત્યાં એ પોતાના ધર્મસિદ્ધાંતનાં ચર્ચા ને ઉપદેશ કરતો ને દરબારીઓ તે સાંભળતા. અતનને યુદ્ધ પ્રિય નથી એમ તે માનતો, તેને લીધે સામ્રાજ્ય કેટલેક અંશે ઢીલું પણ પડવા પામ્યું, અને સીરિયા સામ્રાજ્યમાંથી ખરી પડ્યું. તેના મૃત્યુ પછી તેનો સંપ્રદાય ઝાઝો વખત ટક્યો નહીં. જૂના સંપ્રદાયે ફરી પાછું જોર જમાવ્યું. તેના અનુગામી તુતનખાતને પોતાનું નામ ફેરવીને તુતનખામન રાખ્યું. અમનની ઉપાસના ફરી શરૂ થઈ. અને ચાળોસેક વરસ પછી ઇખનાતનને ‘અધર્મી’ ને ‘દેશદ્રોહી’ નામ આપવામાં આવ્યાં, અતનનાં મંદિરો તોડી નાખવામાં આવ્યાં, ઈખનાતનનું નામ સરકારી દફતરોમાંથી છેકી નાખવામાં આવ્યું, ને તેનો રાજ્યકાળ જાણે થયોજ ન હોય એવી રીતે સરકારી તવારીખો બદલવામાં આવી. છતાં જૂના ધર્મના એ ઝૂનૂનીઓ આ રાજનું નામ, તેની સ્મૃતિ, ને તેણે રચેલું અતનનું સુંદર સ્તોત્ર એનો નાશ ન જ કરી શક્યા. ]

આકાશના ક્ષિતિજ પર ઉદય મનોહર છે તારો; હું જીવંત અતન, હું સૃષ્ટિના આદિકર્તા. તું જ્યારે પૂર્વના ક્ષિતિજમાં ગે છે ત્યારે ઊતારી રમ્યતા આખા દેશમાં રેલાવે છે.

તું સુંદર છે, મહાન છે, દરેક દેશની ઉપર ઊંચે ઊંચે તું દીપ્તિમેત રૂપે પ્રકાશે છે. તારાં કિરણો ભૂમિને વ્યાપી વળે છે. એ બધી સૃષ્ટિ તેજ રચી છે. તું રા છે, અને તું એ સર્વને બંદી બનાવીને લલ્લ જાય છે; તું તેમને તારા પ્રેમપાશ વડે બાંધે છે. તું દૂર દૂર છે, પણ તારાં કિરણો તો અવનિત્ય પર છે; તું ઊંચે ઊંચે છે, પણ તારાં પગલાં તે આ દિવસ છે.



તું જ્યારે આકાશના પશ્ચિમ ક્ષિતિજ પર આથમે છે ત્યારે પૃથ્વી તિમિરે છવાય છે ને મૃતવત્ બની જાય છે. તેઓ (લોકો) પોતાનાં ધરમાં જિંધી જાય છે, તેઓ માથે ઝોઢી લે છે, તેમનાં નાક બંધ થઈ જાય છે, અને કોઈ એકબીજાને જોતું નથી. તેમનાં માથાં નીચે પડેલી સર્વ ચીજો ચોરાઈ જાય છે, ને તેની તેમને ખબર પડતી નથી. પ્રત્યેક સિંહ તેની ગુફામાંથી નીકળી આવે છે, ને સર્વ સર્પો ડંખ મારે છે.....જગતે મૌન ધારણ કર્યું છે; તેનો જે સરજનહાર છે તે પોતાના ક્ષિતિજમાં વિશ્રાંતિ લઈ રહ્યા છે.

તું જ્યારે ક્ષિતિજ પર જો છે ત્યારે ધરણી તેજથી ઝળહળી જોડે છે. તું જ્યારે દિવસે અતનરૂપે પ્રકાશે છે ત્યારે તું તિમિરને લાંકી કાઢે છે. તું જ્યારે તારાં કિરણોને બહાર મોકલે છે ત્યારે બે ભૂમિ<sup>૧</sup> પ્રતિદિન ઉત્સવ માણે છે. તું એમને ઉડાડે છે ત્યારે તેઓ જંગે છે ને પોતાના પગ પર જીભા રહે છે. તેમનાં અંગોનું રનાન થઈ ગયા પછી તેઓ વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે, ને તેમના હાથ તારા ઉદયનું ઉપસ્થાન કરવા જીંચા થાય છે. આખા જગતમાં લોકો પોતપોતાનું કામ કરે છે.

સર્વ પશુઓ પોતાના નિવાસમાં વિશ્રાંતિ લે છે; વૃક્ષો ને વનસ્પતિ ફૂલેફાલે છે; પંખીઓ તેમની કર્મભૂમિમાં ફરે છે, ને તારું ઉપસ્થાન કરવા પોતાની પાંખો જીંચી કરે છે. ઘેટાંમાત્ર તેમના પગ પર નૃત્ય કરે છે; સર્વ પાંખાળાં પ્રાણીઓ જોડે છે; તું તેમના પર પ્રકાશે છે ત્યારે તેમના જીવમાં જીવ આવે છે.<sup>૨</sup>

નદીના પ્રવાહમાં નાવડીઓ ઉપર નીચે હંકારે છે. તું જો છે એટલે પ્રત્યેક રાજમાર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય છે. નદીનાં માછલાં તારી

૧. મિસરનું તે કાળે મિસરમાં પ્રચલિત નામ આ હતું.

૨. સરખાવો : સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્થુષ્ઠ ।

સામે કૂદાકૂદ કરે છે. તારાં કિરણો લીલા મહાસાગરના મધ્યમાં પડે છે. સ્ત્રીમાં શુક્રનો સર્જક તું છે; પુરુષમાં વીર્યનો સરજનહાર છે; પુત્રને માતાના દેહમાં જીવન તું આપે છે, તે રડે નહીં માટે તેને પંપાળે છે, ગર્ભવાસમાં પણ તેની માવજત કરે છે. તે સરજેલા પ્રત્યેક પ્રાણીને સચેતન બનાવવા તું તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ આપે છે. તે જે દિવસે ( માતાના ) દેહમાંથી નીકળી આવે છે એ તેના જન્મદિને, તું તેનું મુખ ઉઘાડી તેને વાચા આપે છે; તું તેને જરૂરની વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે.

ઇડામાં રહેલો પંખીનો જીવ જ્યારે ઇડામાં ચીં ચીં કરે છે ત્યારે તું તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ આપે છે, તેને જીવતું રાખવાને. તું તેને (સાચવીને) ઇંકું ફેડવાની ક્ષણ લગી લાવે છે ત્યારે તે ઇંકું ફેડીને બહાર આવે છે, પાતાની સર્વ શક્તિ વાપરીને ચીં ચીં કરવા માટે. તે બહાર આવે છે એટલે એ પગ પર ચાલવા લાગે છે.

કેવાં અનેકવિધ છે તારાં કર્મો ! તે અમારી નજરથી ચૂકે છે. હે એકેશ્વર, તારા જેવી શક્તિ ખીજા કોઇની પાસે નથી. તું જ્યારે એકલો હતો ત્યારે તે તારા હૃદયની કામના અનુસાર આ સૃષ્ટિને સરજાવી: મનુષ્યોને, મોટાં ને નાનાં ઘોરને, ધરતીનાં સહુ નિવાસીઓને, પગે ચાલનારાંઓને, આકાશમાં વિચરનારાંઓને, પાંખે ઊડનારાંઓને. પરદેશોને, સિંચાને અને કુશને. મિસરની ભૂમિને, પ્રત્યેક મનુષ્યને તું તેને સ્થાને સ્થાપે છે, ને તેની જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે.

તું પાતાળલોકમાં નામ્બલને સરજે છે; તું તારી ઇચ્છા અનુસાર તેને લાવે છે, લોકોને જીવતા રાખવાને માટે.

કેવી ઉત્તમ છે તારી યોજનાઓ, હે અનંતત્વના અધીશ ! આકાશમાં એક નામ્બલ છે — પરબ્રજાઓને માટે, અને પ્રત્યેક દેશનાં

પગે ચાલનારાં પશુઓને માટે. તારાં કિરણો પ્રત્યેક ઉદ્ધાનને પોષણ આપે છે. તું ઊગે છે ત્યારે તેઓ જીવે છે. તારા વડે તેઓ ખીલે છે ને વિકાસ પામે છે. તું ઋતુઓને રચે છે, તારી સર્વ સૃષ્ટિને સરળવવાને: શિયાળો તેને શીતળતા આપવાને; અને ઊષ્મા તેઓ તારો આસ્વાદ પામી શકે તે માટે. તેં રચ્યું છે દૂરદૂરનું આકાશ — તેમાં તારે ઊગવાને સારું, ને તેં જે સચરાચરને રચ્યું છે તે નિદાળવા માટે.

તું એકલો, જીવંત અતનરૂપે પ્રકાશે છે, ઊગે છે, ઝળકે છે, દૂર દૂર જાય છે, ને પાછો વળે છે. તું રચે છે કરોડો રૂપો, તારા એકલાની શક્તિ વડે: નગરો, ગામો ને ગોત્રો; રાજમાર્ગો ને સરિતાના પ્રવાહો. ચક્ષુમાત્ર તેમની સમક્ષ તને નિદાળે છે; કેમકે તું પૃથ્વીને માથે તપતો દિનમણિ અતન છે.

તું મારા હૃદયમાં છે; તારા પુત્ર ઇખનાતન સિવાય ખીજું કાંઈ તને જાણતું નથી. તેં એને જ્ઞાન આપ્યું છે તારી યોજનાઓનું ને તારા સામર્થ્યનું. જગત તારા હાથમાં છે; ને તેનો સરજનદાર પણ તું જ છે. તું ઊગે છે ત્યારે તેઓ જીવે છે; તું આથમે છે ત્યારે તેઓ મરી જાય છે; કેમકે તું તારું પોતાનું દીર્ઘાયુષ્ય છે. મનુષ્યો તારા વડે જીવે છે; અને તું આથમે છે ત્યાં લગી તેમની આંખો તારા મનોહારી રૂપ પર ચોંટી રહે છે. તું પાશ્ર્વમમાં આથમે છે ત્યારે પરિશ્રમનાં સર્વ કામો ઊંચાં મુકાય છે.....

તેં જગતને સ્થાપ્યું છે, અને તેને તારા પુત્રને કાળે પોષ્યું છે — દીર્ઘાયુ ઇખનાતનને કાળે; અને તેની પટરાણી, તેની પ્રિયતમા, બે ભૂમિની સ્વામિની, ચિરંજીવ અને સદા વર્ધમાન એવી, નેફર-નેફુ-અતન, નોકેતીતને કાળે.

## રાને સર્પદંશ

[ આઈસીસ અને એસાઈરીસની કથા એક પ્રકારની છે. આઈસીસ અને રાની કથા જુદા પ્રકારની છે. એમાં આઈસીસ દેવીને જન્મ ને જંતરમંતર કરનારી કહી છે. સૂર્યદેવ રાનાં હૃદય અને જિહ્વા સમાન થોથ દેવ (વિદ્યાપતિએ) તેને વિદ્યા શીખવેલી છે. તેની મૂર્તિનું મુખ સર્પનું કહેયું છે. સામાન્ય રીતે તે લોકોની લીડ ભાંગવામાં ને તેમનાં સંકટો ટાળવામાં જ મદદ કરતી. પણ તેને એટલા જ્ઞાનથી સંતોષ ન થયો; અને સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીના કર્તા ને ભર્તા એવા સૂર્યદેવ રાના જેવી શક્તિ મેળવવાનું તેને મન થયું. તેણે જોયું કે રા પોતાની શક્તિ એક ગૂઢ ‘નામ’માંથી મેળવે છે; ને તેને એ ‘નામ’ જાણવાની ઇચ્છા થઈ. એને માટે એણે કરેલા પ્રયત્નનું વર્ણન નીચેની કથામાં છે. એ કથાનો કાં તો કુદરતની કોઈ ઘટના જોડે સંબંધ હોય. અથવા મિસરના જનસમૂહમાં જે અનેક વહેમો ચાલતા, જન્મ ને જંતરમંતર ચાલતાં તેમાંના કોઈની સાથે—દા. ત. સાપનું ઝેર ઉતારવાના મંત્રની સાથે—તેનો સંબંધ હોય. આ કથામાં સૂર્યનું ‘નામ’ એટલે સૂર્યની ગૂઢ શક્તિ એ અર્થ અભિપ્રેત છે. મિસરમાં જેણે સંસ્કૃતિ પહેલવહેલી સ્થાપી તે મંજ અથવા અહમંજ રાજાએ, સર્પ જેનું પ્રતીક હતો એવા ચંદ્રની ઉપાસનાની જગાએ સૂર્યપૂજા પ્રચલિત કરેલી. એટલે ઉપાસનાના આ બે સંપ્રદાયના સંઘર્ષનું સૂચન પણ કદાચ નીચેની વાર્તામાં હોય. બે સંપ્રદાય વચ્ચે

માંડવાળ થયાની નિશાની કદાચ એ પણ હોય કે પાછળથી રાત્રીઓનાં પૂતળાંમાં શિરોભાગ પર સર્પની આકૃતિ જોવા મળે છે. અથવા સંભવ છે કે આ વાર્તામાં સૂર્યગ્રહણનો પણ હલ્લેખ હોય. સર્પ એ ધૂમસ, અંધકાર ને વાદળોની પ્રતિમા છે, ને દરરોજ રાતે સૂર્યની સામે લડે છે, એવી પણ કલ્પના છે. ]

સ્વર્ગ અને પૃથ્વીના, ચેતન અને અગ્નિના, દેવો અને મનુષ્યોના, પશુના અને દોરના, સરીસૃપોના, પંખીઓના અને મત્સ્યોના કર્તા, એવા સ્વયંભૂ દેવની આ કથા છે. તે મનુષ્યો ને દેવોનો રાગ છે. તેનું રૂપ એક છે. કાળના યુગો તેને સારુ વરસો જોવા છે. તેને ધણું અજ્ઞાત નામો છે; ને તે નામો દેવો પણ જાણતા નથી.

હવે આઠસીસે સ્ત્રીરૂપ ધારણ કર્યું હતું. તેની વાણીમાં ધણી કુટિલતા હતી, ને તેનાં વેણમાં ધણી મોહકતા હતી. તે કરોડો મનુષ્યોથી મનમાં કંટાળી ગઇ હતી; તેને કરોડો દેવો વધારે ગમતા હતા, ને કરોડો તેજસ્વી સત્ત્વો વિષે તેને અતિ આદર હતો. તેણે હૃદયમાં વિચાર કરી જોયો કે તેનાથી સ્વર્ગમાં ને પૃથ્વી પર રા જોવી થઇ શકાય ખરું? પૃથ્વી ને સ્વર્ગની સ્વામિની બની શકાય ખરું? તેણે મનમાં ઘડભાંજ કરી જોઇ કે આ પવિત્ર દેવ (રા)નું 'નામ' જાણવાથી એ ધારણા પાર પડે કે નહીં?

રા દરરોજ તેના નાવિકાને મોખરે નીકળીને આકાશમાં આવતો, અને ક્ષિતિજના એવડા સિદ્ધાસન પર<sup>૧</sup> વિરાજતો દેવ વૃદ્ધ થયો હતો. તે પોતાના શરીરમાંથી પૃથ્વી પર સ્ત્રાવ કરતો હતો, અને તેનું થૂંક જમીન પર પડતું હતું. એ થૂંક સાથે જમીન પરની ધૂળને મસળીને તેનો પિંડો આઠસીસે હથેળીમાં લીધો, અને તેમાંથી નાગની આકૃતિ બનાવી; તેનું રૂપ તીરને મળતું બનાવ્યું. નાગ હાલ્યો નહીં,

૧. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની ક્ષિતિજ.

ને દેવીના સાંનિધ્યમાં નિર્જીવ રહ્યો. જે માર્ગે થઈને સૂર્યદેવ જે દેશ (મિસર)માં યથેચ્છ વિહરતા હતા તે માર્ગમાં દેવીએ આ નિર્જીવ વસ્તુને મૂકી દીધી.

સૂર્યદેવ ઊઝ્યા; તેમની પાછળ સ્વર્ગના દેવો ચાલ્યા; અને તેમણે નિત્યક્રમ અનુસાર પ્રયાણ કર્યું. પેલો નાગ સૂર્યદેવને ડર્યો, અને તેમના દેહમાંથી ચેતનરૂપી અગ્નિ નીકળી ગયો. દેવે મુખ ઉઘાડ્યું, અને તેમની ચીસનો પડથો આખા આકાશમાં પડ્યો. દેવએ કહ્યું: ‘શું છે?’ અને તેમની પાછળ ચાલ્યા આવતા દેવોએ પૂછ્યું: ‘શું છે?’ સૂર્યદેવને નખળાઈ એટલી આવી ગર્ભ હતી કે તે આનો ઉત્તર દર્શાવવા નહીં. તેમની દાઢો કકડવા લાગી; આખું શરીર થરથર દ્રુજવા લાગ્યું; અને જેમ નાઇલનો પ્રવાહ દેશમાં વ્યાપી વળે છે તેમ વિષ તેમના અંગેઅંગમાં વ્યાપી વળ્યું.

જે મહાબલ્લાદેવ દેવે હૃદયને મજબૂત કર્યું, અને પાછળ આવતા દેવોને ખૂમ પાડીને કહ્યું: “મારા અંગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, મારા દેહમાંથી જન્મેલા હું દેવો, તમે અહીં મારી પાસે આવો; તો હું તમને કહું કે શું થયું છે. કોક જીવલેલું વસ્તુએ મને ધા કર્યો છે: મારું હૃદય તે જાણે છે. મારી આંખે એ વસ્તુને કદી જોઈ નહોતી, મારા હાથે એને કદી ખનાવી નહોતી. મારા પર આવો ધા કરે એવું કોઈ મારી જાણમાં તો નથી. મને આના જેવું દર્દ પહેલાં કદી થયું નથી, અને એના જેવી તીવ્ર વેદના ખીજ એકે નથી.

“હું રાગ છું, રાગનો પુત્ર છું, દેવનું બીજ છું. હું મહાદેવ છું, મહાદેવનો પુત્ર છું. મારા પિતાએ મારું ‘નામ’ યોજ્યું છે. મારે ધણું નામો છે, ધણું રૂપો છે. મારું સત્ત્વ પ્રત્યેક દેવમાં વિદ્યમાન છે. તેમજ અને હોરસ દેવ, જેઓ નામો આપે છે, તેમણે મારું ‘નામ’ ઉચ્ચાર્યું છે. મારા પિતાએ ને મારી માતાએ મારું ‘નામ’ ઉચ્ચાર્યું

છે. મારા જનકે તે મારા દેહમાં સંતાડી દીધું છે, કે જેથી કાર્મ મારા પર મંત્ર યા જાદુ કદી ચલાવી શકે નહીં.

“હું મારા મંદિરમાંથી બહાર આવ્યો હતો, મારે શું કરવાનું છે તે જોવાને. મેં સરજેલા બે દેશો (મિસર)ની ભૂમિ પર ચઢને હું વિચરતો હતો. તેવામાં કાષ્ટએ મારા પર છરો ફેંકી ધા કર્યો; ૨ પણ ધા કાણે કર્યો તેની મને ખબર નથી. એ અગ્નિ હોય ખરો? એ પાણી હોય ખરું? મારા હૃદયમાં અગ્નિ સળગે છે, મારાં અંગો ધૂળે છે, ને મારું શરીર થથરે છે. દેવો મારાં સંતાનો છે; તેમાંથી જેમની વાણીમાં જાદુઈ શક્તિ હોય, જેમનાં મુખમાંથી છટાદાર વાણી નીકળતી હોય, અને જેમની શક્તિ સ્વર્ગને ભેદતી હોય તેવાને મારી પાસે લાવો.”

પછી એમનાં સંતાનો એમની પાસે આવ્યાં. સર્વ દેવદેવી ત્યાં આવ્યાં હતાં ને રડતાં હતાં. જાદુઈ શક્તિવાળી આઈરિસ દેવી પણ આવી. તેના મુખમાં જીવનનો પ્રાણ છે; તેના મંત્રોચ્ચાર દુઃખનો નાશ કરે છે, અને તેના મંત્રો મરેલાં ગળાંને જીવતાં કરે છે. તેણે કહ્યું: “આ શું છે, હે દૈવી પિતા, તે હું કહું. તમને નાગે દંશ કર્યો છે. જે વસ્તુને તમે સરજી છે તેણે તમારી સામે માથું ઊંચક્યું છે. કલ્યાણકારી મંત્રો વડે એનો નાશ અવશ્ય થશે જ. તમારાં કિરણોના દેખતાં હું એને નસાડી શકું છું.”

સૂર્યદેવે મુખ ઉઘાડ્યું ને કહ્યું: “હું રસ્તા પર પ્રવાસ કરતો હતો, મારા રાજ્યના બે દેશ પર ચઢને વિચરતો હતો, કેમકે મેં જે સૃષ્ટિ રચી હતી તે જોવાનું મને મન હતું. તે વેળાએ નાગ મને ડસ્યો; પણ મેં તેને જોયો નહીં. એ અગ્નિ નથી. એ પાણી નથી. (અત્યારે)

૨. નાગને સૂર્યદેવ જાણતા નહોતા, એટલે તેમને એ આકૃતિ છતાં જેવી લાગી હશે.

હું પાણીથીયે શીતળ છું; ને અગ્નિથીયે ગરમ છું. મારાં સર્વ અંગો પરસેવાથી નવાઈ રહ્યાં છે. હું ધૂળું છું. મારી આંખ અસ્થિર છે, ને હું આકાશને જોઈ શકતો નથી. ભરઉનાળામાં અને એમ મારા મોઢા પરથી પાણી ઝરે છે.”

આપ્તસીસે રાને કહ્યું: “હે પિતૃદેવ, મને તમારું નામ કહો.”

[ રાએ કહ્યું: ] “હું સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનો કર્તા છું. મેં પર્વતોને એગા બાંધ્યા છે, અને તેના પર જે ચીજો દરતી ધરાવે છે તેને સરજી છે. હું જળનો સરજનહાર છું, ને સ્વર્ગનું મહાસરૌવર મેં બનાવ્યું છે. પ્રેમના આનંદનો સર્જક મેં ઉત્પન્ન કર્યો છે. મેં સ્વર્ગ રચ્યું છે, જે ક્ષિતિજોને શણગારી છે, અને તેમાં દેવોનું ભવ્ય તેજ મૂક્યું છે. હું મારાં બે નેત્ર ઉઘાડું છું ત્યારે પ્રકાશ થાય છે, અને મારાં બે નયન મીચ્યું છું ત્યારે અંધકાર પથરાય છે. હું આત્મા કરું છું ત્યારે નામલનાં પૂર ચડે છે. મારું ‘નામ’ દેવો જાણતા નથી. ધડીપણ મેં બનાવ્યાં છે. દિવસોનો સર્જક હું છું. વરમના ઉત્સવોનો આરંભ કરનાર હું છું. પાણીના પ્રવાહોનો સર્જક હું છું. હું અગ્નિને પેદા કરું છું, ને તેના વડે ધરનાં કામો થાય છે. હું પ્રભાતે ખેપરી છું, મધ્યાહ્ને રા છું, ને સાંયંકાળે તેમુ છું.”

પણ [ રાના શરીરમાં ] વિષ ફેલાતું અટક્યું નહીં, ને એમને જરા પણ કળા વળી નહીં.

આપ્તસીસે રાને કહ્યું: “તમે મને આટલું બધું કહ્યું તેમાં તમારું નામ ન કહ્યું. એ ‘નામ’ કહો એટલે વિષ તમારા શરીરમાંથી નીકળી જશે. જે પોતાનું ‘નામ’ પ્રગટ કરે છે તે જીવે છે.”

દરમ્યાન [ રાના શરીરમાં ] વિષના અગ્નિની ભયંકર બળતરા થવા લાગી, અને અગ્નિની જ્વાળા કરતાંયે તે દારુણ થઈ પડ્યું.



રાએ કહ્યું: “હું આઇસીમને કહું છું કે તે મારું અંગેઅંગ તપાસી લે. મારું નામ મારી કાયામાંથી એની કાયામાં પ્રવેશ કરશે.”

પછી સૂર્યદેવ અન્ય દેવોથી સંતર્ક ગયા, અને કાટિ વર્ષોની નાવમાંનું સિંહાસન ખાલી પડ્યું. હૃદયને આવવાનો સમય થયો એટલે આઇસીસે તેના પુત્ર હોરસને કહ્યું: “સૂર્યદેવે શપથ લઇને કહ્યું છે કે તેઓ પોતાની બે આંખ (તને) આપી દેશે.” [રાએ શપથ લીધા] અને એ મહાદેવનું ‘નામ’ તેમની પાસેથી લઇ લેવામાં આવ્યું.

પછી જાદુના મંત્રોની સ્વામિની આઇસીસ બોલી: “નીકળા આવ, હે વિષ! રાના શરીરમાંથી બહાર નીકળ! હું હોરસના નેત્ર, તેમ દેવના શરીરમાંથી બહાર આવ, ને તેના મેં ઘડેલા મુખ પર ગોઠવાઇ જા. વિષ નીચે પડે; પૃથ્વી પર ઊતરે. વિષને ઉતારી દેવામાં આવ્યું છે. જુઓ, મહાદેવ સૂર્યનું ‘નામ’ તેમની પાસેથી લઇ લેવામાં આવ્યું છે. રા જીવે છે, વિષ મરે છે; વિષ મરે છે, રા જીવે છે.”

## ‘હું રા છું’

[ નીચેના સ્તોત્રમાં કહેલું છે કે મનુષ્ય દેવરૂપ છે, ને તેનું એકેએક અંગ કોઈ ને કોઈ દેવનું અંગ છે. મૃત્યુ પછી ઓસાઠરીસની આસપાસ ભેળાં થયેલાં દેવદેવી પાપી મનુષ્યનાં અંગોને ખાઈ જવા તત્પર થાય છે ત્યારે મનુષ્ય આ સ્તોત્ર કહે છે, અને પોતાનું ભક્ષણ ન કરી જવા વીનવે છે, એવી કલ્પના છે. અતિપ્રાચીન કાળમાં મિસરમાં નરભેદની પ્રથા હતી, તે બંધ કરાવવા માટે પશુ કદાચ આ કલ્પનાઓ પ્રચલિત કરવામાં આવી હોય. તે ઉપરાંત આ સ્તોત્રમાં દેવત્વને અંગેની અનેક ઉચ્ચ કલ્પનાઓ સ્પષ્ટ રૂપે પ્રગટ થવા મળતી હોય એમ દેખાય છે. ]

હે રાજદંડની ભૂમિ ! હે દેવરાજના કિરીટ ! હે નૌકાના વિશ્રામસ્થાન ! હું એ (દૈવી) બાળક છું, હું એ બાળક છું, હું એ બાળક છું.<sup>૧</sup> હે અણુ-ઉર, તું દરરોજ (મને) કહે છે: “તું જાણે છે કે તારે માટે વધસ્તંભ તૈયાર થયો છે, ને તું જરૂર થઈ ગયો છે.” પશુ હું તો પ્રશંસકોની રક્ષા કરનાર રા છું. હું આસર વૃક્ષમાં દેવની ગાંઠ છું, ખમણો સુંદર છું, ગર્ભ કાલના કરતાં અધિક તેજસ્વી છું.

૧. દૈવી બાળક — હોરસ દેવ.

મારા વાળ તે નૂના વાળા છે. મારું મુખ તે સૂર્યાખિંચનું મુખ છે. મારી આંખો તે હથોરની આંખો છે. મારા કાન તે અપુઆતના કાન છે. મારું નાક તે ખેંતી-ખાસનું નાક છે. મારા ઝોઠ તે અનપુના ઝોઠ છે. મારા દાંત તે સરકાતના દાંત છે. મારું ગળું તે દેવી આર્ધ-સીસનું ગળું છે. મારા હાથ તે બા-નેબ-ટટુના હાથ છે.....મારા શરીરનું એક અંગ એવું નથી જે કોઈ દેવનું અંગ ન હોય. થોથ દેવ સદા મારા દેહનું રક્ષણ કરે છે, અને હું પ્રતિદિન પ્રકાશતો રા છું.² મારાં બાવડાં પકડીને મને કોઈ ખેંચી નહીં શકે, ને કોઈ મારા હાથને જખરાઈથી પકડી નહીં શકે..... જે દેવ આવે છે, આગળ વધે છે, ને જેનું નામ અજ્ઞાત છે તે હું છું. હું ગર્ભ કાલ (ભૂતકાળ) છું, અને મારું નામ છે કરોડો વર્ષોનો દ્રષ્ટા. હું ચાલું છું. દૈવી સ્વર્ગીય ન્યાયાધીશોના માર્ગો પર હું ચાલું છું. હું અનંતકાળનો અધીશ છું. હું ખેપેરા દેવની જેમ આજ્ઞાઓ આપું છું ને ન્યાય તોળું છું. હું ઉરેરેત કિરીટનો સ્વામી છું... હું હોરસ છું, ને કરોડો વર્ષોને પદાકાંત કરું છું. મેં મારા સિદ્ધાસનને (સ્થિર કરવા) માટે આજ્ઞા કરી છે, ને હું તેનો શાસક છું. ખરેખર મારું મુખ વાણી અને મૈત્ર્ય વચ્ચે સમતોલપણું સાચવે છે. હું ઉનેફર છું, એક ઋતુથી બીજી ઋતુ સુધી; અને મારી પાસે જે કંઈ છે તે મારા દેહમાં સમાયેલું છે. હું એકેશ્વર છું; અને જે એકેશ્વર ગોળ ગોળ કરે છે

૨. સરખાવો : પૂષ્પજેર્ષે યમ સૂર્ય પ્રાજાપત્ય વ્યૂહ રંશ્મીન્ સમૂહ ।  
તેજો યત્તે રૂપં કલ્યાણતમં તત્તે પશ્યામિ યોડસાવસૌ પુરુષઃ સોડહમસ્મિ ॥

(હે પૂષ્પ, હે એકર્ષિ, હે યમ, હે સૂર્ય, હે પ્રજાપતિના પુત્ર, તારાં કિરણોને ફેલાવ; તારા તેજને ભેગું કરી લે, જેથી તારું જે કલ્યાણતમ રૂપ છે તે હું જોઈ શકું. તેમાં જે પુરુષ છે તે પુરુષ હું ખોતે છું!)

—ઈશાનિષદ

તે મારો જન્મદાતા છે. ઉચાતમાં વસનારો દેવ હું છું. કોઇ પણ પ્રકારની ખૂરી વસ્તુ મારી સામે ઊભી થઇ શકશે નહીં; અને કોઇ પણ ખૂરી વસ્તુ, કોઇ પણ હાનિકારક વસ્તુ, કોઇ પણ વિનાશકારી વસ્તુ મને ધ્વજ કરી શકશે નહીં. હું સ્વર્ગનાં દ્વાર ખોલું છું, મારા સિંહાસન પર રાજ્ય કરું છું, અને આજે થનારા જન્મોનો માર્ગ હું ખુલ્લો કરું છું. હું ગમ કાલ (ભૂતકાળ)ના માર્ગ પર ચાલનારો બાળક છું. હું અગણિત રાષ્ટ્રો ને પ્રજાઓ માટે આજનો દિવસ (વર્તમાનકાળ) છું. હું કરોડો વર્ષો થયાં તમારી રક્ષા કરું છું; અને તમે સ્વર્ગના નિવાસી હો, કે આ પૃથ્વીના, કે દક્ષિણના, કે ઉત્તરના, કે પૂર્વના, કે પશ્ચિમના નિવાસી હો, મારો ભય તમારા દેહમાં ભરેલો છે. મારો પ્રાણ મારી આંખમાં વસે છે; અને હું ફરી મરવાનો નથી... હું અજોય છું, પણ રાતા દેવોનાં મુખ મારી તરફ વળેલાં છે. હું પ્રગટ છું...હું ઊગનારો ને પ્રકાશનારો દેવ છું, ભીંતમાંથી નીકળી આવનારી ભીંત છું. એકેશ્વર છું, ને એકેશ્વરના ઉદરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો છું...સ્વાગત છે તને, હે મારા સરજનહાર. મારામાં ચાલવાની શક્તિ નથી. મારું બળ મારી હથેળીમાં છે. હું પોતે અજ્ઞાત છું, પણ હું તને જાણું છું. હું હાથમાં પકડાઉં એવો નથી, પણ હું તને મારી હથેળી પર રાખી શકું એમ છું...હું કરોડો વરસ જીવનારો હોરસ છું. મારી જ્યોત તમારા પર પ્રકાશે છે, ને તમારાં હૃદયને મારી પ્રત્યે ખેંચી લાવે છે. હું મારા સિંહાસન પર આજા ચલાવું છું, અને હું આ ઋતુમાં આગળ વધું છું. મેં રસ્તો ખુલ્લો કર્યો છે, અને હું સર્વ ખૂરી વસ્તુઓમાંથી મુક્ત થઇ ગયો છું.

## રાજાની પ્રશસ્તિ

[ મિસરનો રાજા પેરો<sup>૧</sup> સૂર્યદેવની સાક્ષાત્ મૂર્તિ અને તેનો પ્રતિનિધિ ગણાતો, અમન દેવનો ઔરસ પુત્ર ગણાતો, અને તેથી દેવની પેઠે તેની પણ સ્તુતિ કરવામાં આવતી. તેનો એક નમૂનો નીચે આપ્યો છે.]

ઘણું જીવે રાજા ! આ આવે છે સત્યનિષ્ઠના રાજવી ભવનમાં—  
જેમાં સૂર્યદેવ છે તે મહારવર્ગમાં—રાજાના આગમનની છડી પોકારવાને.  
પૃથ્વીને સુજનતા વડે પ્રકાશિત કરવાને ઉદય પામનારા હે સૂર્ય,  
મારા તરફ દષ્ટિપાત કર. મનુષ્યરૂપધારી સૂર્યગ્નિ તિમિરનો પીછો  
પકડી મિસરમાંથી હાંકી કાઢે છે. તું જાણે આકાશમાં જિગનારા તારા  
પિતા સૂર્યદેવની પ્રતિમા જેવો છે. તારાં તેજકિરણો ગુફાઓ સુધી  
સોંસરાં પહોંચી જાય છે. તારી સુજનતા વિનાનું કોઈ સ્થાન (જગતમાં)  
નથી. તારાં વચન દેશેદેશમાં કાયદારૂપ છે. તું જ્યારે તારા મહેલમાં  
વિશ્રાંતિ લે છે ત્યારે તું સર્વ દેશોની વાણી સાંભળે છે. તને કરોડો  
કાન છે. ગગનના તારકગણની ઉપર તારું તેજસ્વી નયન છે; ને તે  
સૂર્યગ્નિની સામે મીટ માંડી શકે છે. ગુફામાં પણ કોઈ મોટું કંઠક  
ખોલે તો તે વચન તારા કાન સુધી પહોંચી જાય છે. જે કંઠક કામ  
ગુપ્ત રીતે થાય છે તેને તારી આંખ જુએ છે; હે દયામય પ્રભુ, હે  
શ્વાસોચ્છાસના સર્જક.

૧. મૂળ શબ્દ 'પેરો' છે, 'ફરાઓ' એ શબ્દ ચદ્દદીઆએ મૂળ પરથી  
અનાવેલો અપભ્રંશ છે.

૧૨

## રાજાનો લેખ

[મિસરના ઇતિહાસકારોએ અમુક ધોરણે રાજાઓના અનેક વંશો ગણાવ્યા છે. એમાં ૧૨મા વંશનો રાજ્યકાળ ભારે જાહોજલાલીનો હતો. તે સમયમાં સ્થાપત્ય સિવાયની સર્વ કળાઓ પ્રગતિની ટોચે પહોંચી હતી. એ વંશના પહેલા રાજા અમન-એમહેત ૧લાનો એક લેખ મળેલો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.]

હું ધાન્યની ખેતી કરતો. ને મને કૃષિદેવ પ્રત્યે અનુરાગ હતો; નાઈલ મને અને પ્રત્યેક ખીણને હર્ષથી આવકાર આપતી; મારાં વરસોમાં કોઈ જુખ્યું ન રહેતું, ત્યારે કોઈ તરસે ન મરતું; મેં જે કામો કર્યા હતાં તેને લીધે માણસો શાંતિમાં રહેતા, ને મારે વિષે વાતો કરતા.

હું ભિક્ષુકને દાન આપતો; અનાથ બાળકોને ઉછેરતો. હું જેમ મોટા મોભાદાર માણસોને તેમ જ રંક અને દીનહીનને મારી સમક્ષ આવવા દેતો. પણ જેણે મારું અન્ન ખાધું તેમણે બળવો કર્યો. જેમને જેમના પર મેં વિશ્વાસ રાખ્યો તેમણે જ મને દગો દીધો.

[આવા સારા રાજાની સામે તેણે જાતે જોયું પદે ચડાવેલા અમીર હમરાવોએ કાબતકું કર્યું. તેને તો તેણે દબાવી દીધું, પણ તેનું મન ખાદું

થઈ ગયું ને તે પોતાના દીકરાને માટે નીચેની ચિખામણ એક લેખ દ્વારા મૂકી ગયા. ]

હું તને કહું છું તે તું સાંભળ; જેથી તું પૃથ્વીને રાગ થઈ શકે, જેથી તું કદ્યાણુમાં વૃદ્ધિ કરી શકે. તારા તાબાના સહુ માણસો પ્રત્યે તું કડક થજે. એ લોકોને જે ત્રાસ આપે તેની જ વાત તેઓ કાન ધરે છે. તેમની પાસે તું એકલો ન જતો. તારા હૃદયમાં ભાઈને સ્થાન આપીશ નહીં; કાઈને મિત્ર ગણીશ નહીં;.....તું સૂઈ જાય ત્યારે તારા પોતાના હૃદયની રક્ષા કરજે; કેમકે આફતને દહાડે માણસને કાઈ મિત્ર હોતો નથી.

## રાણીના શિલાલેખ

[યુત્તમોસ ૧ લો નામના પ્રતાપશાળી રાજાને એક પુત્રી હતી હતશેપસુ પિતાએ પોતાના લાંબા રાજ્યકાળના છેવટના ભાગમાં એને સિંહાસન ભાગીદાર બનાવેલી. પિતાના મૃત્યુ પછી થોડાંક વરસ તેના સાવકા ભાઈ અપતિ યુત્તમોસ બીજાએ રાજ્ય કર્યું. ને તેના મરણ પછી પતિના બીજા એ સાવકા ભાઈને કારે મૂકી રાણી પોતે જ ગાદીએ બેઠી. તેણે ૨૨ વરસ રાજ્ય કર્યું, ને સફળ રીતે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યાં. ઇતિહાસકાર કહે છે: “તે અદ્યતિત ત્રાસ વિના આંતરિક શાંતિ ને સુવ્યવસ્થા જાળવી, અને મુલક ગુમાવ વિના બાહ્ય શાંતિ જાળવી. તેણે પુનઃ દેશ (પૂર્વ આફ્રિકા)માં મોટી સલામતી મેળવી, સ્વદેશના વેપારીઓને નવાં બજાર મેળવી આપ્યાં, ને પ્રજાને નાનવી મેળવેશો બની ચીજો. તેણે કર્તાકને રળિયામણું બનાવવામાં ફાળો આપ્યો ત્યાં બે ભવ્ય સ્તંભો ઊભા કર્યા, અને પિતાએ જે આલેશાન દેવાલયની ચોજાવેલી તે બંધાવી પૂરું કર્યું. પરદેશી રાજાઓ જે જૂનાં મંદિરોને નુકસાન કરી ગયેલા તે દુરસ્ત કરાવ્યાં. “ પોતાના સ્ત્રીત્વને બાદ કરતાં દરેક બાબતમાં તેણે રાજાનું પદ શોભાવ્યું. સ્ત્રીત્વનો અપવાદ પણ તેણે ન રહેવા દીધે મિસરનો દરેક રાજા મહાદેવ અમનનો પુત્ર હોવો જોઈએ એવી ધર્મ પ્રજ્ઞાલિકા હતી, એટલે હતશેપસુને પુરુષ અને દેવપુત્ર બંને બનવાની ગોઠવ કરી, ને એ પ્રકારની કથા રચાવી. પોતાની પ્રજાની માન્યતાને, અને કદા



પોતાના હૃદયની ગૂઢ ઇચ્છાને, સંતોષવા રાણીએ સ્મારકો પર દાઢીવાળા ને સ્તન વિનાના ચોક્કડપે પોતાની આકૃતિ કોતરાવી. શિલાલેખોમાં એને હૃદયેષ નારીનતિમાં કરેલો છે ખરો, પણ એમાં જ એને ‘સૂર્યપુત્ર’ અને ‘એ ભૂમિનો સ્વામી’ એ નામો પણ આપેલાં છે. તે જ્યારે બહારમાં નીકળતી ત્યારે પુરુષવેશ અને દાઢી ધારણ કરતી.”<sup>૧</sup> તેણે પોતાના એક શિલાલેખમાં કહ્યું છે: “જે ખંડેરો હતાં તેના મેં જીર્ણોદ્ધાર કર્યો છે. એશિયાવાસીઓ આ ભૂમિમાં આવેલા ને જે કંઈ ઊભું હતું તેને તોડીફોડી નાખેલું, ત્યારથી જે કંઈ અધૂરું પરચું હતું તે મેં પૂરું કર્યું છે.” તેણે નાઇલને પશ્ચિમ કાંઠે પોતાની કબર પણ ચણાવી રાખી. પછીના રાત્રીઓ પણ તેનું અનુકરણ કરીને પોતાની કબરો જીવતાં જ ચણાવી રાખવા લાગ્યા; એ જગ્યાએ રાત્રીઓની કબરોનું બાજુ નગર રચાયું; ને એ સ્થાન નાઇલને આથમણે કાંઠે હોવાથી મિસરની ભાષામાં ‘આથમણે જવું’ એટલે ‘અવસાન પામવું’ એવો અર્થ પ્રચલિત થયો. રાણીએ ઊભા કરેલા પેલા બે સ્તંભોમાંથી એક અત્યારે આડો પડેલો છે ને બીજો હજી જેવો ને તેવો ઊભો છે; તે ૯૬ ફીટ ઊંચો છે ને એક જ પથ્થરનો છે. આવા બપ્પે સ્તંભો મંદિરો વગેરેના પ્રવેશદ્વારની બે બાજુ ઊભા કરવાનો તે વેળા રિવાજ હતો. એક લેખક કહે છે: “હતરોપસુતના એક પાપાણના બનેલા બે સ્તંભો થીબ્ઝથી દક્ષિણે ૧૨૦ માઇલ પર અસ્વાનમાં આવેલી ખાણિમાંથી ખોદવા પડ્યા હશે, નદી વાટે થીબ્ઝ લાવવા પડ્યા હશે, અને ત્યાં મંદિરમાં ઊભા કરવા પડ્યા હશે એ યાદ કરીએ; અને એ સ્તંભની ખેસાણી પર કોરેલા શિલાલેખમાં કહ્યું છે કે ‘સ્તંભોના પથરા ખાણમાંથી ખોદતાં ફક્ત સાત જ મહિના લાગેલા,’ એ હકીકત ધ્યાનમાં લઈએ; તો આ સ્તંભોની નિર્મિતિ એ સ્થાપત્યની એક મહાસિદ્ધિરૂપ ગણાવી જોઈએ.”<sup>૨</sup> એ બે સ્તંભો પરના શિલાલેખોના મુખ્ય ભાગ નીચે આપ્યા છે.]

“જે લોકો બે યુગ પછી જન્મ પામશે, અને જેમનાં હૃદય મેં મારા પિતાને કાળે રચેલા આ સ્મારક વિષે વિચાર કરશે, તેમને

૧. Will Durant : *The Story of Civilization*.

૨. Alan W. Shorter: *The Egyptian Gods*. ૩. સુવર્ણથી મઢેલા.

ઉદ્દેશીને હું કહું છું...હું મહેલમાં બેઠી હતી ત્યાં મને મારા જન્મ-  
દાતાનું સ્મરણ થઇ આવ્યું, અને મારા હૃદયે મને પ્રેરી — એમને  
કાજે શુદ્ધ સુવર્ણના એવા બે સ્તંભો રચવાને, જેનાં શિખરો  
ગગનમાં ભળી જતાં હોય.....

“ભવિષ્યનાં વર્ષોમાં મારું આ સ્મારક જેનારા ને મારી કૃતિને  
વિષે બોલનારા હે લોકો, તમે એમ રખે કહેતા: ‘આ શા સારુ કર્યું  
હશે, આવાં ક્રોધાગ્નિ કર્યો નથી એવો નર્પી સોનાનો પદ્મ શાને સારુ  
ધડ્યો હશે, એ હું નથી જાણતો, નથી સમજી શકતો.’ હું શપથપૂર્વક  
કહું છું. જેમ રા મારા પર પ્રીતિ રાખે છે, જેમ મારા પિતા અમન  
મારી પ્રશંસા કરે છે, જેમ મારું નાક ચેતન અને કલ્યાણ વડે નવી  
સ્ફૂર્તિ પામે છે, જેમ હું શ્વેત કિરીટ ધારણ કરું છું, જેમ હું લાલ  
મુગટ પહેરીને બદાર નીકળું છું, જેમ આ બે દેવાએ મારે કાજે તેમના  
અંશોનું એકાકરણ કર્યું છે, જેમ હું આઘસીસપુત્રની પેઠે આ ભૂમિ  
પર રાજ્ય કરું છું, જેમ મેં નૂતના પુત્રની પેઠે બળ પ્રાપ્ત કર્યું છે,  
જેમ રા તેની સાયંનૌકામાં આથમે છે, જેમ તે પ્રાતઃનૌકામાં ચિર-  
તન તપે છે, જેમ તે દેવી નાવમાં પોતાની બે માતાઓ સાથે બેસે  
છે, જેમ આકાશ સ્થિર રહે છે, જેમ તેણે સરજેલી વસ્તુઓ ચિર-  
સ્થાયી રહે છે, જેમ હું અવિનાશી તારકની હેઠે શાશ્વતકાળ જીવીશ,  
જેમ હું આતુમની<sup>૩</sup> પેઠે જીવનમાં આથમીશ, તેમ હું કહું છું કે મેં  
મારા પિતા અમનને કાજે શુદ્ધ સુવર્ણના બે મહાસ્તંભો ધડાવ્યા છે;  
એટલા માટે કે આ મંદિરમાં મારું નામ કાયમ રહે ને શાશ્વતકાળ  
ટકી રહે. એ સ્તંભો કઠણ રાતા પથ્થરનો એક એક આખો કકડો  
છે; એમાં સાંધો કે થીંગડું એક પણ નથી.”

૩. સાયંકાળનો સૂર્ય.

[ખીજ શિલાલેખમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.]

“આ સ્તંભો દક્ષિણની ખાણોમાંથી આણેલા કઠણ પથ્થરના છે; તેમનાં શિખર સર્વ પરદેશોમાંના ઉત્તમોત્તમ સુવર્ણમાંથી પસંદ કરેલા શુદ્ધ સુવર્ણનાં છે. એ સ્તંભો નદીમાં દૂરદૂરથી જોઇ શકાય છે; એમના તેજનો અંધાર બે ભૂમિને આંજી દે છે; અને જ્યારે સૂર્યખિંબ એ બેની વચ્ચે પ્રગટ થાય છે ત્યારે ખરેખર જાણે આકાશના ક્ષિતિજમાં સૂર્ય ઊગ્યો હોય એવું લાગે છે.....તમે, જેઓ દીર્ઘ કાળ પછી આ સ્મારકો જોશો, જેઓ મારો આ કૃતિને વિષે વાતો કરશો, તેઓ કહેશે: ‘એમણે સુવર્ણનો આખો પહાડ કેવી રીતે રચ્યો હશે એ અમે જાણતા નથી, અમે સમજી શકતા નથી.’.....એ સ્તંભોને ઢોળ ચઢાવવાને મેં સોનું મણ મણને માપે આપ્યું છે, જાણે એ અનાજની ગૂણો ન હોય.....કેમકે મને ખબર હતી કે કર્નાક એ પૃથ્વી અને સ્વર્ગ વચ્ચેનું ક્ષિતિજ છે.”

## વિજયગીત

[રાજા યુત્તમોસ ૩ જો એ મહાન વિજેતા હતો. તેણે અનેક સંગ્રામો ખેડ્યા, ને અનેક શત્રુઓ પર વિજય મેળવી અનેક દેશો મિસરના સામ્રાજ્યમાં ઉમેર્યા. એક મોટી જીત મેળવીને તે સ્વદેશ પાછો ફર્યા તે વેળાએ તેના સ્વાગતમાં નીચેનું ગીત ગવાયેલું. અમન-રા રાજાનો ઇષ્ટદેવ હતો.]

દુર્નાકનો<sup>૧</sup> નાથ અમન-રા કહે છે: “તું મારી પાસે આવે છે, ને તારું મન હરખાય છે, મારું રૂપ નિહાળીને. હે વત્સ, હે મારું વેર વાળનારા, હે ચિરંજીવ, તારા પ્રેમને લીધે જ હું પ્રકાશું છું. તું રૂડી રીતે મારે મંદિરે આવે છે એથી મારું હૃદય કુલાય છે. મારા બે હાથ તારાં અંગોમાં રક્ષણનું બળ અને ચેતન પૂરે છે. તારું બાહુબળ મારા દેહને બેવડી રીતે મધુર લાગે છે. મેં તને મારા નિવાસસ્થાનમાં સ્થાપ્યો છે; મેં તારે કાળે અદ્ભુત કર્મો કર્યા છે; મેં તને સામર્થ્ય આપ્યું છે; મેં સર્વ દેશો પર તને વિજય અપાવ્યો છે; મેં સર્વ દેશોમાં તારી આણ ને તારી બીક પ્રવર્તાવી છે; તારો ત્રાસ સ્વર્ગના ચાર સ્તંભો સુધી પહોંચ્યો છે.

૧. મિસરનું એક શહેર.

“હું આવ્યો છું. મેં તારી પાસે જાહીના રાજાઓ પર પ્રહાર કરાવ્યા છે. તેમને મેં તેમના પર્વતોમાં તારા પગ આગળ ફેંકી દીધા છે. તેમને મેં પ્રકાશપતિ તરીકેનું તારું લવ્ય રૂપ દેખાડી દીધું છે. તું તેમનાં મુખ સમક્ષ મારી પ્રતિમાની પેઠે ઝળહળતા તેજ પ્રકાશ્યો છે.

“હું આવ્યો છું. મેં તારે હાથે પૂર્વની ભૂમિ પર પ્રહારો કરાવ્યા છે. જેઓ ઈશ્વરની ભૂમિના પ્રદેશમાં વસે છે તેમનું તે નિર્દલન કર્યું છે. ગોળ ગોળ ફરતો તારો એની જગ્યાના ચોમેર ફેલાવે છે તે અગ્નિના ભડકા કાઢે છે, એના જેવું તારું જે લવ્ય રૂપ છે તે મેં એ લોકોને દેખાડી દીધું છે.”

## વિજયનું મહાકાવ્ય

[ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૪૦૦ ને સુમારે થઇ ગયેલા રાજા રામીસીસ ખીન્નરે ખીતા વગેરે અનેક રાજ્યા પર મેળવેલા વિજયનું મહાકાવ્ય ]

પરાક્રમી બાહુવાળા આ યુવાન રાજાનો કોઇ સમોવડિયો નથી તેમના બાહુ બળવાન છે; હૃદય અડગ છે; સંગ્રામમાં તેમનું ધૈર્ય યુદ્ધદેવ મોંથુના જેવું છે; તે તેમના યોદ્ધાઓને અજ્ઞાત પ્રગ્નઓ તરફ દોરી જાય છે; તે પોતાનાં શસ્ત્રો ધારણ કરે છે, અને દીવાલ જેવ અવિચળ છે; યુદ્ધને દિવસે (તેમના સુભટોની) ઢાલ છે. તે આપ ધારણ કરે છે, ને કોઇ મરદ સામે ઊભો રહેતો નથી. એક લાખની સેના કરતાંયે બલવત્તર એવા તે આગળ ધસે છે. તેમનું ધૈર્ય વૃષભના જેવું અવિચળ છે. એકા કરીને ભેળી થયેલી સર્વ પ્રગ્નઓ પર તેમણે પ્રહારો કર્યા છે. તેમની સામે કેટલા હજાર માણસો ઊભા હતા તે કોઈ જાણતું નથી. એક લાખ તો તેમની નજર સામે ધરાશાયી થઈ ગયાં. તેમની વીરતાક ગાજે છે ત્યારે તેઓ ભીષણ લાગે છે; સકળ જગત કરતાં તે અધિક પરાક્રમી છે; તેઓ મૃગલાંની ખીણમાં ભયંકર કેસરી જેવા છે. તેમની આજ્ઞાનો અમલ થશે જ. તેમની

સામે બોલવાની કાષ્ઠની મગલ નથી. તેમની સલાહમાં શાણપણ હોય છે. પોતાની પ્રગ્નના રક્ષક તેઓ. ન્યારે રાજમુકુટ ધારણ કરે છે ને પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરે છે ત્યારે તેમના નિર્ણયો સંપૂર્ણ હોય છે. તેમનું હૃદય લોહગિરિના જેવું છે. એવા છે નરેન્દ્ર રામીસીસ મીઆમુન.

રાજાએ સૈન્યને અને રથોને, અને તે જ પ્રમાણે શારડનવાસીઓ, જે એક કાળે તેમના બંદી હતા તેમને, શસ્ત્રસજ્જ કર્યા, તે પછી તેમને યુદ્ધનો હુકમ અપાયો.....

હવે શત્રુઓ—ખીતાનો અભાગી રાજા, ને તેની સાથેના ધણા લોકો—કડેશ શહેરની વાયવ્ય બાજુએ એક ઝાડીમાં સંતાર્ધ રહ્યા હતા. ન્યારે પેરો તો એકલા હતા, તેમની સાથે ખીજું કોઈ ન હતું. અમનની સેના તેમની પાછળ આવતી હતી. પેરોએ તેમની સેનાના સેનાનીઓને બોલાવ્યા. જુએ છે તો તેઓ એમોર દેશના સરોવરની સમીપ હતા. તે જ વેળાએ ખીતાનો અભાગી રાજા તેની સેનાના મધ્યભાગમાં ઊભો હતો, પણ તેના હાથમાં નહોતું એવું પરાક્રમ કે પેરોની જોડે લડવાની હામ બીડી શકે. તેથી તેણે પોતાનાં રેતીના કણ જેવાં અર્ગણિત હયદળ અને રથદળને પાછાં ખેંચી લીધાં. એક એક યુદ્ધરથ પર ત્રણ ત્રણ સુભટો ઊભા હતા. તેમને એક સ્થળે ભેળા કરવામાં આવ્યા. ખીતાના સૈન્યના એ સર્વોત્તમ સુભટો હતા, યુદ્ધનાં સર્વ શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સુસજ્જ થયેલા.

આગળ વધવાનો તેમની મગદૂર નહોતી. તેઓ કડેશની વાયવ્યે ઝાડીમાં સંતાર્ધ રહ્યા હતા. પછી તેઓ દક્ષિણ દિશાએ બહાર નીકળ્યા ને પેરોની સેના પર તૂટી પડ્યા. પેરોના સુભટો ને રથો પાછા હટ્યા; અને તેઓ રાજાને કહેવા આવ્યા. રાજા ઊંડચો—તેના જનક મોંથુના જેવો. શસ્ત્રો હાથમાં લીધાં ને અખતર પહેર્યું—બાલ દેવની

પેઠે. બે અશ્વરત્નો પેરેના રથને ખેંચતા હતા. રાજાએ રથ હાંકી મૂક્યો ને ખીતાના શત્રુસૈન્યમાં ઝંપલાવ્યું. તેઓ એકલા હતા; સાથે કાંઈ ન હતું. આટલું કર્યા પછી પેરેઓ પાછળ નજર નાખી ને જોયું તો ૨૫૦૦ રથ તેમને ઘેરી વળ્યા છે, ને ખીતાના અભાગી રાજાના ઉત્તમોત્તમ વીરો રાજાનો પાછા વાળવાનો માર્ગ રૂંધીને ઊભા છે.

[રાજા કહે છે:]

“મારો એક પણ ઉમરાવ, મારો એક પણ રથી, મારો એક પણ સેનાની, મારો એક પણ સુભટ મારી સાથે ન હતો. મારા યોદ્ધા ને મારા રથ મને તજી ગયા હતા; મંત્રામમાં ભાગ લેવા એકેય હાજર ન હતો.”

[પછી રાજાએ અમનદેવની સ્તુતિ કરી:]

“તું હવે ક્યાં છે, હે પિતા અમન ? જો તો ખરો, પિતા કદી પુત્રને બૂલી જાય કે ? પણ હું શું મારા પોતાના બળ પર વિશ્વાસ રાખું છું ? ચાલતાં ને ઊભતાં મારું મુખ તારા તરફ નથી હોતું ? હું તારી સલાહ નથી પૂછતો ? જેનું આગમન થતાંવેંત દેશના શત્રુઓ વિખેરાઈ જાય છે એવા હે મિસરના મહારાજ, હું તારી સમર્થ સલાહ નથી પૂછતો ? જેઓ દેવને ઓળખતા નથી તેમને દેવ હેઠા પાડશે. મેં તારે માટે પાષાણનાં અનેક મોટાં દેવાલયો બંધાવ્યાં નથી ? મેં તારા મંદિરને મારી લગાઇની લૂંટાથી નથી ભર્યું ? મેં તારે માટે હજારો વરસ ચાલે એવું મંદિર નથી બંધાવ્યું ?...આખો પૃથ્વી ભેગી થઇ તારો પાસે આવીને તને ભોગ ધરાવે છે.....મેં તને ભોગ ધરાવ્યો છે, ત્રીસ હજાર બળદોનો અને સર્વ પ્રકારની સુવાસિત વનસ્પતિનો..... મેં તારે માટે મોટા પાષાણનું દેવાલય



બંધાવ્યું છે, ને તારે માટે શાશ્વત ઉદ્ધાનો રચ્યાં છે. મેં અણુથી તારે માટે સ્તંભો આપ્યા છે. મેં તારે કાળે અનંત કાળ ચાલે એવા પાષાણો મંગાવ્યા છે, તારે કાળે સમુદ્ર પર નૌકાઓ ચલાવી છે, ને દેશેદેશથી ત્યાંની બનાવટની વસ્તુઓ મંગાવી છે. એવું કામ પહેલાં ક્યારે થયેલું કહેવાયું છે? તારી યોજનાઓનો વિરોધ કરનાર દરેક જણ મૂંઝાય છે; તારી આજ્ઞાને અનુસરનાર દરેક જણ પુનિત થાય છે. હે અમન, તું જે કંઈ કરે છે તે મારા હૃદયને પ્રિય લાગે છે. હું તને ધા નાખું છું, મારા પિતા અમન. સર્વ દેશોમાંથી ભેગા થયેલા ધણા અજ્ઞાત લોકોની મધ્યમાં હું આવી પડ્યો છું. પણ હું જાતે એકલો છું; મારી સાથે બીજું કોઈ નથી. મારા બાણાવળીઓએ ને મારા ઘોડેસવારોએ મને તજી દીધા છે. તેઓ ડરી ગયા. મેં એમને હાક પાડી તે તેમાંના એકે પણ કાતે ધરી નહીં. કરોડો બાણાવળીઓ, લાખો ઘોડેસવારો, લગ્નરો ચુંદડા જીવાનો, સહુ એક જ સ્થાનમાં ભેગા થાય તેમે તેમના કરતાં અમનની કુમક મને વધારે છે. માણસોની ડરામટો ચાલી શકતી નથી. અમન એમના કરતાં અધિક બળવાન છે. તેઓ તારી આજ્ઞાઓને અનુસરતા નથી, હે સુર્યદેવ ! મેં તારી આજ્ઞાઓ નથી પૂછી ? મેં ધરતીને છેડેથી તારાં બપોરાહન નથી કર્યું ?”

[અમને આ આનંદાણી જાંભળી. પછી રાત્ર કહે છે:]

“મેં જમણે હાથે બાણ ફેંક્યાં, ને હાથે લડ્યો. એમની નજર આગળ મેં આસદેવતા જોતું યુદ્ધ કર્યું. મેં ૨૫૦૦ જોડ અશ્વો જોયા હતા; હું તેમના મધ્યમાં હતો; પણ મારા અશ્વોની સામે તેમના ચૂરેચૂન થઈ ગયા. એ સવારોમાંના એકેએ લડવાને હાથ ઉઠાવે કર્યો નહોતો; તેમની હિંમત તેમનાં હૃદયમાં થાંજી ગઈ, તેમના હાથપગ ઠીસા થઈ ગયા; તેઓ ન ફેંકી શક્યા બાણ, કે ન રહી તેમની હિંમત બાલો

ફેંકવાની. જેમ મગર પાણીમાં પડે છે તેમ મેં તેમને પાણીમાં હડસેલી મૂક્યા. તેઓ ઊંધે માથે એક પછી એક ગળાડી પડ્યા. મેં એમને યથેચ્છ હણ્યા; ન તો કોઈએ પાછળ નજર નાખી, ન કોઈએ પાછા વળીને જોયું. દરેક જણ પડ્યો, ને ફરી પાછો ઊઠ્યો નહીં...

“હું તેમના પર તૂટી પડ્યો. હું મોંથુના જેવો વિરાજતો હતો. મેં ક્ષણવારમાં તેમને મારા હાથનો સ્વાદ ચખાડી દીધો. મેં તેમને ભોંય પર ત્રાટક્યા, ને તેઓ ઊભા હતા ત્યાં જ તેમને હણ્યા. એમાંના એકે એના પડોશીને કહ્યું: ‘આ કોઈ મનુષ્ય નથી. હાય! આજે આવી અન્યું છે આપણું! આ તો છે કીર્તિમાન સુતેખ; તેના અંગે-અંગમાં આલનું બળ છે. ચાલો નાસી છૂટીએ એની આગળથી. આપણા જીવ બચાવીએ; ચાલો સાસ ભરીને દોડ મૂકીએ.’”

રાત્રિ પર કોઈ પ્રહાર કરે તો તેનો હાથ અને તેના શરીરનો એકેએક અવયવ ખરી પડતો. તેઓ એની સામે ધનુષ્ય કે બાહુ તાકી શકતા નહોતા. રાત્રિ દૂરથી ધસમસતા આવતા તે વેળા તેઓ તેમની સામે જોઈ જ રહેતા. રાત્રિ એમની પાછળ પડ્યા હતા, પ્રચંડ અમરની પેઠે.

[ રાત્રિએ કહ્યું: ]

“મેં તેમને પ્રહાર કરીને પાડ્યા; તેઓ મારી આગળથી નાસી શક્યા નહીં. મેં મારા સુભટાને ને મારા મહારથીઓને હાક મારી, ને તેમને કહ્યું: ‘થોભી જાઓ! ઊભા રહેજો! હામ ભીડજો, હે મારા સુભટો, હે મારા મહારથીઓ! જુઓ મારો વિજય. હું એકલો છું, પણ અમન મારો સહાયક છે, ને તેનો હાથ મારો બેરુ છે.’

“મારા સારથિ મેન્નાએ જ્યારે જોયું કે કેટલા બધા રથ મને ઘેરી વળ્યા છે, ત્યારે તેનાં હાંગ ગગડી ગયા, ને તેનું હૃદય ખીકથી ફફડવા લાગ્યું. ખીક અને ભયભીતપણાથી તેનું આખું શરીર ધ્રુજવા

લાગ્યું. તેણે તરત જ મને કહ્યું: ‘હે મહારાજ, હે પરાક્રમી નરેશ, હે સંત્રામમાં મિસરવાસીઓના ત્રાતા, તમે આપણી રક્ષા કરો. આપણે શત્રુઓના મધ્યમાં એકલા ઊભા છીએ. થોભો, આપણા પ્રાણ બચાવવાને. આપણો છુટકારો કરો, આપણી રક્ષા કરો, હે મહારાજ રામીસીસ મીઆમૂત!’”

પછી રાજ્યએ તેના સારથિને કહ્યું: “થંભી જા! ઊભો રહે! હિંમત રાખ, હે સારથિ! જેમ બાજ ઉપરથી નીચે ધસી આવે છે તેમ હું એ સૈન્યમાં ધસી જઈશ. હું એમને હણીશ, હું એમના ટુકડે ટુકડા કરી નાખીશ, હું એમને પછાડીને જમીન પર ધૂળમાં નાખીશ. તારા હૃદયમાં આવો વિચાર કેમ આવ્યો? આ લોકો અમનની નજરે અપવિત્ર છે—દેવને ન માનનારા અભાગિયાઓ.”

અને રાજ્યએ વેગથી ધસારો કર્યો. ખીતાના શત્રુસૈન્ય પર તેમણે હુમલો કર્યો. છટ્ટીવાર હુમલો કરતી વેળા [રાજ્યએ કહ્યું:] “હું બલ-શાળી બાલદેવના જેવો તેમની પાછળ પડ્યો. મેં તેમને હણ્યા; કાઈ મારો આગળથી નાસી શક્યું નહીં.”.....

પછી ખીતાની શત્રુ પ્રજાના રાજ્યએ મહાનામી રાજા રામીસીસને દયા ઉપજાવે એવી રીતે પ્રાર્થના કરવાને દૂત મોકલ્યો. તેણે આવીને કહ્યું: “આપ રા છો. આપ તેજસ્વી સુતેજ છો, નૂતના પુત્ર છો, મહાપ્રતાપી બાલદેવ છો. આપનો ત્રાસ ખીતાના પ્રદેશમાં ફેલાયો છે, કેમકે આપે ખીતાની ડોક સદાને માટે મરડી નાખી છે.”

આ સાંભળી રાજ્યએ દૂતને પ્રવેશ કરવા દીધો. તેના હાથમાં એક કાગળ હતો, તેના પર સરનામું લખેલું હતું: “એ નામવાળા મહારાજને”:

“.....મિસરની પ્રજાએ અને ખીતાની પ્રજાએ આપના સેવકો તરીકે બાઇઓની પેઠે રહેવું ધટે છે. તેમને આપના ચરણ સમક્ષ

આવવા દેવાની કૃપા કરશે. સૂર્યદેવ રાએ આપને ઉત્તમ (પ્રજા) આપી છે. હે યશોધન, અમને કશી હાનિ ન કરશે. આપનો ક્રોધ ખીતાની પ્રજાને સહેવો વસમો લાગે છે.

“આપના જે સેવકોને આપે આપની સત્તા તજે આપ્યા છે તેમને આપ મારી નાખવા ઇચ્છો તો એ ઉચિત ગણાય ખરું ? આપનો દેખાવ ભયાનક છે, અને આપની વૃત્તિ સૌમ્ય નથી. આપ શાંત પડો. કાલે આપ આવ્યા ને લાખોનો સંહાર કર્યો. આજે આપ આવો તો (આપની સેવા કરવાને) ક્રોધ બાકી નહીં રહે.

“આપની ધારણા પાર ન પાડશો, હે પ્રતાપી રાજેન્દ્ર. યુદ્ધ કરતાં શાંતિ સારી છે. અમને મુક્તિ આપો.”

પછી રાજા પ્રસન્ન ચિત્તે પાછા ફર્યા, અને પેરોએ પોતાની સેનાના અને રથદળના અને અંગરક્ષકોના સર્વ નેતાઓને ભેગા કર્યા. એ સર્વ એક રથજે ભેગા થયા એટલે ખીતાના મહારાજાએ મોકલેલો મંદેશો તેમને કહી સંભળાવવામાં આવ્યો. તેમણે ઉત્તર આપતાં પેરોને કહ્યું :

“રંગ છે, રંગ છે ! આપનો ક્રોધ ઊતરવા દો, હે રાજાધિરાજ ! જે શાંતિ ન સ્વીકારે તેણે શાંતિનું કહેણ આપવું જોઈએ. આપનો ક્રોધ થાય ત્યારે આપને કાણ સંતોષી શકે ?”

રાજાએ હાથ હેઠા મૂક્યા, ને દક્ષિણમાં પાછા જવાની તૈયારી કરી. પછી રાજા તેમના ઉમરાવો, તેમની સેના, અને તેમના મહારથીઓ સાથે પ્રસન્ન ચિત્તે મિસર દેશ પાછા ફર્યા. એ જીવનના રાજાની પેઠે આ રાજાની શક્તિથી સર્વ દેશો ડરવા લાગ્યા. રાજાની એ શક્તિએ તેમના પોતાના યોદ્ધાઓની રક્ષા કરી હતી. સર્વ પ્રજાના લોકો એમનું નામ સાંભળીને આવતા, અને તેમના રાજાએ એમના સુન્દર વદન આગળ વિનંતિ કરવાને પ્રણિપાત કરતા. રાજા—

રાના પરમ ઉપાસક—રામીસીસ મીઆમૂનની નગરીમાં પહોંચ્યા, અને અતિસ્વસ્થ ચિત્તે મહેલમાં વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા, જાણે સૂર્ય તેમના સિંહાસન પર વિરાજતો ન હોય. અને અમનદેવ એમને મળવા આવ્યા, ને કહ્યું: “આશીર્વાદ છે તને, હે અમારા પ્રિય પુત્ર, હે રામીસીસ મીઆમૂન! તારા પિતા તુમના સિંહાસન પર દેવો તને તેત્રીસ વરસના મહોત્સવો સદાકાળ કરાવે, અને સર્વ દેશો તારા પગ નીચે રહે!”<sup>૧</sup>

---

૧. આ મહાકાવ્ય કોઈ પેંતાહર નામના લેખકનું લખેલું છે. તેણે તે રાજને નહીં પણ અમન-અમન નામના મુખ્ય ગ્રંથપાલને અર્પણ કરેલું છે. રાજને એ એટલું બધું ગમી ગયેલું કે તેણે તે પોતાના મહેલની એક દિવાલ પર ચિત્રલિપિમાં કોતરાવ્યું. એમાંનો કેટલોક ભાગ હજી વાંચી શકાય એવો રહ્યો છે. એમાંની તારીખ જો ખરી હોય તો તે એમાં વર્ણવેલા યુદ્ધ પછી ચાર વરસે લખાયું હશે: અને એમાં અતિશયોક્તિ ધણી છે છતાં એવો કંઈક બનાવ ખરેખર બન્યો હશે, એવો નિષ્ણાત વિદ્વાનોનો મત છે.

૧૯

## પ્રધાનનો ધર્મ

૧

[મિસરમાં વજરનું સ્થાન બહુ અગત્યનું હતું. તે રાજાનો વડો પ્રધાન, મુખ્ય ન્યાયાધીશ, અને કોશાધ્યક્ષ હતો. એક કબર પર વજરને પરોડિયે પોતાને ઘેરથી નીકળતો આલેખ્યો છે. તે “લોકોની અરજીઓ સાંભળવાને, અને નાના મોટા વચ્ચે ભેદભાવ ન રાખવાને” જાય છે, એમ પણ એ કબર પરના લેખમાં કહ્યું છે એક બીજો લેખ મળ્યો છે, તેમાં રાજા વજરને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે છે:]

વજરનું આ પદ જુઓ. તેનાં જે કંઈ કર્તવ્યો છે તેને વિષે જાગૃત રહો. જુઓ, તે આખા દેશનો કાયમનો આધાર છે...વજરાત મીઠી નથી; કડવી છે...જુઓ, તેણે ઉમરાવોને રાજસંજ્ઞાના સબ્બો પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાનો નથી; તેણે કોઈ પણ લોકોના દાસ બનવાનું નથી...જુઓ, કોઈ અરજદાર જ્યારે ઉત્તર મિસરમાંથી કે દક્ષિણ મિસરમાંથી આવે...ત્યારે તમારે કાળજી રાખવી કે અધું કામ કાયદા અનુસાર થાય, અધું કામ તે તે દેશની રૂઢિ અનુસાર થાય, તે દરેક માણસને ન્યાય મળે...પક્ષપાત કરવો એ દેવની નજરે પાપ છે... તમારા ઓળખીતા હોય તેમજ તમને અપરિચિત હોય તે સર્વની

પ્રત્યે સરખી રીતે વર્તજો; રાજાની નજીક હોય તેની પ્રત્યે ને (તેમના મહાલયથી) દૂર હોય તેમની પ્રત્યે સમાનભાવે વર્તજો. જુઓ, જે પ્રધાન આ પ્રમાણે કરશે તે આ પદ પર કાયમ ટકી રહેશે...પ્રધાનની ખીક એટલા માટે લાગે છે કે તે ન્યાય કરે છે...તમને જે નિયમો અતાવવામાં આવ્યા છે તે તપાસજો ને તેનો વિચાર કરજો.

૨

[ ‘તા-હોતેપનો હિતોપદેશ’ એ નામનું પુસ્તક તે મિસરનો રાજકારણ ને ફિલસૂફીનો પહેલવહેલો ગ્રંથ હતો; ઇ. સ. પૂર્વે ૨૮૮૦માં રચાયેલો. તા-હોતેપ મેફીસનો સૂબો, ને રાજાનો વડો પ્રધાન હતો. પ્રધાનપદેથી નિવૃત્ત થયા પછી તેની પોતાના પુત્રને માટે પોતાના અનુભવ પરથી ધડેલાં ઉપદેશનાં સૂત્રો મૂકી જવાની ઇચ્છા હતી. તેને માટે રાજાની સંમતિ માગતાં તે ગ્રંથના આરંભમાં કહે છે: ]

હે મહારાજા, હે મારા સ્વામી, જીવનનો અંતકાળ સમીપ આવ્યો છે; ધડપણ મારા પર ઊતરી આવે છે; નિર્બળતા આવે છે ને ફરીવાર બાળપણ આવે છે; જે વૃદ્ધ છે તે પ્રતિદિન દુઃખ પામતો સુષ્ણ જાય છે. આંખો નાની થઈ ગઈ છે, કાન બહેરા થઈ ગયા છે, શક્તિ ઘટી ગઈ છે, હૃદયને જરાયે આરામ નથી. તેથી આપના સેવકને મારી પ્રધાનપદની સત્તા મારા પુત્રના હાથમાં સોંપી દેવાની આજ્ઞા કરો. પ્રાચીન કાળના જે મનુષ્યો એક કાળે દેવોનાં વચન સાંભળતા હતા તેમની શિખામણ કાને ધરનારાઓનાં વચન મારા પુત્રને કહી જવાની મને પરવાનગી આપો. હું આપને વિનંતિ કરું છું કે આપ આટલી વસ્તુ થવા દો.

## તા-હોતેપના હિતોપદેશ

તું વિદ્વાન છે એટલા માટે ગર્વ કરીશ નહીં. જેવી રીતે જ્ઞાનીની સાથે તેવી જ રીતે અજ્ઞાન માણસની સાથે વાત કરજે. કેમકે કળાના (જ્ઞાનના) ક્ષેત્રની સીમા અંધાર્થ ગર્ભ નથી; ને કોઈ પણ કળાકાર તેણે જેટલી અંપૂર્ણતા મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ તેટલી મેળવી શકતો નથી. દાસીઓને કાંકરામાંથી કવચિત જે લીલમ જડી જાય છે તેના કરતાંયે સારી વાણીનું મૂલ્ય અધિક છે...તેથી તું દયાના ઘરમાં વસજે. એટલે માણસો આવીને પોતાના પંડની જ ભેટ તારી આગળ ધરશે.

કોઈ વિવાદ કરનાર ઊકળીને ખોલે છે એમ જો તને જણાય, અને જો તે શક્તિમાં તારાથી ચડિયાતો હોય, તો તું તારા હાથ નીચા મૂકજે; પીઠ વાળી દેજે; એની જોડે કનિયામાં ઊતરીશ નહીં. તે તને એના શબ્દોને ખોટા ઠરાવવા દેવાનો નથી; એટલે એના ભાષણમાં વિક્ષેપ પાડવો સર્વથા અનુચિત છે; એવું કરવાથી તો ઊલટું એમ જણાઈ આવે કે તને અણગમતું વચન કોઈ ખોલે તો શાંત રહેવાની શક્તિ તારામાં નથી. કોઈ વિવાદકર્તા ઉકળાટમાં



છે એમ તું જુએ, તો તારો એના જેવો જ મત નથી એટલા માટે તું એનો તિરસ્કાર કરીશ નહીં. તેનું કહેવું ખોટું હોય ત્યારે તું તેના પર ક્રોધ કરીશ નહીં; એવી વાતથી દૂર રહેજે.

તારે, નેતા તરીકે, ઘણા માણસોના વર્તનને વિષે નિર્ણય કરવાનો હોય, તો તેમ કરવાની સૌથી અપૂર્ણ રીત તું શોધી કાઢજે, જેથી તારું પોતાનું વર્તન શુદ્ધ ને નિષ્કલંક રહે. ન્યાય મહાન છે, અવિચળ છે, નિશ્ચિત છે; ઓસાઈરીસના કાળથી એમાં વિક્ષેપ પાડવામાં આવ્યો નથી. કાયદાના માર્ગમાં અંતરાયો નાખવા એનો અર્થ એ છે કે હિંસાને માટે રસ્તો ખુલ્લો કરવો.

માણસોને ખીક ખતાવીશ નહીં; નહીં તો ઈશ્વર તારી સામે એ જ રીતે લડશે. કાઈ કહેશે કે તે એવી રીતે (એટલે કે ખીક ખતાવી પૈસા પડાવીને) જીવે છે, તો ઈશ્વર તેના મોઢામાંથી રાટલો લઈ લેશે. કાઈ કહેશે કે તે એવી રીતે ધન પ્રાપ્ત કરે છે, તો ઈશ્વર કહેશે: એ ધન હું પોતે લઈ લઉં. કાઈ કહે કે તે ખીજાઓને મારે છે, તો ઈશ્વર તેનું ખળ હરી લેશે. કાંઈ માણસોને ખીક ખતાવે નહીં, એવી ઈશ્વરની ઈચ્છા છે.

તું તારા કરતાં મોટા માણસના ઘરમાં ખીજા માણસો જોડે ભોજન કરવા બેઠો હોય, તો તને જે પીરસાય તે લેજે, ને જમીન સુધી વળીને નમન કરજે. તારી આગળ જે પીરસાય તેને ધ્યાનથી જોજે, પણ તેના તરફ આંગળી કરીશ નહીં; તેના તરફ ફરીફરીને નજર નાખીશ નહીં. આ નિયમનો ભંગ કરનાર માણસ નિંદાને પાત્ર થાય છે. એ મોટો માણસ પૂછે એથી વધારે એની સાથે બોલીશ નહીં, કેમકે એ શાથી નારાજ થઈ જાય એની કાંઈને ખબર નથી પડતી. તે તને બોલાવે ત્યારે બોલજે, એટલે તારી વાણીથી એ રીઝશે.

જે મોટા માણસ પાસે આજીવિકાનું પુષ્કળ સાધન હોય તે

મરજમાં આવે તેમ વર્તે છે. જે કામથી તેને આનંદ થાય તે કરે છે; તેને વિશ્રાંતિ લેવાની ઈચ્છા થાય તો તેની ઈચ્છા પૂરી પડે છે. મોટા માણસ પોતાનો હાથ લંઝાવીને જે કરી શકે છે તે બીજા માણસો કરી શકતા નથી. પણ આજીવિકાનાં સાધન ઈશ્વરના હાથમાં છે, એટલે તેની સામે માણસથી બળવો કરી શકાય નહીં.

તું જીવે એટલો વખત ક્રિયાશીલ રહેજે; તને આજ્ઞા થાય એથી વધારે કામ કરજે. તારી પ્રવૃત્તિનો સમય બગાડીશ નહીં. પોતાની ક્ષણોનો દુરુપયોગ કરનાર માણસ દોષપાત્ર છે. તારા ઘરમાં જે કંઈ હોય તેમાં વધારો કરવાની રોજની તક ગુમાવીશ નહીં. પ્રવૃત્તિથી ધન વધે છે, ને પ્રવૃત્તિ મંદ પડે ત્યારે ધન ટકતું નથી.

તું જો ન્યાયાધીશ હોય તો અરજદારની વાત સાંભળજે. તેની વાતને વચ્ચેથી તોડી પાડીશ નહીં; એથી એને દુઃખ થશે. એને એમ ન કહીશ કે ‘આ તો તું અગાઉ કહી ચૂક્યો છે.’ તારી સહનશીલતા એને પોતાના આગમનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનું ઉત્તેજન આપશે. પોતાને થયેલી ઈર્ષ્યાની ફરિયાદ કરવાને બદલે ઈર્ષ્ય ધર્મ ત્યારે શું શું બન્યું એનું વર્ણન ફરિયાદી કરે તો તેની વાતને તોડી પાડીશ નહીં! સ્પષ્ટ ખુલાસો મેળવવાનો રસ્તો એ છે કે દયાભાવથી સાંભળવું.

તું જે ઘરમાં પ્રવેશ કરે ત્યાં તારે આદરમાન પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો ત્યાંની સ્ત્રીની જોડે નખરાં કરીશ નહીં, કેમકે એમ કરવામાં કશો લાભ નથી. એમાં ભાગ લેવામાં ક્ષાણપણુ નથી. એમ કરતાં હજારો માણસોએ વિનાશ વહોરી લીધો છે; સ્વપ્ના જેવી એક દૂંડી ક્ષણનો આનંદ માણુવા જતાં મોત માગી લીધું છે. જે પુરુષ આવી રીતે વિકારવશ થાય છે તેનો ઇરાદો દુષ્ટ હોય છે; એ ઇરાદો તે જો પાર પાડવા બંધ તો તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. જે પુરુષને આવા કામની વૃણા નથી હોતી તેનામાં જરા પણ અક્કલ નથી હોતી.

તારી નજીક જે કંઈ અને તેને વિષે મનમાં ચીડ કરીશ નહીં. તારી પોતાની સ્થિતિ વિષે બબડાટ કરીશ નહીં. તારા પડોશીઓને વિષે ચિડિયલ સ્વભાવ રાખીશ નહીં. પડોશીઓ જોડે તકરારમાં જોતરવું, પોતાની વાણી પરનો કાષ્ઠ ગુમાવી બેસવો, એ અનુચિત છે. એવે વખતે માણસ સહેજ પણ ચીડ ચડવા દે, તો જે વેળાએ પાછો શાંત પડે તે વેળાએ પોતાને પરિતાપ કરવાનું કારણ પેદા કરે છે.

તું જે શાણો હોય તો તારા ધરની મંભાળ રાખજે. તારી ર્મપત્ની પર શુદ્ધ પ્રેમ રાખજે. તેને પેટપૂર ભોજન આપજે. તેના અંગને વસ્ત્રથી ઢાંકજે. આટલી કાળજી તેના શરીરને માટે લેવી ઉચિત છે. તેનું હેતથી લાલનપાલન કરજે; તેના જીવનકાળમાં તેની ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરજે; એટલો દયાભાવ પુરુષને શોભાવે છે. પત્ની પ્રત્યે નિર્દય ધર્મશ નહીં; તેના પર મારપીટ કરતાં રિકાવટની સારો અસર થશે. તે શાની આકાંક્ષા રાખે છે, શું મેળવવા ઈચ્છે છે, તેને શું ગમે છે તેને વિષે ધ્યાન રાખજે. એમ કરવાથી તારા ધરમાં તેનું મન ચોંટશે. તું તેને અણગમો ઉપજાવીશ તો તે અણગમો મોટો ખાડો થઈ પડશે. તું એને બોલાવજે, ને એને તારું હૈત દેખાડજે.

તારાં આશ્રિતો પ્રત્યે તારાથી બની શકે એટલું સારું વર્તન રાખજે. ઈશ્વરે જેના પર કૃપા કરી છે તેનાથી એ બની શકે જ છે. આવતી કાલે શું બનશે એ આપણે જાણતા નથી, એટલે જે બીજાઓ પ્રત્યે સારી રીતે વર્તે છે તે ડાહ્યો માણસ છે. જે આશ્રિતો પ્રત્યે સારું વર્તન થશે તો, જ્યારે ઉત્સાહ બતાવવાની જરૂર બીજી થશે ત્યારે, એ જ કહેશે, ‘ચાલો, ચાલો.’ સારું વર્તન નહીં થયું હોય તો આશ્રિતો કશું કામ નહીં કરે.

કાંઈએ વાણીમાં અતિશયોક્તિ કરી હોય તો તેનું પુનરાવર્તન કરીશ નહીં; એવી અતિશયોક્તિ સાંભળીશ નહીં. એ મોઢામાંથી ઉતાવળે નીકળી

ગયેલી ચીજ છે. જે કાષ્ઠ ફરીવાર એવું બોલે તો તે ન સાંભળતાં બોંચ તરફ જોઈ રહેજે; તેને વિષે કશું જ બોલીશ નહીં. જે કાષ્ઠ તારી સાથે બોલે—તને અન્યાય કરવા પ્રેરે તેને પણ—ચોગ્ય અને ન્યાય્ય વર્તન શું તે જણાવી દેજે. જે ન્યાય્ય કર્મ હોય તે કરાવજે, તેનો વિનય કરાવજે. જે કર્મ કાયદાની દૃષ્ટિએ નિષ્ઠ હોય તેને વિષે સ્પષ્ટપણે બોલીને તેને વખોડી કાઢજે.

તું જે સમર્થ હોય, સત્તાધીશ હોય, તો જ્ઞાનને અને શાંત વાણીને માન આપજે. હુકમ કરે તો તેમાં માત્ર સૂચના આપજે; આપખુદ બનવું એ ખૂબીમાં જઈ પડવા જેવું છે. તારા હૃદયને ઉદ્ધત થવા દઈશ નહીં, તેમ તેને અનુદાર પણ બનવા દઈશ નહીં. તારી આજ્ઞાઓને અણબોલી રાખીશ નહીં, ને તારા ઉત્તરોને સોંસરા ઊતરવા દેજે. પણ આવેશમાં આવ્યા વિના બોલજે, ને ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરજે. થનગનતા હૃદયના તરવરાટને જરા ઠંડો રાખજે. સૌમ્ય માણસ સર્વ અંતરાયોને ઓળંગી જાય છે. જે માણસ આખો દિવસ મનમાં ઉકળાટ કરે છે તેને એક ક્ષણ શાંતિની મળતી નથી. જે માણસ આખો દિવસ રગરાગ કર્યો કરે છે તેની સંપત્તિ ઝાઝો વખત ટકતી નથી.

મોટા માણસને ખલેલ પાડીશ નહીં; જે માણસ કામમાં હોય તેની એકાગ્રતામાં વિક્ષેપ નાખીશ નહીં.

વિપત્તિમાં પણ તારી મુખમુદ્રા સ્વસ્થ રાખજે : એવા જ માણસો પોતાની ધારણામાં સફળતા મેળવે છે.

ખીજાઓને મોટા માણસ આગળ માયું નમાવતાં શીખવજે. તું એના વતી માણસો પાસેથી પાક ભેગો કરે, તો એનો માલિક જે તને આજીવિકા આપે છે તેને તું એ પૂરો પાક પહોંચાડજે. પણ તારું અંગ જે અન્નવસ્ત્ર વડે પોષાય છે તેના કરતાંયે અધિક ભેટ તે પ્રેમની ભેટ છે. તારી આસપાસનાં માણસોને પ્રેમાળ અને આજ્ઞાધારક બનાવજે.

તને કોઈ વસ્તુ જોઈને ક્રોધ ચડે, કોઈ માણસ પોતાના અધિકારમાં રહીને વર્તતો હોય તેનાથી તારું મન દુઝાય, તો તું તેની નજર આગળથી ખસી જજે, અને તે તને બોલાવતો બંધ થાય ત્યારે તેને ફરી યાદ કરીશ નહીં. [એટલે કે તને યોગ્ય ઠપકો મળ્યા પછી, ઠપકો દેનાર પ્રત્યે દ્વેષ રાખીશ નહીં.]

તું હલકો દરજ્જે ભોગવ્યા પછી મોટે હોદ્દે ચડ્યો હોય, તું ગરીબી ભોગવ્યા પછી ધનવાન બન્યો હોય, તું નગરનો શેઠ હોય, તો તું એ પ્રથમ પદે પહોંચ્યો છે એ વસ્તુનો ગેરલાભ લઇશ નહીં; તારી મોટાઈને લીધે તારું હૃદય કઠણ કરીશ નહીં; તું તો માત્ર ઈશ્વરની સારી વસ્તુઓનો વહીવટદાર જ બન્યો છે એમ સમજજે. જે પડોશી તારા જેવા છે તેને તારી પાછળ રાખીશ નહીં; તું તેના સાથી જેવો બનજે.

તું જો સભ્ય ને સંસ્કારી રીતભાન કેળવવા માગતો હોય, તો જે કોઈ મળે તેને ઊંચે સાદે હાક મારીશ નહીં. ખાસ કરીને એની સાથે એવી રીતે વાત કરજે કે એને ચીડ ન ચડે. વાતચીતનો વિષય એના મગજમાં પૂરે. બિનરી જવાનો વખત એને આપ્યા પછી જ એની સાથે ચર્ચામાં બિતરજે. તે જો પોતાનું અજ્ઞાન ઉઘાડું પડવા દે, અને તને તેની હાંસી કરવાની તક આપે, તોપણ તું તેના પ્રત્યે વિવેક દાખવજે; એને સંકટામણમાં મૂકીશ નહીં; એને શબ્દ મૂલ્યવીશ નહીં; તેને જડખાતોડ જવાખ દઇશ નહીં; તેને મૂંઝવીશ નહીં.

તું જીવે ત્યાં સુધી હસતું મોઢું રાખજે.

જે અનુભવ વિનાનો માણસ કોઈનું કશું સાંભળતો નથી તે કશું જ કરી શકતો નથી. તે અજ્ઞાનને જ્ઞાન સમજે છે, ખોટને નફો માને છે. તે હંમેશાં સર્વ પ્રકારની ભૂલ કરે છે; હંમેશાં જે સ્તુત્ય હોય તેનાથી બિલટો જ માર્ગ પસંદ કરે છે.

તારા શેઠ તને જે હુકમ કરે તે કામ કરજે. તે જે કહે તેને હૃદયમાં ઉતારજે. તેને બહુ સંતોષ આપવાને, તેણે કહ્યું હોય તેના કરતાં વધારે કામ કરજે. કલ્યા કરતાં વધારે કરનારો પુત્ર (શિષ્ય) એ ખરેખર ઇશ્વરની પ્રસાદી છે.

તારે જે સુઘ પુરુષ થવું હોય તો દેવને પ્રસન્ન કરવાને તું એક પુત્રને જન્મ આપજે. તે જે તારા દષ્ટાંતને અનુસરીને સદાચારી થાય, તારા કામકાજનો કારભાર ફડી રીતે ચલાવે, તો તેનું જેટલું સારું કરી શકાય એટલું કરજે. તે જે બેપરવા હોય ને સદાચારના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે, ને હિંસા કરે; તેના મુખમાંથી પદે પદે કુવચન નીકળતું હોય; તો તું એને તાડન કરજે, જેથી એની વાણી સુધરે. પુત્રનો સદાચાર એ માણસની મોટી સંપત્તિ છે; અને સ્વચારિત્ર એ ચિરકાળ યાદ રહેનારી વસ્તુ છે.

અહીં જે કંઈ કહ્યું છે તેમાંનો એક પણ શબ્દ આ ભૂમિમાંથી કાયમનો નષ્ટ નહીં થઈ જાય, પણ આદર્શરૂપ બનશે, ને તેને અનુસરીને રાજકુમારો સારી વાણી બોલશે. માણસે કેવી રીતે બોલવું એનો ઉપદેશ મારાં વચનમાંથી મળશે. અરે, તે આજ્ઞાપાલનમાં તત્પર ને વાણીચાતુર્યમાં કુશળ બનશે. તેનું ભાગ્ય ઉદ્ધરશે. તે જીવનના અંત લગી સુખી રહેશે; ને નિરંતર સંતુષ્ટ રહેશે.

## કેટલાંક સુભાષિતો

તારી માતાને કદી ભૂલી જમ્મશ નહીં, કેમકે તેણે દીર્ઘ કાળ લગી પોતાના ઉદરમાં તારો ભાર વહ્યો હતો; અને તારા મહિના પૂરા થયા પછી તને જન્મ આપ્યો હતો. ત્રણ વરસ લગી તેણે તને ખભા પર ઉપાડ્યો, અને તને સ્તનપાન કરાવ્યું. તેણે તને ઉછેર્યો, ને તારા મેલની સ્થિતિ રાખી નહીં. તું જ્યારે નિશાળે દાખલ થયો ને બહુવા લાગ્યો ત્યારે તે દરરોજ ઘેરથી રોટી ને આસવ લઇને શિક્ષકની પાસે આવીને ઊભી રહેતી.

x

x

x

જેની પાસે ખેતર ન હોય તેને અન્ન આપજો, અને કાયમની કીર્તિ પ્રાપ્ત કરજો.

x

x

x

એક હાથ જમીનને માટે લોભ કરીશ નહીં; અને વિધવાની હદ દબાવીશ નહીં. તારી જરૂર પૂરતું અન્ન મેળવવાને ખેતરમાં ખેતી કરજો, અને તારા પોતાના ખજાનામાંથી જ અનાજ મેળવજો. અન્યાયથી મેળવેલા પાંચ હજાર મણ કરતાં ભગવાને તને આપેલો એક મણ

સારો છે. બંડારમાં પડેલી સંપત્તિ કરતાં પ્રભુની નજરે સારા રહીને ભોગવેલી નિર્ધનતા સારી છે. અને દુઃખમાં મળેલા ધન કરતાં, જ્યારે હૃદય આનંદમાં હોય ત્યારે મળેલા જડા રોટલા સારા છે.

x

x

x

તું શરાબખાનામાં જઈશ નહીં. તું શું ખેલે છે તેનું તને જ્ઞાન ન હોય એવી વેળાએ તારા મોંમાંથી સંભળાયેલા શબ્દો એ ખૂરી વસ્તુ છે. (શરાબ પીને) તું પડે ત્યારે તારાં અંગો ભાંગે છે, ને તને કાઈ હાથનો ટેકો આપતું નથી. શરાબ પીનારા તારા જોડીદારો ભિલા થઈ જાય છે ને કહે છે: “કાઢો આ છાકટાને અહીંથી.”



## એવો રાજા ક્યાં છે ?

[ પોતાની આસપાસ ચાલતા અન્યાય ને અનાયાર જોઈને દુઃખી થનાર ને બિરાશાવાદી બનનાર માણસો ક્યા દેશમાં નથી હોતા ? મિસરમાં એવો ઇપુવર કરીને એક ફિલસૂફ હતો. તેણે દેશમાં ફેલાઈ રહેલાં અધાધૂંધી, હિમ, કુકાળ ને સડાને વિષે ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો છે; “દેવ ક્યાં છે અમે જાણીએ તો તેને ભોગ ધરાવીએ,” એમ કહેનાર સંશયવાદીઓ પર પ્રહાર કર્યો છે; આપઘાતની વધતી જતી સંખ્યા પર ટીકા કરી છે; ને કંટાળીને કહ્યું છે: “મનુષ્યમાત્રનો અંત આવી જાય, ને ન કોઈ સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે, ન કોઈ બાળક જન્મે, તો કેવું સારું ! દેશમાં કોલાહલ બંધ થઈ જાય ને કલહનું નામ ટળી જાય તો કેવું સુંદર ! ” આખરે તે એવું સ્વપ્ન સેવે છે કે કોઈ રાજર્ષિ નીપજે ને પ્રજાને અધાધૂંધી ને અન્યાયમાંથી ઉગારે. એવા રાજર્ષિને વિષે તે કહે છે. ]

તે જવાળાને (સમાજના દાવાનળની ?) ઠારે છે. એમ કહેવાય છે તે કે મનુષ્યમાત્રનો ગોવાળ છે. તેના હૃદયમાં લવલેશ દ્વિવિષ નથી. તેનાં ધણુ જ્યારે નાનાં હોય ને તેમનાં હૃદય તપેજાં હોય ત્યારે તે દિવસ આખો તેમને ભોગાં કરવામાં ગાળે છે. તેણે એમના ગુણ

પહેલી જ પેઢીમાં ઓળખી લીધા હોત તો કેવું સારું થાત ! ત્યારે તે પાપને હણી શકત. તેની સામે તે પોતાનો બાહુ લંબાવી શકત. એ ધણુના ખીજને અને તેના પરિવારને તે હણી શકત...એવો રાજ આજે ક્યાં છે ? એ કદાચ સૂતો હશે તો ? પણ આજે તો એવાનું અળ જોવામાં આવતું નથી.

## વાત કોને કરું ?

[ ફનિયાના કડવા અનુભવથી કંટાળેલા એક કવિએ પોતાના જમાનાનો ચિતાર નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે. ]

વાત તે આજે કોને કરું ? ભાઇઓ ભૂંડા થઇ ગયા છે. આજના મિત્રો પ્રેમને પાત્ર નથી રહ્યા.

વાત તે આજે કોને કરું ? માણસો લોભી થઇ ગયા છે. સહુ પડોશીનો માલ લૂંટી લે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? નમ્રતા નાશ પામી છે; માણસોમાં ગર્વ આવ્યો છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? સંતોષી મનનો માણસ ખૂરો ગણાય છે; સર્વત્ર સુજનતાનો અનાદર થાય છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? જેનાં કુકર્મોથી સજ્જનોને રોષ થડે છે, તેનું જ પાપ જ્યારે દુઃખદ થઇ પડે છે ત્યારે માણસોને એ જોઇને હસવું આવે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? માણસો લૂંટફાટ કરે છે, ને દરેક જણ પડોશીનો માલ પડાવી લે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? કોઈ યાદ નથી કરતું પુરાણી પ્રીત;  
નથી આ ધડીએ યાદ આવતો પોતાને ખીજાએ કરેલો ઉપકાર.

વાત તે આજે કોને કરું ? ? ભાઈઓ થયા છે ભૂંડા. સારા  
સ્વભાવવાળાને પણ સહુ ગણે છે શત્રુ.

વાત તે આજે કોને કરું ? મોઢાં નથી દેખાતાં હવે. સહુ મોઢું  
નીચું કરી લે છે પોતાનો ભાષ નજરે પડતાં.

વાત તે આજે કોને કરું ? હૃદય લોભી બન્યાં છે. જેના પર  
મનુષ્યો વિશ્વાસ રાખે છે તે હૈયાસૂના બન્યા છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? કોઈ સાધુજન કે સદાચારી રહ્યા નથી.  
પૃથ્વીમાં સર્વત્ર દુરાચાર વ્યાપ્યો છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? વિશ્વાસુ મિત્ર ખોલ્યો પણ નથી  
જડતો. માણસ પોતાની ઝાળખાણ આપે તોયે લોકો તેને અગમણ્યો  
ગણે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? માથે દુઃખનો ડુંગર પડ્યો છે, ને  
કોઈ વિશ્વાસુ મિત્ર નથી મળતો.

વાત તે આજે કોને કરું ? ભૂમિ પર જે પાપ ફરી વળ્યું છે,  
તેનો કંઈ પણ પાર નથી.

## મૃત્યુનું આગમન

[ એ જ કવિ મૃત્યુના આગમન વિષે કહે છે. ]

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — સાજા થયેલા ખીમાર  
માણસના જેવું; માંદગી પછી આગમાં જનારના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — સુગંધી દ્રવ્યોની મહેકના  
જેવું; તોફાની પવનવાળા દિને સદ નીચે બેઠેલાના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — કમળપુષ્પની સુવાસના જેવું;  
મદિરાપાનને કાઠે બેઠેલાના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — સરિતાના પ્રવાહ જેવું;  
યુદ્ધનૌકામાંથી મનુષ્યના ગૃહ પ્રત્યેના પુનરાગમન જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — કારાવાસમાં વરસો ગાળ્યા  
પછી મનુષ્ય ધરને જોવા તલસતો હોય એના જેવું.

## જીવન માણી લે

૧

[ ઈ. સ. પૂર્વે ૨૨૦૦ ના અરસામાં લખાયેલું એક કાવ્ય જીવનની અનિત્યતાનું વર્ણન કરે છે, ને જીવનનો લઢાવો માણી લેવાનો ચાર્વાકવાદી હપદેશ આપે છે. ]

મેં સાંભળ્યાં છે ઇમહોતેપ અને હરદેદેકનાં વચનો — એમની વાણીરૂપે પ્રસિદ્ધ પામેલાં વચનો. તેઓ હવે ક્યાં છે તે જુઓ! — એમની દિવાલો તૂટી પડી છે; ઘર એમનાં રહ્યાં નથી; જાણે એ કદી હતાં જ નહીં.

ત્યાંથી કોઈ આવતું પણ નથી જે આપણને કહી શકે ત્યાં એમની શી દશા છે, અને આપણાં હૃદયને તૃપ્તિ આપે. જ્યાં તેઓ ગયા છે તે સ્થળે આપણે પણ જવાના જ છીએ.

તારા હૃદયને ઉત્તેજન આપ એ જૂલી જવાને. તું જીવે ત્યાં સુધી તારી ઇચ્છાઓને અનુસરવામાં આનંદ માન. માથા પર મુગંધી ફાળે મૂક; શરીર પર સુંદર કાપડનાં વસ્ત્રો પરિધાન કર; અદ્ભુત ભોજો ભોગવી લે — સાચોસાચ દેવોએ દીધેલા.

તારા આનંદોને હજી પણ વધાર, ને તારા હૃદયને હતાશ થવા દઇશ નહીં. તારી ઇચ્છાને અનુસર, તારું હિત સાધી લે; અને પૃથ્વી પરના તારા વહેવાર તારા હૃદયની આગ્રા અનુસાર ચલાવ. છેવટે તારે શોક ને વિલાપનો એવો દિવસ આવશે, જ્યારે મૂક હૃદયવાળો મનુષ્ય (મૃતાત્મા) પોતા માટે થતો વિલાપ સાંભળતો નથી, કે કબરમાં સૂતેલો શોકમાં સામેલ થતો નથી.

આજનો આનંદ માણી લે; તેમાં થાકીશ નહીં. જો, કાંઈ પણ મનુષ્ય પોતાની ધનદોલત સાથે બાંધી જતો નથી; અરે, ત્યાં ગયેલો ફરી પાછો આવતો નથી.

## ૨

[ નેફરહોતેપ નામના એક વાજિત્રીએ રચેલું એક ગીત તેના આશ્રય-દાતા રાજાના રાજ્યકાળમાં રચેલું; તેમાં પણ આવો જ ચાર્વાકવાદી ઉપદેશ છે.]

મૃતાત્માઓના નિવાસ તો જીવો. તેમની દિવાલો તૂટી પડી છે; તેમનાં ધામ ખોળ્યાં જડે એમ નથી : જાણે કદી હસ્તીમાં હતાં જ નહીં. જે જન્મ્યું છે તેનો નાશ થવાનો જ છે. યુવક અને યુવતીઓ સ્વધામ પ્રત્યે જાય છે; સૂર્ય પ્રભાતે ઉગે છે, ને ફરી પશ્ચિમના પર્વત પર આથમે છે. પુરુષો જન્મ આપે છે ને સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. બાળકો પણ તેમને નિર્મેલે સ્થળે ચાલ્યાં જાય છે. ત્યારે, હે માનવી, તું સુખચેન કરી લે ! આવ, તારી આગળ ધર્યાં છે તેલ ધુલેલ ને અત્તરો : તારી પ્રિયાના બાહુ અને કંઠને (શણગારવા) કાને મહુડાનાં ફૂલ ને કમળ. આવ, ગાયન ને સંગીત ચાલે છે તારી આગળ. મૂકી દે પાછળ તારી બધી ચિંતાઓ. જે ભૂમિને મૌન ગમે છે ત્યાં તારે જવાનો દિવસ આવે ત્યાં લગી તું સુખનો ને આનંદનો જ વિચાર કર.

## સત્કર્મ કરી લે

[નીચેના ગીતની નકલ એક કપરમાંથી મળી આવી છે. બીજી ઘણી હાથપ્રતોની જેમ એ પણ ઘણી ખંડિત થઈ ગયેલી છે. એમાં મનુષ્યને મૃત્યુની નિશ્ચિતતાની યાદ દેવડાવી છે, ને જીવનનો આનંદ માણવાની સાથે ધર્માચરણ પણ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.]

એ મહાપુરુષ ખરેખર વિશ્રાંતિ પામ્યા છે, ને એમનું નિયત કર્તવ્ય પાર પડ્યું છે. રાના<sup>૧</sup> કાળથી મનુષ્યો ચાહ્યાં જાય છે, ને તેમને બદલે યુવાનો આવે છે. જેમ રા પ્રતિદિન પ્રભાતકાળે ફરી પ્રગટ થાય છે અને તુમર ક્ષિતિજ પર આથમે છે, તેમ પુરુષો જન્મ આપે છે ને સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. પ્રત્યેક નાક એકવાર ઉપકાળના વાયુની લહેરો શ્વાસમાં લે છે. પણ સ્ત્રીને ઉદરે જન્મેલા સહુ સ્વધામમાં પહોંચી જાય છે.....

તું તે દિવસનું સ્મરણ કર, જ્યારે તું પણ એ ભૂમિએ જવાને જીપડશે, જ્યાં ગયેલા કદી પાછા ફરતા નથી. એટલે (ધર્મનિષ્ઠ જીવન) તારે માટે સારું થઈ પડશે. તેથી ન્યાયી બન ને અનાચાર પ્રત્યે



ધૃષ્ટા રાખ. કેમકે જેને ન્યાયને વિષે અનુરાગ છે (તે ધન્ય થશે). કાયર અને ધીર કોઈ (કબરથી) છટકી શકવાના નથી. મિત્રહીન ને ગર્વિષ્ઠ સહુ (એ વિષયમાં) સમાન છે. તેથી છૂટે હાથે દાન કર. એ જ ઉચિત છે. સત્યને વિષે અનુરાગ ધરાવ. સત્કર્મ કરનારને આઈસીસ આશીર્વાદ આપશે, (અને તું સુખ) ને દીર્ઘાયુષ્ય (પ્રાપ્ત કરશે).

## અમલદાર થજે !

[ અંગમહેનત કરનાર માણસોનો અમલદારી જીવનનો દોર ને તેમાં રહેલાં સુખયેન જોઈ, મહેનતના કાયર કોઈ ખેડાડુ પુસ્તકપ્રેમીએ આ ઉપદેશ વિદ્યાર્થીને આપેલો છે. એને અમમાત્રમાં કષ્ટ ને દુઃખ દેખાય છે. છતાં એમાં કંઈક અંશે તે કાળના અમજીવીઓના જીવનનો ચિતાર પણ અપાયેલો છે. ]

### ખેડૂત થઇશ નહીં

મેં સાંભળ્યું છે કે તે લેખન છોડી દીધું છે, ને તું મોજશોખમાં પડી ગયો છે; તને ખેતરમાં કામ કરવાની લહે લાગી છે, ને તું દેવવાણીની? સામે જોતો નથી. ખેડૂતનો પાક નોંધાય છે ત્યારે તેની શી દશા થાય છે તેનો તું વિચાર કરતો નથી? કીડા એનું અડધું અનાજ ખાઈ ગયા હોય છે, બાકીનું અડધું ગેંડા ખાઈ ગયા હોય છે. ખેતરમાં ઉંદરનો પાર નથી હોતો, ને તીડનાં ટોળાં ઊતરી પડે છે. દોર ખાઈ જાય છે, ને ચકલીઓ ચોરી જાય છે. પાર નથી. ખેડૂતની દુર્દશાનો !

૧. ચિત્રલિપિ; લેખનકળા.

બાકીનું જે અનાજ ખજાની જમીન પર પડવા પામે છે તેને ચોર ખલાસ કરી જાય છે. હજી ખેતમાં ઘોડાની જોડ મરી જાય છે.

અને પછી (રાજાનો) લેખક (નોંધણીદાર) ખેતરની પાળે આવી ચડે છે ને પાક નોંધે છે. હવાલદારો લાકડીઓ લઇને આવે છે, ને હાથસીઓ તાડની સોટીઓ. તેઓ કહે છે: 'દાણા આપો.' ખેડૂત કહે છે: 'દાણા તો કંઈ રહ્યા નથી.' પછી પેલાઓ એને લાંબો કરીને પીટ છે; તેને બાંધે છે ને નહેરમાં પટકે છે. તેના દેખતાં તેની સ્ત્રીને બાંધે છે, ને તેનાં બાળકોને બેડીઓ પહેરાવે છે. તેના પડોશીઓ તેને તજ દે છે. તેઓ નાસી છૂટે છે, ને પોતપોતાના દાણા સંભાળે છે.

પણ લેખક? તે તો સહુ લોકોના કામની મુકાદમી કરે છે. એને કર ભરવા પડતા નથી, કેમકે તે લેખનના રૂપમાં કર આપે છે. એની પાસે કશા લાગા લેવાતા નથી. એ તું જરા જાણુ ને સમજ.

### સૈનિક ન થઇશ

તું લેખનમાં મન પરોવ. તો તું કોઈ પણ પ્રકારની કઠણ મહેનતમાંથી બચી જઇશ, ને મોટા પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયાધીશ બનીશ.

અરે, તું શું સમજીને કહે છે કે 'સૈનિકની જિંદગી લેખકના કરતાં સારી મનાય છે'?

જો, હું તને કહું સૈનિકના કેવા હાલ થાય છે તે. તે હજી બાળક હોય ત્યાં તો તેને લાવી યરાકમાં પૂરે છે ને પીટ છે. તેને શરીરે ચમચમતા ફટકા પડે છે...ને તેનું માથું ધાથી ચિરાય છે. તેને નીચો નાખીને કાગળની પેઠે ફૂટે છે. તેને ધીમે છે ને ચાપખાના મારથી તેનું અંગ ઉઝરડાય છે.

તે જ્યારે સિરિયા જાય છે ને પહાડો પર ફૂચ કરે છે ત્યારે તેના શા હાલ થાય છે? ગંધેડાની પેઠે તેને ખલા પર

પોતાનાં રાટલા ને પાણી વહેવાં પડે છે. તેની પીકના સાંધા વળી જાય છે. તેને ગંધાતું પાણી પીવું પડે છે. તે કતારમાંથી નીકળી ક્યારે શકે છે? માત્ર તેને ચોક્કી કરવાની હોય ત્યારે જ. તે શત્રુ સુધી પહોંચે છે ત્યારે તેની દશા પીંજરાના પંખી જેવી થઈ જાય છે, ને તેનાં અંગેમાં જરાયે જોર રહ્યું હોતું નથી.

તે જો મિસર પાછો આવે છે તો તેનું શરીર કીડાએ ફારેલા લાકડાના જેવું થઈ ગયું હોય છે. તે માદો પડે છે ને પથારીવશ થાય છે. તેને ગધેડા પર નાખીને લાવે છે. તેનાં કપડાં ચોરાઈ જાય છે, ને તેનો તોફાર નાસી ગયો હોય છે.

માટે, સૈનિકની જિંદગી લેખકના કરતાં સારી હોય છે એ વિચાર મનમાંથી કાઢી નાખજો.

[ એવી જ રીતે કહે છે કે 'તું સારથિ, પૂજારી કે ભઠિયારો ન થઈશ.' ]

### અમલદાર થજો

પવનમાં પાંદડાં જીડે તેમ તારા હૃદયને ગમે તેમ જીડવા દઈશ નહીં. મોજશોખમાં મન ઘાલીશ નહીં; એથી કશો લાભ નથી, એથી માણસનું કશું ભલું થતું નથી.....

માટે તું ધ્યાન આપ, હે તોફાની, હડીલા છોકરા. તને જે વાત કહીએ તે તું કાને ધરતો નથી. તું જલ્લદી કર, ને લેખનકળા શીખી લે.

## ૨૫ પ્રેમગીતા

[ પ્રાચીન મિસરમાં લાઘવહેનનાં લગ્ન પ્રચલિત હતાં. કેટલાકનું કહેવું એમ છે કે પ્રાચીન મિસરના અમુક લોકોમાં માતૃપ્રધાન કુટુંબવ્યવસ્થા ચાલતી, અને તેમનામાં રાજગાદીનો વારસો મા પાસેથી છાકરીને મળતો. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણ હજારને સુમારે મિસરના રાજા પેરોના વંશમાં પણ એ વિવાજ સહેજ હળવા રૂપમાં દાખલ થયા. રાજાની દીકરી ગાદીની વારસ ગણાતી, પણ તાજ રાજકુમારને મળતો; અને તેથી એ રાજકુમાર સામાન્ય રીતે બહેનને પરાણી ગાદી પરનો પોતાના હક કાયદેસર ઠરાવતો. મિસર સિવાય બીજા પ્રાચીન દેશોમાં આ વિવાજ આટલો પ્રચલિત હોય એવું જાણ્યામાં નથી. બેબીલનમાં તો એવા વિવાહને માટે મોતની સજા કરવામાં આવતી. મિસરનું જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેમાં સમાજના સામાન્ય લોકોનાં પ્રેમગીતા બહુ જ આછાં મળે છે. એવાં ત્રણ ગીત નીચે આપ્યાં છે. પહેલામાં સ્ત્રી એના પતિને ઉદ્દેશીને કહે છે. ]

૧

હું છું તારી પહેલી બહેન; અને તું છે મારે મન ઉદ્ધાન સમો.  
એ ઉદ્ધાનમાં મેં ફૂલો ઉગાડ્યાં છે ને સર્વ સુવાસિત છાંડો વાવ્યા છે.  
મેં એમાં એક નહેરને વાળી છે; જેથી શીતળ ઉત્તરાનિલ વાય ત્યારે  
તું એમાં હાથ બોળી શકે. આપણે જે જગાએ ફરીએ છીએ તે

જગા કેવી સુંદર લાગે છે ! તારો હાથ મારા હાથમાં મૂકેલો છે. આપણું મનમાં વિચારો આવે છે ને હૃદયમાં હર્ષ ઊભરાય છે, કેમકે આપણે મંગાથે ચાલીએ છીએ. તારો અવાજ સાંભળતાં મારું ચિત્ત હિલોળે ચડે છે. તારી વાણી પર મારા જીવનનો આધાર છે. હું જ્યારે તારાં દર્શન કરું છું ત્યારે મને એ અન્ન કે પાન કરતાં પણ અધિક રુચિકર ને રસમય લાગે છે.

૨

[ માએ પંખી પકડવા મોકલેલી એક બાળા પ્રેમવશ ખની જાન ભૂલી જાય છે ને પંખી પકડ્યા વિના જ પાછી ફરે છે. તે પોતાના પ્રિયજનને ઉદ્દેશીને કહે છે. ]

જળમાં પકડાયેલું પંખી ચીસ તો પાડે છે, પણ તારાં નયનના પ્રણયતેજમાં હું, થથરતી, જળને ઢીલી મૂકી દઉં છું. એટલે પંખી હવામાં જાડી જાય છે.

કોધે ભરાયેલી મારી મા શું કહેશે : હું રોજ ટોપલી ભરેલી લઈને આવું છું. પણ આજે પ્રેમે મારું જાન લુલાવી દીધું ને મેં જળ નાખી નહીં.

૩

[ નીચેનું ગીત પણ એ જ પ્રકારનું છે. ]

વનનાં પંખેરુ દૂર દૂર વિખેરાય છે, અને હવે પાછાં ડાળ પર બેસે છે, ને બીજાં પંખીને સાદ પાડે છે.

પછી તેઓ તળાવડી પર બેગાં થાય છે; પણ હું તેમને હાનિ કર્યા વિના જ છોડી દઉં છું, કેમકે મારું ચિત્ત તો તારા પ્રેમમાં પરાવાયેલું છે.

## ખડેનોનો વિલાપ

[ આદ્યસીસ અને ઓસાઈરીસ—મિસરની મૂળ ભાષાના શબ્દો વાપરીએ તો અસેત અને અસર—ની કથાના ઉલ્લેખો મિસરના સાહિત્યમાં અનેકવાર આવે છે, ને એ કથાની આસપાસ અનેક કાવ્યો રચાયાં છે. સેબ અથવા ગેબ દેવ એ પૃથ્વીનો દેવ, અને નૂત એ આકાશની દેવી; તેમનાં ચાર સંતાન: એ પુત્ર—ઓસાઈરીસ (અસર) ને સેત—અને એ પુત્રીઓ—અસેત (આદ્યસીસ) અને નેપ્ત-હેત (નેફ્થીસ). ઓસાઈરીસ ને આદ્યસીસ, અને સેત ને નેફ્થીસ એ એ દંપતીનાં જોડાં. ઓસાઈરીસ ને સેત બેને અણબનાવ હતો, ને સેતે દગાથી બાઈને માર્યો. પછી આદ્યસીસ ઓસાઈરીસના શબને શોધવા નીકળી, તેણે શબ મેળવ્યું, પુત્ર (હોરસ)ને જન્મ આપ્યો, ને તેણે સેત પર પિતાના મરણનું વેર વાળ્યું. આવી એ કથા છે. ઇતિહાસકારો કહે છે કે મિસરના સૂર્યપૂજક પ્રથમ વંશના બીજા રાજા ખેંતીને સેતપૂજક આદિવાસીઓના રાજાએ માર્યો. તેની વિધવા રાણી ઉત્તર મિસરમાં નાસી ગઈ ને ત્યાં તેણે પોતાના પુત્રને ઉછેર્યો. તેણે મોટા થઈને પિતાના મરણનું વેર વાળ્યું. આ ઐતિહાસિક કથાનું રૂપાંતર આદ્યસીસ ને ઓસાઈરીસની કથામાં થયું છે.

એ કથા નૈસર્ગિક ઘટનાઓનું રૂપક પણ છે. આદ્યસીસ એ શક્તિ છે, જગજગનની છે. માતા જેમ ત્યાગ અને સ્વાર્પણ વડે બાળકોનું સંગોપન કરે છે તેમ આ જગનમાતા પણ કરે છે. આદ્યસીસ એટલે મિસરની કાળી જમીન.

તે ઓસાઈરીસ એટલે નાઇલનદીના સ્પર્શથી કૃણદ્રુપ થાય છે ને આખા દેશને સમૃદ્ધ બનાવે છે. મિસરવાસીઓ સવિશેષ ભાવ ને આદરથી તેની ઉપાસના કરતા; તેને દેવમાતા ગણી તેની રત્નભૂષિત મૂર્તિઓ બનાવતાં ને તેને પૂજતા; માથું મૂંડાવેલા તેના પૂજારીઓ ગંજીર સાદે તેનાં સ્તોત્રો ગાતા; અને દર વરસે શિયાળામાં, સૂર્ય ઉત્તરાયણમાં જય ત્યારે, તેના પુત્ર હોરસ (સૂર્ય)નાં મંદિરોમાં આઇસીસ માતા પોતે ચમત્કાર વડે પ્રસવેલા પુત્રને ધવડાવતી એટલી હોય એવી પ્રતિમાનાં દર્શન કરાવવામાં આવતાં.

નીચેના ગીતમાં ઓસાઈરીસના મૃત્યુ પછી તેની બે બહેનોએ કરેલા વિલાપ આપ્યા છે. તેમાં ઓસાઈરીસના પુનર્જન્મનો ઉલ્લેખ આવે છે. ઓસાઈરીસ તે સૂર્ય. તેનું મૃત્યુ તે રાત્રિ. તેનો પુનર્જન્મ—તેનું પુનરાગમન તે પ્રતિદિન પ્રભાતે થતો તેનો ઉદય. એવો અર્થ પણ ઘટાવવામાં આવે છે. ]

### આઇસીસનો વિલાપ

તમારા જીવનમાં આવો, તમારા જીવનમાં આવો ! હે દેવ આન !<sup>૧</sup> તમારા જીવનમાં આવો ! તમારા શત્રુઓ હવે (રહ્યા નથી). હે મહારાજ ! તમારા જીવનમાં આવો ! મારી તરફ જુઓ તો ખરા : હું તમારી બહેન છું; મને તમારા પર પ્રેમ છે. મારાથી છેટા ન રહેશો, હે સુસ્વરૂપ યુવાન. તમારા જીવનમાં સત્વર આવો, સત્વર આવો. મને હવે તમારું દર્શન થતું નથી. તમારે કારણે મારું હૃદય શોકથી ઊભરાઈ જાય છે. મારાં નેત્ર તમને ખોળે છે: હું તમને જોવાને તલસી રહી છું. તમારાં દર્શન મને દીર્ઘ કાળ પછી થશે શું ? હે મોંઘેરા મહારાજ, તમારાં દર્શન મને દીર્ઘ કાળ પછી થશે શું ? તમારાં દર્શન કરવાં એ એક સુખ છે; તમારાં દર્શન કરવાં એ એક લહાવો છે. તમારી પ્રિયતમા પાસે આવો. તમારી પ્રિયતમા પાસે આવો. હે ઉનીફર, તમારી ભગિની પાસે આવો, તમારી પત્ની પાસે આવો. તમારી ભગિની પાસે આવો.

૧. ઓસાઈરીસનું એક નામ.



તમારી પત્ની પાસે આવો. હે ઉર્ત-હેત, તમારી પ્રેયસી પાસે આવો. હું તમારી બહેન છું, સગી માની જણી; મારાથી અજગા ન થશો. દેવો ને મનુષ્યો તમારા તરફ નજર કરે છે; અને મને જુએ છે ત્યારે ત્યારે ભેગા મળીને તમારે માટે રહે છે. હું વિલાપ કરતી તમને સ્વર્ગની જાંચી અટારીમાં બોલાવું છું, અને તમે તો મારાં વચન સાંભળતા જ નથી. હું છું તમારી બહેન; અવનિતલ પરની તમારી પ્રિયતમા; મારા કરતાં — તમારી બહેન કરતાં — અધિક પ્રેમ કોષ્ટએ તમારા પર ઢોળ્યો નથી.

### નેકથીસનો વિલાપ

હે મહારાજ, તમારા ભવનમાં આવો. આનંદો, આનંદો; નાશ પામ્યા છે તમારા સર્વ શત્રુઓ! તમારી બે બહેનો છે તમારી સમીપ, ને રક્ષા કરી રહી છે તમારી મૃત્યુશય્યાની. રુદન કરતી બોલાવે છે તમને; અને તમે તો સૂતા છો સોડ તાણીને મૃત્યુશય્યા ઉપર. તમે અમારો સુકોમળ સ્નેહ નિહાળો છે. બોલો અમારી સાથે, હે રાજધિરાજ, અમારા પ્રભુ! ભગાડો અમારા હૃદયમાંની વેદનાને. તમારા સહચરો—દેવો તેમજ મનુજો — તમને નીરખે છે ને બોલી જાહે છે : 'તમારું વદન અમને પ્રાપ્ત થાઓ. હે રાજધિરાજ, હે અમારા પ્રભુ! તમારા મુખનું દર્શન કરવું એ અમારું જીવન છે. તમારું મુખ અમારી સામેથી ફેરવી ન લેશો. તમારું ચિતન કરવું એ અમારા હૃદયનો પરમાનંદ છે. હે મહારાજ, તમને નિહાળીને અમારાં હૃદય મુખી થાય છે. હું છું તમારી હેતાળ બહેન નેકથીસ. તમારો શત્રુ પરાજય પામ્યો છે, ને તે જોવા મળે એમ નથી હવે! હું છું તમારી સાથે, ને રક્ષા કરું છું તમારાં અંગોની — નિરંતર અને સદાકાળ.

૨૬

## દિવંગત રાજાને

અમને<sup>૧</sup> આપ્યો આપના હૃદયને આનંદ,  
 ને આપ્યું આપને દીર્ઘ આયુષ્ય.  
 સુખચેતનું જીવન અનુસર્યું આપને,  
 ખડભાગી હતું આપનું મુખ, સખળ હતો આપનો ખાહુ.  
 તેજસ્વી હતું આપનું નયન, દૂર સુદૂર નિહાળનારું.  
 (હવે) આપ વેષ્ટિત થયા છો વસ્ત્રમાં.<sup>૨</sup>  
 આપે ચલાવ્યા છે આપના અશ્વ,  
 અને રથ સુવર્ણ કેરો, આપને હાથે.  
 ચાખૂક હતો આપના હાથમાં; ને રથે જોતર્યા તોખાર  
 હતા ઝાડ<sup>૩</sup> અને નાહસી.<sup>૪</sup> ચાલતા તેઓ આપની આગળ,  
 સાક્ષી પૂરતા આપના પરાક્રમની.  
 આપ પરવર્યા છો આપની ચિનારની<sup>૫</sup> હોડલીમાં;

૧. અમન દેવે.

૨. અથવા 'જે ગર્તમાં મૃતાત્માઓ સૂર્યનોડા વાટે જાય છે ત્યાં ગયા  
 છો.' ૩. યુદ્ધના કેદી સિરિયનો. ૪. હબસીઓ તેમને રથે ઘોડાની જગ્યાએ  
 જોતરવામાં આવતા એવું સૂચન છે. ૫. ચિનાર લાકડાની.

આગળ ને પાછળ એની (ચિનારની) જ બનેલી નાવડીમાં.  
 આપ પહોંચ્યા છો પેલા સુંદર મિનારા સમીપ.  
 રચાવ્યો હતો આપે જ એ તો.  
 આપના મુખમાં ભરાતાં આસવ, મદિરા, રોટી ને માંસ.  
 કપાતાં પશુ ને બિધડતા આસવોના (ભંડાર).  
 થતું હતું આપની સમક્ષ સુમધુર સંગીત.  
 લગાવતા આપના કિકર આપના શિરને કામીનો<sup>૬</sup> છેદ.  
 આપના ઉદ્ધાનનો અધિપતિ લાવતો (કુસુમોના) કિરીટ,  
 ને કૃષિપતિ લાવતો વનનાં પંખેરુને.  
 મત્સ્યાધિપ આણતો મત્સ્યોના થાળ,  
 ને નૌકા આવતી ઝાડ દેશથી, સર્વ સુભગ વસ્તુથી ભરાઈને.  
 આપની હયશાળાઓ હતી અશ્વથી ભરેલી.  
 આપની દાસીઓ કરતી અવિરત ઉદ્યોગ.  
 પરાજય પામ્યા હતા આપના શત્રુઓ.  
 ને કોઈ ન ઉઠાપતું આપનો બોલ.  
 (હવે) ગયા છો વિજેતા આપ દિવંગત થઈને દેવોની સમક્ષ.<sup>૯</sup>

૬. એક સુગંધી દ્રવ્ય. ૭. પંખીઓને. ૮. સિરિયા.

૯. મૂળમાં આ કાવ્ય છે, અને ઉપર પ્રમાણે તેની લીટીઓની રચના છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે એટલા સારું, એક નમૂના તરીકે, ઉપર પ્રમાણેની કૃત્રિમ લાગતી વાક્યરચના રાખેલી છે.

## એ ભાઈની વાર્તા

એ ભાઈ હતા; એક માના ને એક બાપના દીકરા. મોટાનું નામ હતું અનપુ, ને નાનાનું બાટા. અનપુને ધર હતું, ને ગૃહિણી પણ હતી. પણ નાનો ભાઈ એને દીકરા સમાન હતો; એ નાનો ભાઈ જ એને માટે કપડાં બનાવી આપતો; એ જ એના બળદની પાછળ ખેતરમાં જતો; એ જ હળ ચલાવતો; એ જ અનાજ બળામાંથી ભેગું કરતો; એ જ એની વતી ખેતરનું બધું કામકાજ કરતો. નાનો ભાઈ સરસ કારીગર અન્યે; એનો સમોવડિયો આખા દેશમાં કોઈ હતો નહીં; કોઈ દેવનો આત્મા એનામાં વસતો હતો.

નાનો ભાઈ રોજ બળદની પાછળ પાછળ જતો. રોજ સાંજે તે ખેતરનો ભાજીપાલો, દૂધ અને લાકડાં, અને ખેતરની બધી ચીજો લઈને ઘેર પાછો આવતો. મોટો ભાઈ ને ભાભી એમાં હોય તેમની આગળ એ બધો ભાર ઉતારતો; ખાતોપીતો, ને કાઢમાં ઢોરની જોડે પડી રહેતો. પરોડિયે પોતે બનાવેલો રોટલો પોતે ખાતો ને મોટો ભાઈની આગળ મૂકતો. પોતાને માટે રોટલો ખેતરે લઈ જતો, અને ઢોર હાંકીને સીમમાં ચારવા લાગ જતો. ઢોરની પાછળ પાછળ

તે ચાલતો ત્યાં ઢોર તેને કહેતાં: “ પેલી જગાએ ધાસ સરસ છે.” ઢોરનું કહેવું તે સાંભળતો, ને તેમણે ખતાવેલી જગાએ તેમને લઇ જતો. તેની પાસેનાં ઢોર તાજાંમાજાં થયાં, ને તેમનો વસ્તાર ઘણો વધ્યો.

એકવાર ખેતીની મોસમમાં મોટા ભાઇએ તેને કહ્યું: “ ચાલ આપણે હળ ચલાવવા માટે બળદની સરસ જોડ તૈયાર કરીએ, કેમકે જમીન પાણીની ઉપર નીકળી આવી છે, ને ખેડવા લાયક બની છે. તું દાણા લઇને ખેતરે આવજે. આપણે કાલે સવારે ખેડ શરૂ કરીશું.” મોટા ભાઇના કહ્યા પ્રમાણે નાનાએ બધી તૈયારી કરી.

સવાર પડ્યું એટલે બંને જણ ઓખરો વગેરે લઇને ખેતરે ગયા. કામ શરૂ કરતાં તેમનાં હૃદયને બહુ જ આનંદ આવ્યો. પછી એમ બન્નું કે દાણા ખૂટી પડવાથી તેઓ અટકી ગયા, ને મોટા ભાઇએ નાનાને કહ્યું: “જા, તું જલદી ઘેર જઇને દાણા લઈ આવ. નાનો ઘેર આવ્યો ત્યાં ભાભી વાળ ઓળતી બેઠી હતી; તેને કહ્યું: “ઊઠો ને મને દાણા આપો. મારે દોડતા પાછા ખેતરે જવું છે. મોટાભાઇએ તરત પાછા આવવાનું કહ્યું છે. વાર ન કરશો.” ભાભી કહે: “જાઓ, કાઠી ઉઘાડો, ને જોટલા દાણા લેવા હોય તેટલા લો. હું વાળ ઓળું છું, ને ઊઠવા જઈ તો અંખોડો છૂટી જાય.”

જુવાન ખાટા ધરમાં ગયો. તેણે મોટું માપ લીધું, કેમકે તેને દાણા બહુ લઇ જવા હતા. વાસણને તેણે ધઉં અને જવથી ભર્યું, ને લઇને બહાર આવ્યો. ભાભીએ કહ્યું: “કેટલા દાણા લીધા?” ખાટા કહે: “ત્રણ મણ જવ, બે મણ ધઉં, કુલ પાંચ મણ; એટલા મેં ખભે ઉપાડ્યા છે.” ભાભીએ કહ્યું: “તમારામાં ઘણું જોર દેખું તો તમે રોજ કેટલી મહેનત કરો છો તે હું જોઈ છું.” ભાભીના જુવાન હૃદયમાં કુવાસના પેદા થઇ. તે ઊઠી, ખાટાની પાસે આવી, ને કહેવા

લાગી: “અહીં મારી પાસે રહી જાઓને; તમને સહુ સારાં વાનાં થશે. હું તમારે માટે સરસ કપડાં કરાવીશ.” આ કુવચન સાંભળી જુવાન ક્રોધથી વાઘ જેવો બની ગયો; ને બાબી બીકથી ફફડી બિડી. બાટાએ તેને કહ્યું; “જો બાબી, તું તો મારી મા જેવી છે, ને તારા પતિ મારે આપ જેવા છે, કેમકે એમણે મોટા બાઈએ મને ઉછેરીને મોટા કર્યો છે. તે મને આ કુવચન શું કહ્યું ? એ ફરી ન બોલીશ. હું એ કોઈ માણસને નહીં કહું; એ વાત કોઈ માણસને મોઢેથી નીકળવા નહીં દઉં.” આમ કહીને તેણે બોલો ઉપાડ્યો; ને તે ખેતરમાં મોટા બાઈ પાસે પહોંચી ગયો. બંને જણે કામ આગળ ચલાવ્યું.

સાંજે મોટા બાઈ ઘેર આવ્યો. નાનો બળદ લઈને પાછળ આવતો હતો; તેને ખભે ભાર હતો. બાબી બોલતાં તો બોલી ગઈ, પણ પછી તેને બીક લાગવા માંડી. તેણે શરીરે તેલ ચોપડ્યું, જાણે કોઈએ મારી ન હોય ! ધણી આવ્યો તેને હાથ ધોવા પાણી પણ ન આપ્યું, દીવો પણ ન સળગાવ્યો, ને પોતે માંદી થઈને પડી. ધણીએ કહ્યું: “તારી જોડે કોણ બોલેલું ?” પત્ની બોલી: “બોલ્યાં તો તમારા બાઈ. બીજું કોઈ બોલ્યું નહોતું. ઘેર દાણા લેવા આવ્યા ત્યારે હું એકલી બેઠી હતી. મને કહે: ‘આવ, આપણે સાથે રહીએ; અંખોડો બાંધી લે.’ મેં એમની વાત સાંભળી નહીં. મેં કહ્યું: ‘જુઓ, હું તમારી મા નથી ? ને તમારા મોટા બાઈ તમને આપ જેવા નથી ?’ એટલે એમને બીક લાગી, ને હું તમને કહી ન દઉં માટે મને મારી. હવે તમે એમને જીવતા રહેવા દેશો તો હું જીવ કાઢીશ.”

મોટા બાઈ વાઘ જેવો બની ગયો. તેણે છરાને ધાર ચડાવી. છરો હાથમાં લીધો. ને નાનો બાઈ ઢોર બાંધવા કોઢમાં આવે કે તેને મારી નાખવાને પોતે કોઢના બારણા પાછળ સંતાઈ બેઠો.

સૂરજ આથમી ગયો, ને નાનો ભાઇ રાજની પેઠે ભાજપાલો લઇને આવ્યો. તેની સૌથી આગલી ગાય કોઢમાં પેઠી, ને પોતાના રક્ષકને કહેવા લાગી: “જેજે, તમારા મોટા ભાઈ અહીં છરો લઇને તમને મારવા ઊભા છે. માટે અહીંથી નાસી છૂટો.” ગાયે કહ્યું તે બાટાએ સાંભળ્યું. બીજી ગાય કોઢમાં પેઠી, તેણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યું. બાટાએ મોટા ભાઇના પગ જોયા. તે બારણા પાછળ ઊભો હતો ને તેના હાથમાં છરો હતો. બાટાએ માથા પરનો ભારો ભોંય પર નાખ્યો, ને દોટ મૂકી. મોટો ભાઇ છરો લઇને પાછળ દોડ્યો. નાનાએ રા દેવને ખૂમ પાડી ને કહ્યું, “હે ભગવાન! સાચા ખોટાનો ન્યાય કરનાર તું છે.” રાએ તેની ચીસ સાંભળી, તેની ને મોટા ભાઈની વચ્ચે મોટી નદી પેદા કરી ને તેમાં મગરો મૂક્યા. એક ભાઇ નદીને એક કિનારે રહ્યો; બીજો ભાઈ બીજો કિનારો. નાના ભાઈએ મોટાને હાક મારી ને કહ્યું: “પહો ફાટે ત્યાં સુધી શાંત થઇને ઊભા રહો. રા ઊગશે એટલે આપણે એની પાસે ન્યાય કરાવીશું. એ સાચાખોટાનો ન્યાય કરશે. હું હવે તમારી સાથે નહીં રહું; તમે રહો છો તે ગામમાં પણ નહીં રહું બાવળની ખીણમાં ચાલ્યો જઈશ.”

પૃથ્વી પર અજવાળું થયું ને બીજો દિવસ થયો એટલે રા ઊગ્યો, ને બે ભાઇઓએ એકબીજાની સામે જોયું. બાટાએ મોટા ભાઇને કહ્યું: “તમે મારા મોઢાની વાત સાંભળ્યા વિના જ મને કપટથી મારવા શા સારુ આવ્યા છો? હું તમારો ભાઇ છું, તમે મારા પિતા સમાન છો, ને ભાભી મારી મા જેવી છે; નહીં? ખરી વાત તો એ છે કે તમે મને દાણા લેવા મોકલ્યો ત્યારે ભાભીએ કહ્યું: ‘આવો, મારી સાથે રહી જાઓ.’ અને હવે તમારો આગળ એમણે ઊલટી જ વાત કરી.” બાટાએ આખી ઘટના વર્ણવી, ને સૂર્યના ક્રોધ લઇને

કહ્યું: “તમે મને છરો લઈને કપટથી મારવા આવ્યા એ પાપ કર્યું.” પછી એણે છરો લીધો, પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાપી કાઢ્યું, ને પાણીમાં નાખ્યું. માછલીઓ તે ગળી ગઈ. બાટા ભોંય પર પડ્યો; બેભાન જેવો થઈ ગયો. મોટા ભાઈ પોતાના હૃદયને ઘણાં શાપ દેવા લાગ્યો. તે રડતો રડતો સામે કાંઠે ઊભો રહ્યો. નદીના મગરને લીધે નાનો ભાઈ હતો ત્યાં જવાય એમ હતું નહીં. નાનાએ તેને કહ્યું: “તમે પાપ તો કરવા ધાર્યું, પણ હવે (મારે ખાતર) સત્કાર્ય નહીં કરો? ઘેર જાઓ ત્યારે દોરની મંભાળ રાખજો, કેમકે તમે રહો છો એ ગામમાં હું હવે રહેવાનો નથી; હું તો આવળની ખીણમાં જઈ છું. અને આટલું કામ મારે માટે કરજો. મને કંઈક થતું તમે જુઓ તો મને ખોળતા આવજો. મને શું થશે એ પણ કહું. હું મારો જીવ ખેંચી કાઢીશ. ને તે આવળના ફૂલની ટોચ પર મૂકીશ; અને આવળનું ઝાડ જ્યારે કપાય ને ભોંય પર પડે, ને તમે મારો જીવ ખોળવા આવો, ત્યારે એ સાત વરસ લગી ન મળે તોયે નિરાશ ન થશો. કેમકે એ તમને મળ્યા વિના નહીં રહે. પછી તમે મારા એ જીવને ડંડા પાણીના પ્યાલામાં મૂકજો, અને આશા રાખજો કે હું પાછો જીવતો થઈશ, અને મારા પર જે અન્યાય યુજ્યો હશે તે કહી બતાવીશ. તમારા હાથમાં કેાઈ શરાબનો જામ આપે ને શરાબ ડોળાયેલો દેખાય તો જાણજો કે મને કંઈક અશુભ થયું છે. પછી તમે ઊભા ન રહેશો; નહીં તો તમારા પર પણ એવી જ વીતશે.

આમ કહીને એ જીવાન આવળની ખીણમાં ચાલ્યો ગયો. મોટા ભાઈ ઘેર ગયો. તેણે માથે હાથ દીધો હતો, ને માથા પર ધૂળ નાખતો હતો. ઘેર આવીને સ્ત્રીને મારી કૂતરાને નાખી દીધી, ને નાના ભાઈને માટે શોક કરતો બેઠો.



આ બનાવ પછી ઘણે દિવસે નાનો ભાઈ બાવળની ખીણમાં હતો. તેની સાથે કોઈ ન હતું. તે રણનાં પશુઓનો શિકાર કરવામાં વખત ગાળતો. અને જે બાવળના ઝાડના સૌથી ઉપલા ફૂલ પર તેણે પોતાનો જીવ રાખ્યો હતો તે ઝાડ નીચે સૂઈ રહેવાને પાછો આવતો. તે પછી તેણે પોતાને હાથે એક કાઠો બાંધ્યો; તેમાં બધી સારી સારી ચીજો ભરી, ને ઘર વસાવવાનો વિચાર કર્યો.

તે કાઠામાંથી બહાર નીકળ્યો. રસ્તામાં તેને નવ દેવો મળ્યા. તે આખા દેશની તપાસ કરવાને ફરતા હતા. નવ દેવોએ માહોમાંહે વાત કરી, ને તેને કહ્યું: “અરે બાટા, નવ દેવોના પોકિયા, તું એકલો રહે છે ? તું તારા મોટા ભાઈ અનપુની સ્ત્રીને કારણે મામ છોડીને આવ્યો છે. પણ તેણે તો એ સ્ત્રીને મારી નાખી છે. તારી સામે જે અપરાધ મુકાયેલો તેનો તું એને જવાબ આપ્યો છે.” બાટાને માટે એ દેવોનાં દિલમાં અતિશય દુઃખ થયું. રાત્રે ખુનુમુને<sup>૧</sup> કહ્યું: “તમે બાટાને માટે એક સ્ત્રી ઘડો, જેથી એને એકલા ન રહેવું પડે.” ખુનુમુએ એની સાથે રહેનારી એક સોબતી બનાવી. દેશની કોઈ પણ સ્ત્રીના કરતાં તેનું લાવણ્ય વધારે હતું. તેનામાં દરેક દેવનો અંશ હતો. સાત હથોરો<sup>૨</sup> એને જોવાને આવ્યા; તેમણે એકે મુખે કહ્યું: “એ આકર્ષક મૃત્યુ પામશે.”

બાટાને એના પર અગાધ પ્રેમ હતો; અને તે બાટાના ઘરમાં રહેતી હતી. બાટા પોતાનો વખત રણનાં પશુઓનો શિકાર કરવામાં ગાળતો, ને એ પશુઓને લાવી પત્ની આગળ મૂકતો. તેણે સ્ત્રીને કહ્યું: “તું બહાર જઈશ નહીં. કદાચ સમુદ્ર તને પકડી જશે. હું તને

સમુદ્રમાંથી બચાવી નહીં શકું, કેમકે હું પણ તારા જેવી સ્ત્રી છું. મારો જીવ પેલા બાવળના ઝાડના ફૂલની ટોચ પર મૂકી રાખેલો છે. કોઈ માણસ એ જીવ ખોળી કાઢે તો મારે તેની સાથે લડવું પડે.” એમ કહીને તેણે સ્ત્રીની આગળ પોતાનું હૃદય પૂરેપૂરું ખોલી દીધું.

આ બનાવ પછી બાટા રાજની પેઠે શિકાર કરવા ગયો. પેલી યુવતી પોતાના ઘર પાસે જ આવેલા પેલા બાવળના ઝાડનીએ ફરવા ગઈ. ત્યાં સમુદ્રે તેને જોઈ, ને તેની પાછળ પોતાનાં મોજાં ફેંક્યાં. યુવતીએ દોટ મૂકી ને ઘરમાં પેસી ગઈ. સમુદ્રે પેલા ઝાડને ખૂસ મારીને કહ્યું: “પેલી છોકરીને હું પકડી શકું તો કેવું સારું થાય !” ઝાડે એના વાળમાંથી એક લટ આણી આપી. સમુદ્ર એ લટને મિસર લઈ ગયો, અને રાજના ધોખી ન્યાં કપડાં ધોતા હતા ત્યાં નાખી. લટની સુવાસ રાજનાં કપડાંમાં ઊતરી. રાજના માણસો ધોખીએ પર ગુસ્સે થયા, ને કહેવા લાગ્યા: “રાજનાં કપડાંમાં મલમની વાસ આવે છે.” ધોખીએને રાજ ઠપકો મળવા લાગ્યો. તેમને સમજ ન પડે કે હવે કરવું શું ? રાજનો ધોખી ચાલતો ચાલતો સમુદ્રકાંઠે ગયો. રાજ ઠપકો મળતો એટલે તેનું હૃદય બહુ ખિન્ન થઈ ગયું હતું. તે શાંત બિંભો રહ્યો. જે રેતીમાં તે બિંભો હતો તેની સામે જ પાણીમાં વાળની લટ તરતી હતી. તેણે એક જણને પાણીમાં ઉતાર્યો, ને લટ મંગાવી. તેમાંથી તેને અતિશય મીઠી વાસ આવી. તે લટ લઈને રાજ પાસે ગયો. રાજએ લેખકાને અને જ્ઞાની માણસોને બોલાવ્યા. તેમણે રાજને કહ્યું: “આ વાળની લટ રાની એક દીકરીની છે. તેના શરીરમાં દરેક દેવનો અંશ છે, અને એ તમને પરદેશથી મળેલી ખંડણી છે. એ યુવતીને ખોળવા દેશેદેશ દૂતો મોકલી આપો. જે માણસ બાવળની ખીણમાં જાય તેની સાથે, એને લાવવા માટે, બધા માણસ મોકલજો.”

રાજાએ કહ્યું: “તમે બહુ જ સરસ વાત કહી.” તેણે દૂતો મોકલ્યા. પરદેશ મોકલેલા માણસો પોતે કરેલી શોધની વાત રાજાને કહેવા પાછા આવ્યા. પણ આવળની ખીણમાં ગયેલા માણસો પાછા ફર્યા નહોં. બાટાએ એમને મારી નાખ્યા હતા, પણ એમાંના એકને રાજાને ખબર આપવા જીવતો જવા દીધો હતો. પછી રાજાએ પેલી રૂપવતીને લાવવા ઘણા માણસો ને સૈનિકો ને સવારો મોકલ્યા. તેમાં એક સ્ત્રી પણ હતી. તેના હાથમાં રાજાએ સ્ત્રીનાં સુંદર આભૂષણો આપી રાખ્યાં હતાં. પેલી યુવતી તેની સાથે આવી, ને તેને જોઇને આખા દેશના લોકો રાજી રાજી થઇ ગયા.

રાજાનો તેના પર અપાર પ્રેમ બંધાયો, ને તેને તેણે મોટું પદ આપ્યું. રાજાએ તેને તેના પતિની વાત પૂછી. તેણે કહ્યું: “પેલું આવળનું જાડ છે તે કપાવી નાખો ને તેના ટુકડે ટુકડા કરાવો.” રાજાએ જાડ કાપવાને હથિયારબંધ માણસો ને સૈનિકો મોકલ્યા. તેઓ જાડ પાસે આવ્યા, ને જે ફૂલ પર બાટાનો જીવ હતો તેને તોડી નાખ્યું. એટલે બાટા એકદમ નિજીવ બનીને બોંય પર પડકાયો.

ખીજો દિવસ થયો ને પૃથ્વી પર અજવાળું થયું એટલે પેલા જાડને કાપી નાખવામાં આવ્યું. બાટાનો મોટો ભાઈ અનપુ ધરમાં પેઠો ને હાથ ધોયા. એક જણે એના હાથમાં શરાબનો ગળમ આપ્યો. શરાબ ડહોળો થઈ ગયેલો. ખીજાએ એને ખીજો દ્રાક્ષાસવનો ગળમ આપ્યો, તેમાંથી દુર્ગંધ આવવા લાગી. પછી એણે લાકડી લીધી, જોડા પહેર્યા, કપડાં લીધાં, ને શસ્ત્ર સજ્યાં; અને તે પેલા જાડવાળી ખીણમાં જવા નીકળી પડ્યો. તે નાના ભાઈના કોડામાં પેઠો. જીએ છે તો નાનો ભાઈ ચટાઈ પર પડેલો; તેના પ્રાણ નીકળી ગયા હતા. નાના ભાઈને ખરેખાત મરેલો જોઇને તે રડી પડ્યો. જે જાડ નીચે નાનો ભાઈ સાંજે સૂઈ રહેતો તેના ઉપરથી ભાઈનો જીવ ખોળી

કાઢવા તે નીકળ્યો. તે ખોળવામાં ત્રણ વરસ કાઢ્યાં, પણ જીવ જડ્યો નહીં. ચોથું વરસ શરૂ થયું એટલે તેને મિસર પાછા જવાનું મન થયું. તેણે મનમાં કહ્યું: “હું કાલે સવારે જઈશ.”

હવે પૃથ્વી પર અજવાળું થયું ને બીજો દિવસ થયો તે વખતે તે પેલા ઝાડની નીચે ચાલતો હતો: તે ભાઈનો જીવ શોધતો હતો. સાંજે તે પાછો આવ્યો ને ફરી શોધ ચલાવી. તેને એક બીજ જડ્યું. એ લાંબને તે કોઠામાં પાછો આવ્યો. જીએ છે તો એ જ એના ભાઈનો જીવ હતો. તેણે કંડા પાણીનો ખાલો આપ્યો; બીજ તેમાં નાખ્યું; અને રાજની પેઠે ભેઠો. રાત પડી એટલે પેલા જીવે પાણી ચૂસી લીધું. બાટાનું અંગેઅંગ થયરવા લાગ્યું, ને તેણે મોટા ભાઈની સામે જોયું; તેનો જીવ તો ખાલામાં હતો. અનપુએ ખાલો હાથમાં લીધો. તેમાંનું પાણી બાટાના શયને પાડ્યું, એટલે તેનો જીવ ફરી પાછો તેને ઠેકાણે આવી ગયો ને બાટા જીવતો થયો. ભાઈઓ એકબીજાને ભેટ્યા, ને વાતો કરવા લાગ્યા.

બાટાએ મોટા ભાઈને કહ્યું: “જીઓ, હું સર્વ શુભ લક્ષણોવાળો મોટો બળદ બનવાનો છું. તેનો ઇતિદાસ કોઈ બળતું નથી. તમે મારી પીઠ પર બેસજો. સૂરજ ઊગે ત્યારે હું મારી સ્ત્રી છે તે જગાએ પહોંચી જઈશ, જ્યાં હું એને સામે જવાબ આપી શકું. રાત્રી જ્યાં હોય ત્યાં પણ તમે મને લઈ જાઓ. તમને સહુ સારાં વાનાં થશે. એક જાણ તમને ઘણું સોનુંરૂપું આપશે; તમે મને રાત્રી પાસે લઈ જશો એટલા માટે. કેમકે હું બારે અઢત્તન વસ્તુ ગણાઈશ, ને મારા જેવો બળદ મળવા માટે આખા દેશમાં આનંદ આનંદ થઈ રહેશે. પછી તમે ગામ ચાલ્યા જાઓ.”

પૃથ્વી પર અજવાળું થયું ને બીજો દિવસ થયો એટલે બાટાએ, મોટા ભાઈને કહેલું તેમ, બળદનું રૂપ લીધું. અનપુ તેની પીઠ પર

સવાર થયો, ને બીજા દિવસનું પરોડ થયું ત્યાં લગી બળદને ચલાવ્યો. બળદ રાજના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. અનુચરોએ રાજને એના આવ્યાની ખબર આપી. એને જોઇને રાજના હરખનો પાર રહ્યો નહો. રાજએ એને મોટા ભોગ ધરાવ્યા, ને કહ્યું, “આ તો ખરેખરે ચમત્કાર જ બન્યો છે.” એને માટે આખા દેશમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. લોકોએ એની આગળ સોનારૂપાની ભેરો ધરાવી. તે લઈને એનો ભાઈ પોતાને ગામ ગયો ને ત્યાં રહ્યો. બળદની સંભાળ લેવા રાજએ ઘણા માણસો મૂક્યા, ઘણી સગવડો કરાવી. રાજ તેના પર અપાર પ્રેમ રાખતો થયો. એટલો પ્રેમ એને દેશના બીજા કોઈ માણસ કે કોઈ ચીજ પર નહોતો.

આ બનાવ બન્યા પછી ઘણે દિવસે બળદ રાણીવાસમાં પેઠો ને રાણી હતી તે જગાએ જઈને બિમો રહ્યો. રાણીને કહેવા લાગ્યો: “જો, હું તો હજી જીવતો છું.” રાણી કહે: “તું કાણ છે?” બળદ કહે: “હું બાટા છું. જે ઝાડ પર મારો જીવ રહેતો હતો તેનો તે રાજ પાસે નાશ કરાવ્યો ત્યારે જ હું જોઈ ગયો હતો કે તારે મને જીવતો રહેવા દેવો નહોતો. પણ જો, હું બળદ ભલે છું પણ જીવતો છું.” રાણી આગલા ઘણીના આ શબ્દો સાંભળીને થરથર ધ્રુજવા લાગી અને તે રાણીવાસમાંથી ચાલી ગઈ.

પછી એમ બન્યું કે રાજ એની સાથે મોજ કરતો બેઠો હતો. તે રાજ જોડે ભોજન કરવા બેઠો હતો, ને રાજ એના પર બહુ ખુશ થયેલો હતો. તેણે રાજને કહ્યું: “તમે ભગવાનના સમ ખાઈને મને વચન આપો કે ‘તું જે કહીશ તે હું તારે ખાતર કરીશ.’” રાજએ રાણીની બધી વાતની હા પાડી. રાણી કહે: “મારે આ બળદનું કાળજી ખાતું છે, કેમકે એ કશા કામને લાયકતો નથી.” રાજને એનાં વચન સાંભળી અપાર શોક થયો; તેનું હૃદય બહુ

મમ્મીન થઈ ગયું. બીજે દિવસે રાજ્યએ મોટું જમણું કરાવ્યું ને બળદને સારું સારું ખાવાનું અપાવ્યું. પછી પોતાના એક મુખ્ય હલાલખોરને બોલાવ્યો, ને તેને બળદનો ભોગ ધરાવવા માટે તેનો વધ કરવાનો હુકમ આપ્યો. બળદ વધેરાયો. માણસો તેને ખભે ઉપાડીને લઈ જતા હતા ત્યાં રાજાનાં બે દ્વાર સામે તેના લોહીનાં બે ટીપાં પડ્યાં. એક ટીપું એક બાજુએ, રાજાના મહાદ્વાર પર પડ્યું, ને બીજું ટીપું બીજા દ્વાર પર. એમાંથી બે મોટાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં. બંનેની શોભાનો કંઈ પાર ન હતો.

એક માણસે જઈને રાજાને કહ્યું: “આજ રાતમાં આપના મહાદ્વાર પાસે બે મોટાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં છે, તે ખરેખર અદ્ભુત છે.” આવાં બે ઝાડ ઊગ્યાં તેને માટે દેશમાં હર્ષ ફેલાઈ ગયો ને ઝાડની આગળ ભોગ ધરાવવામાં આવ્યા.

આ બનાવને ઘણા દિવસ થયા બાદ એકવાર રાજા ભૂરો મુગટ અને ગળે ફૂલના હાર પહેરીને, અને સુવર્ણજડિત રથ પર બેસીને મહેલમાંથી નીકળ્યો — પેલાં ઝાડ જોવાને. રાણી પણ રાજાની પાછળ ઘોડેસવારો સાથે આવતી હતી. રાજા જઈને એક ઝાડની નીચે બેઠો. ઝાડ રાણીને ઉદ્દેશીને બોલી ઊઠ્યું: “હે ઠગારી, તું તો મારા ખૂરા હાલ કરાવ્યા, પણ હું જીવતો છું, હું ખાટો છું. મારા ઘર આગળનું આવળનું ઝાડ રાજા પાસે ફોણે કપાવ્યું એ હું જાણતો હતો. પછી હું બળદ થયો, ને તું મને મારી નખાવ્યો.”

આ બનાવ પછી ઘણે દિવસે રાણી રાજાના આસન આગળ બેસી હતી, ને રાજા એના પર ખુશ હતો. તેણે રાજાને કહ્યું: “ભગવાનના સમ આપને કહો કે ‘રાણી કહેશે તેમ હું તેને ખાતર કરીશ.’” રાજાએ રાણીની બધી વાતની હા પાડી. રાણી કહે: “આ બે મોટાં ઝાડ કાપી નાખો ને એનાં સરસ પાટિયાં બનાવો.” રાજાએ

કુશળ કારીગરોને બોલાવ્યા, ને તેમણે રાજાનાં પેલાં બે મહાવૃક્ષોને કાપી નાખ્યાં. રાણી એ કપાતાં જોવા બિભી રહી. તેણે ઝાડનું જે જે કરવાનું કહ્યું તે માણસોએ કર્યું. પણ ઝાડમાંથી એક નાની ચીરી બીડીને રાણીના મોંમાં પેસી ગઈ. રાણી તે ગળી ગઈ, ને તેણે ધણા દિવસ પછી પુત્રને જન્મ આપ્યો. કાઠક જન્મને રાજાને કહ્યું: “આપને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે.” માણસો પુત્રને રાજાની પાસે લઈ આવ્યા. તેને માટે દાર્ઠ અને નોકરો રાખવામાં આવ્યાં. દેશમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો. પુત્રનું નામ પાડવાનું હતું તે દિવસે રાજા આનંદમગ્ન થઈને બેઠો. એ ક્ષણે તેને રાજકુમાર પર ધણું વહાલ આવ્યું. કુમારનું નામ કુશ પાડવામાં આવ્યું.

આ પછી ઘણે દિવસે રાજાએ એને આખા દેશનો વારસ બનાવ્યો. અને તે પછી ઘણે દિવસે રાજાનો સ્વર્ગવાસ થયો. પછી રાજકુમારે કહ્યું: “રાજાજીના સર્વ મોટા અમીર ઉમરાવોને મારી પાસે લાવો. મારે એમને મારી આપવીતી ટહેવી છે.” તેણે રાણીને પણ બોલાવી, તેનો ન્યાય કર્યો, ને અમીરોએ એમાં સંમતિ આપી. તેણે મોટાભાઈને પણ બોલાવ્યો. તેને ને તેના વંશવારસોને ઉમરાવની પદવી આપી. (કુશ) રાજાએ ત્રીસ વરસ મિસર પર રાજ્ય કર્યું; ને તેનું અવસાન થયા પછી, તેના દફનને દિવસે, તેના મોટાભાઈએ (સિદ્ધાસન પર) તેનું સ્થાન લીધું.

## સેટના અને જાદુની ચોપડી

મહાપરાક્રમી રાજા ઉસેર-મઆત-રા ( મહાન રામીસીસ )ને સેટના નામનો એક પુત્ર હતો. તે મોટો લલિતો હતો. તેને સર્વ પ્રાચીન ગ્રંથોનું બહુ જીંદું જ્ઞાન હતું. તેણે સાંભળ્યું કે થોથદેવની જાદુની ચોપડી, જેના વડે માણસ સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને કામણ કરી શકે અને પશુપંખીની બોલી સમજી શકે, તે ચોપડી મેંશીસ શહેરના કબરસ્તાનમાં દાટેલી છે. તે પોતાના લાભને લઈ ચોપડીની શોધમાં નીકળી પડ્યો. તેમણે ઉત્તર અને દક્ષિણ મિસરના રાજા મેરનેખના પુત્ર નાનીફરની કબર શોધી કાઢી. સેટના કબર ખોદીને અંદર ગયો.

કબરમાં નાનીફર હતો, તે તેની સાથે તેની પત્ની, અહુરાનો જીવ હતો. તેને દફનાવી હતી તો બીજા કોઈ ગામમાં, પણ તેનો જીવ મેંશીસમાં તેના પતિની જોડે વસતો હતો, કેમકે પતિના પર તેનો ધણો જ પ્રેમ હતો. સેટનાએ પતિ પત્નીને તેમને ધરાવાયેલા બોગ આગળ બેઠેલાં જોયાં. તેમની વચ્ચે પેલી ચોપડી પડેલી હતી. નાનીફરે સેટનાને પૂછ્યું: “તું કાણ છે તે મારી કબર આ રીતે તોડીને આવ્યો છે ?” સેટના કહે: “હું મહારાજા ઉસેર-મઆત-રાનો પુત્ર



સેટના છું, ને પેલી ચોપડી તમારી બેની વચ્ચે પડેલી દેખાય છે તે લેવાને આગ્યો છું. નાનીફર કહે: “એ તને નહીં આપી શકાય.” સેટના કહે: “પણ હું તે જબરાઈથી લઈ જઈશ તે.”

એટલે અહુરાએ સેટનાને કહ્યું: “આ ચોપડી ન લેશો; કેમકે એ તમારે માથે આક્રમ આણશે, જેમ અમારે માથે આણી છે. અમે એને લીધે કેટલી આપદા વેડી છે તે સાંભળો.”

### અહુરાની વાર્તા

“અમે બે રાજા મેરનેબનાં સંતાન હતાં. તેમને અમારા પર બહુ પ્રેમ હતો, કેમકે એમને બીજું કંઈ સંતાન નહોતું. નાનીફર આખા દેશની ગાદીના વારસ તરીકે એમના મહેલમાં રહેતા હતા. અમે મોટાં થયાં એટલે રાજાએ રાણીને કહ્યું: “હું નાનીફરને કોઈ સરદારની છોકરી જોડે પરણાવીશ, અને અહુરાને બીજા કોઈ સરદારના છોકરા જોડે પરણાવીશ.” રાણી કહે: ‘ના, મારો છોકરો ગાદીના વારસ છે. એ રાજાના વારસની પેઠે બહેનને પરણે એ સારું. બીજા કોઈ છોકરી એને માટે લાયક નથી.’ રાજા કહે: ‘એ બરાબર નથી. એ બંને જણ સરદારોનાં છોકરાંને પરણે એ સારું છે.’

‘રાણી કહે: ‘આ તમારો ન્યાય ન કહેવાય.’ રાજા કહે: ‘મારે આ બે સિવાય બીજું બાળક જ ન હોય, તો તેઓ એકબીજાને પરણે એ સારું’ કહેવાય? હું તો નાનીફરને કોઈ અમલદારના છોકરા જોડે જ પરણાવીશ. આપણા કુળમાં એવું ઘણીવાર બન્યું છે.’

“પછી એક વેળા રાજાને ત્યાં મોટો ઉત્સવ હતો તેમાં મને લઈ જવા માટે માણસો આવ્યા. હું બહુ મૂંઝાઈ ગઈ હતી, એટલે રાજા વર્તતી એવી રીતે ત્યાં ન વર્તી. રાજાએ કહ્યું, ‘અહુરા, તે કામની જોડે મને સંદેશો કહાવ્યો છે કે ‘મને મોટાભાઈ જોડે પરણવા દો’? મેં કહ્યું, ‘નાના, મને કોઈ અમલદારના છોકરા જોડે પરણવા,

ને જાણને બીજા કોઈ અમલદારની છોકરી જોડે પરણાવે. આપણા કુળમાં એવું ઘણીવાર બન્યું છે.’ હું હસી પડી, ને રાજા પણ હસી પડ્યા. રાજાએ મહેલના વ્યવસ્થાપકને કહ્યું, ‘આજે રાતે માણસોની જોડે અહુરાને નાનીફરને ઘેર મોકલજો, ને તેની સાથે સર્વ પ્રકારની સારી સારી વસ્તુઓ મોકલજો.’ એ રીતે મને નાનીફરને ઘેર પત્ની તરીકે મોકલવામાં આવી; ને રાજાએ મહેલમાંથી મને સોનારૂપાની ને બીજી અનેક ભેટો અપાવી.

“નાનીફર મારી સાથે બહુ સુખમાં રહેવા લાગ્યા, ને તેમણે મહેલમાંથી આવેલી બધી ભેટો સ્વીકારી. અમને એકબીજા પર બહુ જ પ્રેમ હતો. મને દહાડા રહ્યા ત્યારે રાગને ખબર અપાઈ, ને તેઓ રાજા રાજા થઈ ગયા; અને તેમણે મને સોનારૂપાની ને વસ્ત્રોની ઘણી સારી સારી ભેટો મોકલી. પૂરે મહિને મેં બાળકને જન્મ આપ્યો. એ બાળક તમે અહીં જુઓ છો. તેનું નામ મેરાજ પાડવામાં આવ્યું, ને તેનું નામ જીવનગૃહ’ના દક્ષતરમાં નોંધવામાં આવ્યું.

“પછી મારા જાણ નાનીફર મેંડ્રીસના કબરસ્તાનમાં ગયા. ત્યાં રાગઓની કબરો પરનાં લખાણો, ‘જીવનગૃહ’ના લેખો, સ્મારકો પર કાતરેલા લેખો વાંચવામાં મશગુલ થઈ ગયા. તે સિવાય બીજું કશું કામ જ ન કરે. એ લખાણો પાછળ એમણે ઘણી મહેનત કરી. ત્યાં નેસીતા કરીને એક પૂજારી હતો. એકવાર નાનીફર મંદિરમાં પૂજા કરવા ગયા ત્યાં આ પૂજારીની પાછળ જઈને દેવમંદિરમાંનાં લખાણો વાંચવા લાગ્યા. પૂજારી એમની હાંસી કરીને હસવા લાગ્યો. નાનીફરે તેને કહ્યું: ‘તમે મારી સામે જોઈને કેમ હસો છો?’ પૂજારી કહે: ‘હું તમારી સામે હસતો નહોતો. મને હસવું આવ્યું તે તો તમે નકામાં લખાણો વાંચ્યા કરો છો એ જોઈને. તમારે લખેલું જ વાંચવું હોય તો મારી પાસે આવજો. હું તમને એક જગાએ લઈ જઈશ, ત્યાં થોથે પોતાને હાથે લખેલી ચોપડી છે. એ વાંચીને તમે દેવોની પાસે પહોંચી

જશે. એનાં એ પાનાં વાંચશે કે તરત તમે સ્વર્ગ, પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો અને સમુદ્ર ઉપર જાહુ ચલાવી શકશો; આકાશનાં પક્ષીઓ ને ધરતી પર પેટે ચાલનારાં પ્રાણીઓ શું કહે છે તે તમે જાણી શકશો; તમે મહાસાગરની માછલીઓને જોઈ શકશો, કેમકે એક દૈવી શક્તિ તેમને મહાસાગરને તળિયેથી ઉપર લઈ આવશે. અને બીજું પાનું વાંચ્યા પછી તમારામાં એવી શક્તિ આવશે કે તમે જૂતયોનિમાં હશે તોપણ તમે પૃથ્વી પર તમારું જે શરીર હતું તે ફરી ધારણ કરી શકશો. તમે આકાશમાં સૂર્યને સર્વ દેવો અને પૂર્ણ ચંદ્ર સહિત પ્રકાશતો જોશો.’

“નાનીફરે કહ્યું: ‘મહારાજના સમ! આ ચોપડી છે તે જગાએ તમે જો મને લઈ જાઓ તો તમે જે માગો તે આપું.’ પૂજારી કહે: ‘તમારે એ જગાએ જવું હોય તો તમારે મારી ઉત્તરક્રિયા માટે સો રૂપિયા આપવા પડશે, અને ધનવાન પૂજારીઓને દફનાવે છે એવી રીતે મને દફનાવે એવી ગોઠવણ કરવી પડશે.’ નાનીફરે પૂજારીને સો રૂપિયા અપાવ્યા, તેણે જે કંઈ કરાવવાનું કહ્યું તે કરાવ્યું, ને જે માગ્યું તે આપ્યું. પછી પૂજારીએ નાનીફરને કહ્યું: ‘કોપટોસ આગળ નદીની વચ્ચેવચ્ચ એક લોઢાની પેટીમાં આ ચોપડી છે. લોઢાની પેટીમાં કાંસાની પેટી છે. કાંસાની પેટીમાં સરુની પેટી છે સરુની પેટીમાં હાથીદાંત ને અબ્નૂસની પેટી છે. હાથીદાંત ને અબ્નૂસની પેટીમાં ચાંદીની પેટી છે. ચાંદીની પેટીમાં સોનાની પેટી છે. એ સોનાની પેટીમાં પેલી ચોપડી છે. જે પેટીમાં ચોપડી છે તેની આસપાસ સાપ, વીંછી ને પેટે ચાલનારાં સર્વ પ્રાણીઓ વીંટળાયેલાં છે; અને પેટીની પાસે એક અમર સાપ પડેલો છે.’ પૂજારીએ આટલું કહ્યું ત્યાં તો નાનીફરના હર્ષનો પાર રહ્યો નહોતો; પોતે પૃથ્વી પર ક્યાં છે તેનું તેને જ્ઞાન રહ્યું નહોતું.

“ મંદિરમાંથી આવીને તેમણે મને બધી વાત કરી, ને કહ્યું: ‘હું કોપટોસ જઈશ. મારે આ ચોપડી લાવવી જ છે. હું હવે ઉત્તરમાં રહેવાનો નથી.’ મેં કહ્યું: ‘હું કહું છું તમે ના જશો, કેમકે તમે હાથે કરીને દુઃખ વહોરી લો છો, ને તમે થિઆઈડમાં મને મહાવિપત્તિમાં નાખશો.’ તેમને કોપટોસ જતા વારવા મેં તેમના શરીર પર હાથ મૂક્યો. પણ એ મારું કહેવું કાને ધરે જ શાના? એ તો રાજા પાસે ગયા, ને પેલા પૂજારીએ કહેલી વાત તેમને કહી. રાજાએ પૂછ્યું: ‘તારે જોઈએ છે શું?’ નાનીફરે કહે: ‘મને બાદશાહી નાવ બધા સાજ સહિત આપો. હું અહુરા ને એના નાના બાળક મેરાબને લઈ દક્ષિણમાં જઈશ ને વિનાવિલંબે આ ચોપડી લઈ આવીશ.’ રાજાએ એમને બધા સાજ સરંજામ સહિત નાવ આપ્યું અને એમની સાથે બંદરે ગયાં, ને નાવમાં એસી કોપટોસ ગયાં.

“ કોપટોસમાં આઈસીસના પૂજારીઓ અને આઈસીસના મોટા પૂજારી નાનીફરને મળવાને તરત જ આવ્યા, અને તેમની સ્ત્રીઓ પણ મારી પાસે આવી. અને આઈસીસના મંદિરમાં ગયાં. નાનીફરે એક બળદ, એક મરઘી, ને થોડોક દારૂ આણ્યો, અને આઈસીસની આગળ પ્રાણીઓનો હોમ કર્યો ને દારૂ દેવીને ચઢાવ્યો. પછી એ લોકો અમને એક સુંદર ઘરમાં લઈ ગયા. ત્યાં બધી જ સારી સારી ચીજો હતી. નાનીફરે ત્યાં ચાર દિવસ ગાળ્યા, ને આઈસીસના પૂજારીઓ સાથે અમનચંમન કર્યા. પૂજારીઓની સ્ત્રીઓએ મારી જોડે મોજમજ કરી.

“ પાંચમા દિવસનું સવાર પડ્યું. નાનીફરે એક પૂજારીને બોલાવ્યો અને એક જાદુઈ ઓરડી બનાવી તેમાં માણસો ને સાધનસામગ્રી ભર્યા. એને મંતરી, તેમાં જીવ મૂક્યો, માણસોમાં પ્રાણ રેડ્યો, અને ઓરડીને પાણીમાં ડુબાડી. પછી બાદશાહી નાવમાં રૈતી ભરી, મારી

વિદાય લીધી, અને બંદરેથી નાવ હંકાર્યું. હું કોપટોસમાં નદી પર બેઠી, એમનું શું થાય છે તે જોવાને. એમણે કહ્યું, ‘મજૂરો, મારે માટે કામ કરજો; ચોપડી છે એ જગાએ પણ.’ મજૂરોએ દિવસ ને રાત મહેનત કરી. અને પેલી જગાએ ત્રણ દિવસમાં પહોંચ્યા એટલે નાનીકરે નાવમાંથી રેતી કઢાવી નાખી, અને નદીમાં રેતીની પાળ કરાવી. પછી જુએ છે તો જે પેટીમાં ચોપડી હતી તેની આસપાસ સાપ, વાંછી ને સર્વ પ્રકારનાં પેટે ચાલનારાં પ્રાણીઓ વીંટળાયેલાં હતાં, અને એક અમર સાપ પેટીની પાસે પડેલો હતો. પેટીની આસપાસ જે સાપ, વાંછી ને સર્વ પ્રકારનાં પ્રકારનાં પેટે ચાલનારાં પ્રાણી હતાં તેને એમણે મંતર માર્યો કે એ બહાર ન આવે. પછી પેલા અમર સાપની પાસે ગયા, તેની સાથે જુદું કર્યું, ને તેને માર્યો. પણ સાપ ફરી જીવતો થયો ને તેણે નવું રૂપ ધારણ કર્યું. એ ફરી સાપ જોડે બીજીવાર લડ્યા; પણ સાપ ફરી સજીવન થયો ને તેણે ત્રીજું રૂપ લીધું. પછી એમણે એના બે કકડા કર્યા, ને બે કકડાની વચ્ચે રેતી મૂકી, જેથી એ ફરી દેખા ન દે.

પછી નાનીકર પેલી પેટીવાળી જગાએ ગયા. લોઢાની પેટી ઉઘાડી. તેમાં કાંસાની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી. તેમાં સરુના લાકડાની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી. એમાં વળી હાથીદાંત ને અખનૂસની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી. તેમાં ચાંદીની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી. તેમાં સોનાની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી; ને તેમાંથી એમને પેલી ચોપડી જડી. એ ચોપડી એમણે લીધી, ને એમાંથી મંત્રોનું એક પાનું વાંચ્યું. એમણે સ્વર્ગ, પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો અને સમુદ્ર એ સર્વ પર ઝાઢું ચલાવ્યો. આકાશનાં પંખી, સમુદ્રની માછલીઓ, અને પહાડનાં પશુઓ સહુની બોલી તે સમજવા લાગ્યા. મંત્રોનું બીજું પાનું વાંચ્યું, ત્યાં એમને આકાશમાં સર્વ દેવો અને પૂર્ણ ચંદ્ર સહિત પ્રકાશિતો સૂર્ય દેખાયો; સાગરમાંની

માછલીઓ દેખાઇ, કેમકે કોઈ દૈવી શક્તિ એમને પાણીમાંથી ઉપર લઇ આવી હતી. પછી પોતે જે મજૂરોને બંદરથી લઈ ગયેલા તેમને મંત્ર માર્યો તે કહ્યું: ‘મારે માટે મહેનત કરો, ને હું જે જગાએથી આવ્યો ત્યાં મને પાછા લઇ જાઓ.’ મજૂરોએ દિવસ ને રાત મહેનત કરી. એમ કરીને હું કોપટોસમાં નદીકાંઠે બેઠી હતી ત્યાં નાનીફર આવ્યા. મેં કશું ખાધુંપીધું નહોતું, કશું જ કર્યું નહોતું, ને હું મડદા જેવી બેસી રહી હતી.

“પછી મેં નાનીફરને કહ્યું: ‘જે ચોપડીને માટે તમે આટલી બધી તકલીફ વેડી છે તે મારે જોવી છે.’ તેમણે ચોપડી મારા હાથમાં આપી. મેં એમાંના મંત્રોનું એક પાનું વાંચ્યું એટલે મેં પણ સ્વર્ગ અને પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો ને સમુદ્ર પર જાદુ ચલાવ્યો. હું પણ આકાશનાં પંખો, સાગરની માછલીઓ, ને પર્વતોનાં પશુઓ એ સહુની બોલી સમજવા લાગી. મેં મંત્રોનું બીજું પાનું વાંચ્યું, ને મને આકાશમાં સર્વ દેવો, પૂર્ણ ચંદ્ર અને તારાઓ સહિત પ્રકાશતો સૂર્ય દેખાવા લાગ્યો. હું સાગરની માછલીઓને જોવા લાગી, કેમકે કોઈ દૈવી શક્તિ તેમને પાણીમાંથી ઉપર લઈ આવી હતી. મને તો લખતાં આવડતું નહોતું. પણ નાનીફર સારા ને વિદ્વાન લેખક હતા, એટલે મેં એમને કહ્યું. તેમણે પેપીરસનો નવો કકડો મંગાવ્યો, અને પેલી ચોપડીમાં હતું તે એના પર લખી કાઢ્યું. પછી એ કકડાને શરાબમાં બોળ્યો, અને તેમાં ઘોઘ કાઢ્યો; કેમકે તેમને ખબર હતી કે એ લખાણ ઘોઘને તે પાણી પીધું હોય તો લખાણમાં જે કંઈ હોય તે બધું માણસને આવડી જાય.

“અમે એ જ દહાડે કોપટોસ પાછાં આવ્યાં, અને આખસીસ દેવી આગળ ઉત્સવ કરાવ્યો. પછી અમે બંદરે જઈ નાવ હંકાર્યું; ને કોપટોસની ઉત્તર તરફ ચાલ્યાં. અમે જવા લાગ્યાં ત્યાં નાનીફરે

ચોપડીનું શું શું કર્યું હતું તેની થોથદેવને ખબર પડી ગઇ. થોથ તરત રાને કહેવા આવ્યા, ને કહ્યું: ‘મારો ચોપડો તો ચાલી ગઇ, ને મેરનેજ રાજાને દીકરો નાનીફર મારી વિદ્યા જાણી ગયો. તે મારા સ્થાનમાં ભરાઈ ગયો, લૂંટ કરી, મારી પેટી ને તેમાંની ચોપડી લઇ ગયો, ને તેની રક્ષા કરનાર રક્ષકોને તેણે મારી નાખ્યા.’ રાએ એમને કહ્યું: ‘એ છે તો તારી નજર આગળ. ઉપાડી લે એને ને એનાં સર્વ સગાં સંબંધીઓને.’ તેમણે સ્વર્ગમાંથી એક શક્તિને હુકમ આપીને મોકલી કે ‘નાનીફર ને એનાં સર્વ સગાંસંબંધીને જીવતાં મૈક્રીસ જવા દેવાનાં નથી.’ એ ઘડી પછી મારો નાનો બાળક મેરાજ આદેશાદી નાવના ચંદરવા તળેથી બહાર નીકળ્યો ત્યાં તો નદીમાં પડી ગયો. તેણે રાને ખૂમ પાડી, ને કાંઠા પર ઊભેલા સહુ માણસો ચીસ પાડી ઊઠ્યા. નાનીફર ઓરડાની બહાર ગયા, ને મંત્રપાઠ કર્યો, એટલે મડદું પાણી પર તરી આવ્યું, કેમકે કોઈક દૈવી શક્તિ તેને સપાટી પર લઇ આવી. નાનીફર બીજો મંત્ર બણ્યા, અને બાળકને શું થયું, અને થોથે રાની આગળ શું કહ્યું, તે બધું બાળકને મોઢે કહેવડાવ્યું.

“શબને લઇ અમે કોપટોસ પાછા ફર્યા. એમાં અમે સુગંધી દ્રવ્યો ભરાવ્યાં; અને રાજવંશીને છાજે એવી રીતે કોપટોસના કબરસ્તાનમાં બાળકને દફનાવ્યો.

“પછી મારા ભાઇ નાનીફરે કહ્યું: ‘હવે આપણે જલદી પાછાં જઈએ, વિલંબ ન કરીએ, કેમકે મેરાજના મૃત્યુની રાજાને હજી તો ખબર પડી નથી. એ જાણશે ત્યારે બહુ દુઃખી થશે.’ અમે બંદરે પાછાં ગયાં અને નાવ હંકાર્યું. નાનો બાળક મેરાજ પાણીમાં પડ્યો હતો તે જગાએ અમે આવ્યાં એટલે હું આદેશાદી નાવના ચંદરવાની બહાર નીકળી, ને નદીમાં પડી. નાનીફર ઓરડાની બહાર આવ્યા. તેમણે મંત્રનો પાઠ કર્યો ને મારું શબ ઉપર આવ્યું; એક

દેવી સ્થિતિ મને સપાટી પર લઇ આવી. નાનીફરે મને ખેંચી કાઢી, મારા પર મંત્ર લખ્યા, અને મને શું થયું ને થોથે રાને શું કહ્યું હતું તે બધું મારી પાસે કહેવડાવ્યું. પછી એ મારા શયને લઇ કોપટોસ પાછા ફર્યા, તેમાં સુગંધી દ્રવ્યો ભરાવ્યાં, અને રાજવંશીઓને દફનાવે એવી રીતે, મારા નાનો બાળક મેરાબ હતો તે જગાએ, મને કબરમાં દફનાવી.

“પછી એ ખંદરે ગયા ને નાવ હંકારી. અમે નદીમાં પડ્યાં હતાં તે જગાએ આવ્યા એટલે એમણે મનમાં કહ્યું: ‘હું કોપટોસ પાછો જાઉં તો સાટું નહીં? મને અહુરા ને મેરાબની જોડે સૂવા તો મળે! નહીં તો હું મેંશીસ જઈશ ને રાજા એમનાં મંતાનોની ખબર પૂછશે ત્યારે હું એમને શો જવાબ દઇશ? એમને શું હું એમ કહીશ કે ‘તમારાં બાળકોને હું થિઆઇડમાં લઈ ગયો ને તેમને મારી નાખ્યાં, પણ હું તો જીવતો રહ્યો, ને હું જીવતો જ મેંશીસ પાછો આવ્યો છું’? પછી નાનીફરે પટાવાળું ઝીણું કપડું મંગાવ્યું. તેનો પાટો બનાવ્યો, તેનાથી ચોપડીને સખત બાંધી, ને ચોપડી પોતાને શરીરે બાંધી. પછી તે બાદશાહી નાવના ચંદરવાની બહાર નીકળ્યા ને નદીમાં પડતું મૂક્યું. તેમણે રાને બૂમ પાડી. કાંઠા પર ઊભેલા સહુએ હાહાકાર કરી મૂક્યો, ને કહેવા લાગ્યા: ‘હાય હાય! શો ગજબ થઈ ગયો? રાજકુમાર ગયા કે શું? એમની તોલે આવે એવો સારો લેખક ને સમર્થ પુરુષ બીજો કોઈ નથી.’

“બાદશાહી નાવ તો આગળ ચાલ્યું. નાનીફર ક્યાં ગયા તેની કોઈને ખબર ન પડી. નાવ મેંશીસ ગયું, ને માણસોએ રાજાને આખી કથા કહી મંજલાવી. રાજા શોક કરતા કરતા નાવ પર ગયા. રાજ્યના સર્વ સૈનિકો, તા દેવના સર્વ પૂજારીઓ, સર્વ અમલદારો ને દરબારીઓ સૌકમાં ગરકાવ થઈ ગયા. રાજાએ નાવ પર જઈને જોયું તો નાનીફરનું



શબ નાવના અંદરના ઓરડામાં હતું. રાજાએ તે ઉપાડી લીધું. પાસે પેલી ચોપડી પણ હતી. રાજાએ કહ્યું: ‘કાઈ આ ચોપડી લઈને સંતાડી દો.’ રાજાના અમલદારોએ, તો દેવના પૂજારીઓએ, ને તાના મોટા પૂજારીએ રાજાને કહ્યું: ‘મહારાજ ! સૂરજના જેટલી આપની આવરદા થાઓ ! નાનીફર તો સરસ લેખક હતા, ને બહુ જ કુશળ પુરુષ હતા.’ પછી રાજાએ એમના શબને સોળ દિવસ મહેલમાં રખાવ્યું, પાંત્રીસમા દિવસ સુધી તેને ઢંકાવી રાખ્યું, સિત્તેરમા દિવસ સુધી તેના પર સર્વ સંસ્કારો કરાવ્યા, ને પછી એમને કબરસ્તાનમાં તેમની કબરમાં દફનાવ્યા.

“આ ચોપડીને લીધે અમારા પર જે વીતક વીત્યું છે તેની આ વાત મેં તમને કહી. હવે તમે એ માગવા આવ્યા છો ને કહો છો કે ‘ચોપડી મને આપો.’ એના પર તમારો હક નથી. એને માટે તો અમે અમારા જીવ આપ્યા છે.”

સેટનાએ અહુરાને કહ્યું: “તમારી ને નાનીફરની વચ્ચે જે ચોપડી પડેલી હતું જેહ છું તે મને આપી દો. નહોં આપો તો હું બળજબરીથી તે લઈ જઈશ.” પછી નાનીફર તેના આસન પરથી ઊઠ્યો ને બોલ્યો: “તમે સહન નથી કર્યા તેવા નસીબના આ જે ફટકા અમે સહન કર્યા છે તેને વિષે મારી સ્ત્રીએ તમને કહ્યું. તમે સેટના છો શું ? તમે તમારી લેખનકળાને બળે આ ચોપડી લઈ જઈ શકશો ? મારી સાથે રમત રમી શકો તો ચાલો આવન આંકની બાજુ રમીએ.” સેટના કહે: “હું તૈયાર છું” બાજુનું પાટિયું ને સોગઈ તેની આગળ મૂકવામાં આવ્યાં. નાનીફરે એક રમતમાં સેટના પર જીત મેળવી. પછી મંતર માર્યો, બાજુના પાટિયા વડે પોતાનો બચાવ કર્યો, અને સેટનાને ઘૂંટણ સુધી જમીનમાં ઉતારી દીધો. બીજી રમતમાં બીજીવાર જીત મેળવી, ને સેટનાને કમરપૂર જમીનમાં ઉતારી દીધો. ત્રીજી રમતમાં

પણ એવી જ જીત મેળવી, અને સેટનાને કાન સુધી જમીનમાં ઉતારી દીધો. પછી સેટનાએ હાથ વડે નાનીફરને જોરથી થપ્પડ મારી. પોતાના ભાઇને બોલાવ્યો ને તેને કહ્યું: “તું જલદી જલદી પૃથ્વી પર જા. મારા જે હાલ થયા છે તેની વાત રાજાને કર. મારા પિતા તાનું તાવીજ અને મારી જાદુની ચોપડીઓ લઈ આવ.”

નાનો ભાઇ સાસલર્યો પૃથ્વી પર ગયો ને રાજાને સેટનાની બધી વાત કરી. રાજાએ કહ્યું: “એના પિતા તાનું તાવીજ ને એની જાદુની ચોપડીઓ એની પાસે લઈ જા.” નાનો ભાઈ એ લઈ તરત જ કબરમાં પાછો ફર્યો, ને તાવીજ સેટનાને પહેરાવ્યું એટલે તે તરત જ ફૂટીને જમીનમાંથી બહાર નીકળ્યો. તેણે હાથ લાંબો કરીને પેલી ચોપડી લઈ લીધી. પછી તે કબરમાંથી ચાલ્યો એટલે તેની આગળ અજવાળું ફેલાઈ ગયું. અહુરા રડી પડી. તેણે કહ્યું: “જય હો તિમિર-પતિનો ! સ્વાગત હો પ્રકાશપતિને ! આ કબરમાંથી સર્વ શક્તિ હવે ચાલી ગઈ.” પણ નાનીફરે અહુરાને કહ્યું: “તું મનમાં દુઃખ ન પામીશ. એ હાથમાં કડિયાળી લાકડી ને માથે સગડી લઈને ચોપડી પાછી આપી જાય એવું હું ન કરું તો મારું નામ નાનીફર નહિ.” સેટના કબરમાંથી બહાર નીકળી ચાલ્યો ગયો, ને તેની પાછળ કબર અગાઉ હતી તેમ બંધ થઈ ગઈ.

પછી સેટનાએ રાજાની પાસે જઈ બધી વાત કહી. રાજાએ એને કહ્યું: “તું જે ડાહ્યો હોય તો ચોપડી નાનીફરની કબરમાં પાછી લઈ જા. નહીં તો તારે હાથમાં કડિયાળી લાકડી ને માથે સગડી લઈને તે પાછી મૂકી આવવી પડે એવું એ કરશે.” સેટનાએ રાજાનું કહ્યું ન માન્યું. ચોપડી ઉઘાડીને તે દરેક જણ આગળ વાંચી બતાવવા સિવાય ધરતી પર તેને કશું કામ જ રહ્યું નહીં.

[પછી આ વાર્તામાં એમ આવે છે કે સેટના તાના મંદિરના

પ્રાંગણમાં ફરતો હતો. ત્યાં તેને એક પૂજારીની તથુથુઆ નામની મોહક છોકરી મળી. સેટના એના પર પ્રેમ બતાવવા ગયો તેને પહેલાં તો એણે ધુતકારી કાઢ્યો. પછી ધીરેધીરે એને મોહપાશમાં નાખી તેની પાસે સર્વ અંપત્તિનો ત્યાગ કરાવ્યો, ને પોતાનાં બાળકોની હત્યા કરાવી. છેવટે તે ચીસ પાડીને અલોપ ચર્મ ગર્ભ, ને સેટનાને શરીર ઢાંકવાનું વસ્ત્ર પણ રહ્યું નહીં. પછી સેટનાને ખચર પડી કે એ તો માત્ર સ્વપ્ન હતું ને તેનાં બાળકો તો જીવતાં હતાં. પણ સેટનાનો ગર્વ જિત્યો, ને તેણે પેલી ચોપડી નાનીફરને પાછી આપી આવવાની હા પાડી.]

સેટના હાથમાં કડિયાળી લાકડી ને માથે બળતી સગડી લઈને નીકળ્યો ને નાનીફરની કબરમાં ગયો. અહુરાએ તેને કહ્યું: “તમે જીવતા પાછા આવ્યા એ તો દેવનો પાડ મોતો.” નાનીફરે હસીને કહ્યું: “આ તો મેં તને પહેલાં કહી નહોતી તે વાળી વાત છે.” સેટનાએ નાનીફરની પ્રશંસા કરી એટલે આખી કબર ઝાકઝમાળ થઈ રહી. અહુરા ને નાનીફરે સેટનાને બહુ વિનવણી કરી. સેટનાએ કહ્યું: “તમે મારી પાસે કંઈ ખોટું કામ કરાવવા માગો છો?” નાનીફર કહે: “સેટના, તમને ખચર છે કે અહુરા ને તેનો બાળક મેરાબ કોપટોસમાં પડ્યાં છે. તમારી લેખનકળા વડે એમને આ કબરમાં લઈ આવો. એટલી તકલીફ લઈને એમને લેવા કોપટોસ જાઓ.” પછી સેટના કબરમાંથી નીકળી રાજ પાસે ગયો ને નાનીફરે કરેલી વાત તેને કહી.

રાજ કહે: “સેટના, જા કોપટોસ, અને અહુરા ને મેરાબને મ્મ્મ આવ.” સેટના કહે: “મને બાદશાહી નાવ સજ્જ કરાવી આપો.” રાજએ એને નાવ આપી; તે લઈને તે બંદરમાંથી નીકળ્યો ને ક્યાંયે અટક્યા વિના હંકારી કોપટોસ આવી પહોંચ્યો.

કોપટોસમાં આઈસીસના પૂજરીઓને અને આઈસીસના મોટા મહંતને જાણ થઈ. તેઓ સેટનાને લેવા આવ્યા, ને પોતાના હાથનો ટેકા આપી તેને કિનારે લઈ ગયા. તે એમની સાથે દેવીના મંદિરમાં ગયો. તેણે દેવીને એક ખજાનું, એક મરઘી ને ચરાખનો ભોગ ધરાવ્યો. પછી પૂજરીઓને લઈ કચ્છરસ્તાનમાં ગયો. માણસોએ ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત જમીન ખોદી; કચ્છરસ્તાનની બધી કચરો તપાસી; તેના પર કોતરેલા સર્વ લેખો વાંચ્યા. પણ તેમને અહુરા ને મેરાખની કચરો જડી નહીં.

પણે નાનીફરે જોયું કે અહુરા ને તેના બાળક મેરાખની કચરો જડતી નથી, એટલે તેણે વધોત્ક ને આદરપાત્ર પુરુષનું રૂપ લીધું, ને સેટનાની પાસે આવ્યો. સેટનાએ એને જોઈ કહ્યું: “તમે બહુ વૃદ્ધ લાગો છો. અહુરા ને મેરાખની કચરો ક્યાં છે એની તમને ખબર છે ખરી?” વૃદ્ધ કહ્યું: “મારા વડવાએ મારા દાદાને કહેલું, ને મારા દાદાએ મારા બાપાજીને કહેલું, કે અહુરા ને તેના બાળક મેરાખની કચર પેહેમાટો (?) ગામની દક્ષિણે એક ટેકરામાં છે.” સેટના કહે: “તમે અમને એ ગામ લઈ જશો ? અમે આ કચરો શોધી કાઢવા માટે એ ગામને ખોદવું પડે તો ખોદી નાખીશું.” પેલો વૃદ્ધ કહે: “મારા જેવાની વાત માનીને કોઈ ગામનો તે નાશ કરાતો હશે કે ? પણ ગામને દક્ષિણ ખૂણે આ કચરો ન મળે તો મારું નામ નહીં.” સેટનાના માણસોએ વૃદ્ધના કહેવા પ્રમાણે કર્યું, તો પેલી કચરો જડી આવી. સેટનાએ માદીકરાનાં શયને રાજવંશીઓના જેવું માન આપીને બાદશાહી નાવમાં મૂક્યાં. પછી નાનીફરે સેટનાને પોતાની ખરી ઝાળખાણ આપી, ને કહ્યું કે “તમને આ કચરો જડે એટલા માટે જ હું કોપટોસ આવ્યો હતો.”

પછી સેટનાએ બાદશાહી નાવમાં બેસી ક્યાંથે અટક્યા વિના નાવ હંકારી, અને પોતાની સાથેના સર્વ સૈનિકો સહિત મેંશીસ જઈ પહોંચ્યો. રાજાને ખબર પહોંચી એટલે તે નાવ પર આવ્યો. શબને માન આપ્યું, નાનીફર જે કબરમાં હતો તેમાં તેમને પહોંચાડ્યા, અને પછી કબર પરની જમીન સરખી કરી નાખી.

## લાંગેલા વહાણની વાર્તા

.....પછી નાવિકે (તેના માલિકને) કહ્યું: “હવે મારા વીતકની વાત કહું. હું પેરેની ખાણે તરફ જતો હતો. ૧૫૦ હાથ લાંબા ને ૪૦ હાથ પહોળા વહાણમાં બેસીને હું દરિયામાં ઊતર્યો. વહાણ પર મિસરના સારામાં સારા ૧૫૦ નાવિકો હતા. તેમણે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી બેંચાં હતાં, અને તેમનાં હૈયાં સિદના કરતાં વધારે મજબૂત હતાં. તેમણે કહ્યું હતું કે પવન છૂટશે જ નહીં, ને છૂટશે તોયે સામે પવન તો નહીં જ વાય. પણ અમે જમીનની નજીક પહોંચવાના થયા ત્યાં પવન છૂટ્યું, અને મોજાં આડઆડ હાથ ઊંચાં ઊછળવા લાગ્યાં. મેં તો એક લાકડાનો કંકડો પકડી લીધો. પણ જે માણસો વહાણમાં હતા તે ડૂબી ગયા. એક જણ જીવતો રહ્યો નહીં. એક મોજાએ મને એક ટાપુ પર ફેંકી દીધો. ત્યારપછી ત્રણ દિવસ હું એકલો રહ્યો. મને મનગમતો કોઈ સોજતી મારી સાથે ન હતો. હું એક ઝાડીમાં પડી રહ્યો. તેની છાયાએ મને ઢાંકી રાખ્યો. પછી મેં મોઢામાં નાખવાનું કંપક મેળવવા માટે હાથપગ હલાવ્યા. મને અંજીર અને દ્રાક્ષ, જાત-જાતના સરસ છોડ, ફળ, દાણા, જાતજાતનાં તરબૂચ, માછલી ને

પક્ષીઓ મળી ગયાં. કશાની ખોટ નહોતી. મેં પેટ ભરી લીધું; ને હાથમાં લેવાય એટલું લઇ લીધા પછી બાકી રહ્યું તે ભોંય પર રહેવા દીધું. પછી મેં ખાડો ખોદ્યો, દેવતા સળગાવ્યો, ને હોમ કરીને દેવતાઓને ભોગ ધરાવ્યો.

“એકાએક મેઘગર્જના જેવો અવાજ મારે કાને પડ્યો. મને લાગ્યું કે દરિયાના મોજાનો અવાજ હશે. ઝાડો હાલી ગયાં, ને ધરતી કંપી ઊઠી. મ મોઢા પરથી એટલું ખસેડીને જોયું તો એક નાગ પાસે આવતો દેખાયો. તે ત્રીસ હાથ લાંબો હતો, ને તેની દાઢી બે હાથથી વધારે લાંબી હતી. તેનું શરીર સોને મટેલું હતું, ને તેના રંગ સાચા લીલમના જેવો હતો. તે મારી આગળ ગૂંચળું વળીને થંભી ગયો.

“હું એની સામે જિંધે મોઢે સૂઈ ગયો, એટલે એણે મોઢું ઉઘાડ્યું, ને મને કહ્યું: ‘તું શા માટે આવ્યો છે? શા માટે આવ્યો છે? હે અલ્પ માનવી, તું શા માટે આવ્યો છે? તું આ ટાપુ પર શા માટે આવ્યો છે તે જો જલદી નહીં બોલી દે તો હું તને દેખાડી દઈશ. તારા આવતા પહેલાં મેં ન સાંભળી હોય કે ન જાણી હોય એવી કંઈક વાત જો તું મને નહીં કહે તો તું બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ.’

“પછી તેણે મને મોઢામાં ધાલ્યો, પોતાના વિશ્રાંતિસ્થાનમાં લઇ ગયો, ને મને કશી ઈજા કર્યા વિના સુવાડ્યો. હું સાંજેસમો હતો, ને મારો વાળ પણ વાંકો થયો ન હતો. પછી હું એની સામે જિંધે મોઢે સૂતો હતો ત્યાં તેણે મારી સામે મોઢું ઉઘાડ્યું ને કહ્યું: ‘તું શા માટે આવ્યો છે? શા માટે આવ્યો છે? હે અલ્પ માનવી, આ ટાપુ જે સમુદ્રમાં છે ને જેના કાંઠા સમુદ્રનાં મોજાંની મધ્યમાં છે ત્યાં તું શા માટે આવ્યો છે?’

“પછી મેં એને જવાબ દીધો, ને એની સામે મારા હાથ નીચા રાખીને મેં એને કહ્યું: ‘હું મહારાજાની આજ્ઞાથી વહાણમાં બેસીને ખાણેએ જવા નીકળ્યો હતો. વહાણની લંબાઈ ૧૫૦ હાથ

હતી, પહોળાઈ ૪૦ હાથ હતી. મિસરના સારામાં સારા ૧૫૦ નાવિકો તેના પર હતા. તેમણે સ્વર્ગ ને પૃથ્વી બોધ્યાં હતાં, ને તેમનાં હૈયાં સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત હતાં. તેમણે કહેલું કે પવન છૂટશે નહીં, ને છૂટશે તોયે સામે તો નહીં જ વાય. દરેક જણ હૃદયના શાણપણમાં ને બાહુબળમાં તેના સાથીના કરતાં ચડે એવો હતો; ને હું એમાંના કોઈથી ઊતરું એમ ન હતું. અમે દરિયામાં હતા ત્યાં વાવાઝોડું થયું. અમે કાંઠે પહોંચવા ન પામ્યા ત્યાં તો પવન ઘણો જ સખત વાવા લાગ્યો, ને મોજાં આઠ આઠ હાથ ઊંચાં ઊછળવા લાગ્યાં. મેં તો એક લાકડાનો કકડો ઊચકી લીધો. પણ જે માણસો વહાણમાં હતા તે બધા મરી ગયા, ને ત્રણ દિવસ સુધી મારી સાથે કોઈ રહ્યું નહીં. હવે તમે મને તમારી સામે જુઓ છો, કેમકે દરિયાનું મોજાં મને આ ટાપુ પર લઇ આવ્યું છે.’

“પછી એણે મને કહ્યું: ‘ડરીશ નહીં, ડરીશ નહીં, કે અદ્ય માનવી. ચહેરો ગમગીન કરીશ નહીં. તું મારી પાસે આવ્યો છે એટલે ઈશ્વરે જ તને જીવતો રહેવા દીધો છે. કેમકે એ જ તને આ સુખિયાઓના ટાપુ પર લાવ્યો છે. અહીં કશાની ખોટ નથી, ને અહીં સર્વ સારી વસ્તુઓના ભંડાર ભરેલા છે. હવે જો, એક પછી એક એમ ચાર મહિના તારે આ ટાપુ પર રહેવું પડશે. પછી તારા દેશમાંથી નાવિકોવાળું એક વહાણ આવશે. તેમની સાથે તું અહીંથી જશે ને તારે દેશ પહોંચશે, ને તારું મોત તારા પોતાના ગામમાં જ થશે.

“‘વાર્તાલાપ આનંદદાયક હોય છે, ને જે કોઈ એનો આસ્વાદ લે છે તે પોતાનું દુઃખ ભૂલી જાય છે. તેથી આ ટાપુમાં શું શું છે તે હું તને કહું. હું અહીં મારા ભાઈઓ ને મારાં બાળકો સાથે વસું છું. અમે બાળકો ને સગાંસંબંધી મળીને પંચોતેર નાગ છીએ. એક નાની છોકરી મારી પાસે અકસ્માતથી આવી ગઈ હતી; તેના પર સ્વર્ગનો



અમિ પડ્યો, ને તેને બાળીને ભરમ કરી નાખી — એ છોકરીને હું ગણતરીમાં લેતો નથી.

“તું જે બળવાન હશે, ને તારું હૃદય ધીરજથી રાહ જોશે તો તું તારાં બાળકોને છાતી સરસાં ચાંપી શકીશ ને સ્ત્રીને ભેટી શકીશ. તું તારા ભર્યાબાહર્યા ઘરમાં પાછો જઈ શકીશ. તું સ્વદેશનાં દર્શન કરી શકીશ, ને તારાં સગાંસંબંધીની જેડે રહી શકીશ.”

“પછી મેં નીચા નમીને એને વંદન કર્યું, ને એની સામેની ભૂમિને સ્પર્શ કર્યો. મેં કહ્યું: ‘મેં તમને અગાઉ કહ્યું છે તે યાદ રાખજો. હું પેરોને તમારે વિષે વાત કરીશ. તમારા મહિમાની એમને જાણુ કરીશ. તમારે માટે પવિત્ર તેલો ને અત્તરો લાવીશ, ને મંદિરોમાં સર્વ દેવોની આગળ જે ધૂપ ચાય છે તે પણ લાવીશ. વળી (એમને પ્રતાપે) હું અત્યારે મારી નજર આગળ જે દેખાવ જોઈ રહ્યો છું તેની પણ વાત કરીશ, અને આખા દેશ આગળ તમારી પ્રશંસા કરાવીશ. તમારે કાળે યજ્ઞમાં ગધેડા વધેરીશ, પંખીઓ મારીને તમને ચડાવીશ, અને મિસરની સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ વસ્તુઓથી ભરેલાં વહાણો તમારી પાસે લાવીશ. જે દેવ દૂરના દેશમાં મનુષ્યોના મિત્ર છે અને જેમને વિષે મનુષ્યો જાણુતા નથી તેમની પ્રીત્યર્થે આટલું કરવું ઉચિત છે.’

“મારાં વચન સાંભળીને એ સહેજ હસ્યો, કેમકે એના મનમાં કંઈક વિચાર ચાલતો હતો. તેણે મને કહ્યું: ‘તારી પાસે સારાં સારાં અત્તરો તો નથી. તારી પાસે જે કંઈ છે તે તો મામૂલી અત્તરો છે. હું પોતે તો પુત્ર દેશનો રાજા છું, ને મારી પાસે અત્તરો છે. માત્ર જે તેલ તું લાવીશ એમ કહે છે તે આ ટાપુમાં સહેજે મળતું નથી. પણ તું અહીંથી જઈશ તે પછી તું કદી આ ટાપુને જોઈ શકવાનો નથી; કેમકે તે ટાપુ બદલાઈ જઈને દરિયાનાં મોઝાં બની જશે.’

“ પછી જ્યારે એણે કહેલું તે પ્રમાણે વહાણ નજીક આવ્યું એટલે, તેમાં કાણ કાણ છે તે જોવા માટે, હું એક જિંયા ઝાડ પર ચડી ગયો. મેં આવીને એને આ વાત કહી; પણ એને તો કચારની એની ખબર હતી. એણે મને કહ્યું: ‘ આવજે, આવજે; જ તારે ઘેર, હે અદ્ધ માનવી, ને તારાં બાળકોને મળ. તારા ગામમાં તારી નામના થાઓ. એ મારા તને આશીર્વાદ છે. ’

“ પછી હું તેને પજે લાગ્યો, તેની આગળ નીચા નમીને હાથ જોડ્યા. તેણે મને મોંઘામૂલાં અત્તરો, તજ, સ્વાદિષ્ટ વનસ્પતિઓ, આંજણુ, સરુ, પુષ્કળ ધૂપ, હાથીદાંત, નાનાં મોટાં વાંદરાં, ને સર્વ પ્રકારની કીમતી ચીજો ભેટમાં આપી. મેં એ બધી ચીજો આવેલા વહાણમાં ચઢાવી, અને નીચા નમી તે નાગને માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

“ પછી એણે મને કહ્યું: ‘ જો, તું બે મહિનામાં તારે દેશ પહોંચીશ, તારાં બાળકોને છાતીસરસાં ચાંપીશ, અને તારી કબરમાં વિશ્રાંતિ પામીશ. ’ આ પછી હું કિનારે વહાણ પર ગયો, અને ત્યાં જે નાવિકો હતા તેમને બોલાવ્યા. પછી કિનારા પર મેં આ ટાપુના અને તેના નિવાસીઓના સ્વામીની પૂજા કરી.

“ પાછા ફરતાં જ્યારે આપણે, નાગે કહ્યું છે તેમ, બીજે મહિને પેરાને ઘેર પહોંચીશું ત્યારે મહેલ આગળ જઈશું. હું અંદર પેરાની પાસે જઈશ. પેલા ટાપુમાંથી દેશમાં જે ભેટો હું લાવ્યો છું તે લઈ જઈશ. એટલે રાજ આખા દેશની સમક્ષ મારો આજાર માનશે. હવે મને એક અનુચર આપો, અને મને રાજના દરબારીઓ પાસે લઈ જાઓ. મારી સામે નજર નાખો. મારી પ્રાર્થના સાંભળો, કેમકે લોકોની વાત સાંભળવી એ સારું હોય છે. મને કહેવામાં આવેલું: ‘ તું જાની માણસ થઈશ તો તને માન મળશે. ’ અને હું ખરેખર એવો બન્યો છું.”

## ખેડૂતનો ન્યાય

સેખત હેમાત — એટલે ખારા પાટ — માં સેખતી નામનો એક ખેડૂત, તેનાં બૈરીછોકરાં, ગધેડાં ને ફૂતરાં સાથે રહેતો હતો. તે ખારા પાટની સર્વ સારી ચીજો દક્ષિણના પ્રાંતમાં મોકલવાનો ધંધો કરતો. એકવાર તે ખરુ, ખારો, મીઠું, લાકડું, પથરા ને ખિયાં વગેરેનો સંગ્રહ લઈને દક્ષિણ દિશામાં જવા નીકળ્યો. હેમાતની ઉત્તરે એક ગામમાં આવ્યો ત્યાં તેણે પાળ પર એક માણસને બેઠેલો જોયો. તે વહીવટદાર હતો. તેનું નામ હેમતી હતું, ને તે પ્રધાન મેરૂંધતેનસાનો નોકર હતો. સેખતીનાં ગધેડાં જોતાંવેંત હેમતીને ગમી ગયો, ને તેણે મનમાં કહ્યું: “કાઈ બલા દેવ મને સેખતીનો માલ ચોરી લેવાની શક્તિ આપે તો કેવું સારું!”

હેમતીનું ઘર નહેરની પાળ પાસે હતું. પાળ પર થઈને જવાનો રસ્તો પહોળો નહોતો પણ સાંકડો, કમરબંધના જેટલો પહોળો, હતો. એની એક બાજુ પાણી હતું, ને બીજી બાજુ હેમતીનું ખેતર હતું. હેમતીએ નોકરને કહ્યું: “અલ્યા, જલદી કર તો. ઘેરથી મારે માટે શાલ લઈ આવ.” નોકર તરત જ શાલ લઈ આવ્યો. હેમતીએ ‘શાલ

રસ્તા પર પાથરી દીધી; તેનો એક છેડો પાણી પર ને બીજો ખેતરના અનાજ પર રહ્યો.

રસ્તો સરિયામ હતો. સેખતી એ રસ્તે આવ્યો એટલે હેમતીએ કહ્યું: “જેજે, સેખતી, મારી શાલ પર પગ ન મૂકીશ.” સેખતી કહે: “હાલે, હું જાળવીને જઈશ.” તે બાજુ પર થઈને ચાલ્યો. ત્યાં તો હેમતી બોલી ઊઠ્યો: “કેમ, રસ્તા પર થઈને જવાને બદલે મારા અનાજ પર થઈને જાય છે કે?” સેખતી કહે: “હું જાળવીને જાઉં છું. આ ઊંચા ખેતરમાં થઈને હું મારી મરજીથી નથી જતો. તમે રસ્તા પર કપડું નાખીને રસ્તો બંધ કરી દીધો છે. અને રસ્તાની બાજુએ થઈને પણ તમે મને ન ચાલવા દો?” એટલામાં તેના એક ગધેડાએ અનાજમાં મોં ધાલ્યું. હેમતી કહે: “લે જે. તારે ગધેડે મારું અનાજ ખાધું માટે એ ગધેડું હું લઈ જઈશ. મારું જેટલું તુકસાન થયું છે તેટલા પૈસા તારે આપવા પડશે.” સેખતી કહે: “હું તો બહુ સંભાળીને જાઉં છું. રસ્તો એક જ હતો, તે તમે બંધ કરી દીધો. તેથી મેં વાડવાળી જમીન પાસે થઈને ગધેડાં લીધાં. ગધેડે અનાજમાં સહેજ મોટું ધાલ્યું એટલામાં તમે ગધેડું લઈ લો છો? વળી આ ખેતર કેવું છે તે હું જાણું છું. એ તો પ્રધાનજીનું છે. તેઓ આખા દેશના લૂંટારુને દંડે છે. ને એમના જ રાજ્યમાં મારો માલ લૂંટાશે?”

હેમતી કહે: “તમે જેનું નામ દીધું તે પ્રધાન હું જ છું.” કહીને તેણે એક લીલા ઝાડની સોટી લીધી ને સેખતીને ફટકાર્યો, તેનાં ગધેડાં આંચકી લીધાં, ને તેને ચરાની જગામાં હાંકી મૂક્યાં. સેખતી દુઃખનો માર્ગો રાવા લાગ્યો. હેમતી બોલ્યો: “જેંએ સાદે રડ નહીં, સેખતી; નહીં તો તને મૌનાસુર પાસે મોકલી દઈશ.” સેખતી કહે: “તમે મને મારો છો, મારો માલ ચોરી લો છો, ને

હવે મારે અવાજ પણ લઈ લેવા માગે છે, હે મૌનાસુર ? તમે મારે માલ પાછો આપશો તો હું રડતો બંધ થઈશ.”

સેખતી દિવસ આખો હેમતીને કાલાવાલા કરતો બિભે રહ્યો, પણ પેલાએ એની વાત કાને ધરી નહીં. સેખતી પ્રધાન મેરૂષતેનસા આગળ ફરિયાદ કરવા ખેનેનસુતેન જવા નીકળ્યો. તે ગયો તે વખતે પ્રધાન હોડીમાં બેસી ન્યાયમંદિરે જવા માટે ધરના બારણામાંથી નીકળતો હતો. સેખતી બોલ્યો: “પ્રધાનજી, જરા આમ ફરે તો હું આ વાત કહીને આપના દિલને રાજી કરું. અત્યારે આપના કાર્ધ અનુચરને મારી પાસે મોકલો, તો હું તેને આ બધી વાત કહીને આપની પાસે મોકલું.” પ્રધાને એક અનુચરને સીધો તેની પાસે મોકલ્યો, ને સેખતીએ એને આખી વાત કહી સંભળાવી. પછી પ્રધાન મેરૂષતેનસાએ તેની જોડે બેઠેલા ઉમરાવો આગળ હેમતી પર આરોપ મૂક્યો. તેમણે કહ્યું: “આપની રજા હોય તો, અમારું કહેવું એમ છે કે આપના આ સેખતીએ કાર્ધ સાક્ષી લાવવો જોઈએ. આપણો એવો ધારો છે. તો પછી આ હેમતીને ચપટી ખારો ને ચપટી મીઠું લેવા માટે માર મારવો એ યોગ્ય ગણાય. એના પૈસા ભરી દેવાને હુકમ એને થશે તો એ પૈસા ભરી દેશે.” પણ પ્રધાન કંઈ બોલ્યો નહીં. તે ઉમરાવોને કંઈ જવાબ આપવા નહોતો માગતો; તેને તો સેખતીને જવાબ દેવો હતો.

પછી સેખતી પ્રધાનની આગળ ફરિયાદ કરવાને આવ્યો. તેણે કહ્યું:

“હે પ્રધાનજી, હે મહાનુભાવ, હે ગરીબપરવર,

“આપ જ્યારે સત્યના સરોવર પર હોડી હંકારો ત્યારે આપને અનુકૂળ વાયુ મળી જાયો; ને આપનો સઢ ઢીલો ન ફૂટે. આપની ઝોરડીમાં વિલાપ ન થાયો; વિપત્તિ આપનો પીછો ન પકડે. આપના

સદના બંધ તૂટી ન જાયો; આપની હોડી ખરાબે ચડી ન જાયો. પાણીનું મોઝું આપને ન પકડો; નદીનો મેલ આપને મુખે ન ઝડો; ને આપને લયનું મુખ ન જોવું પડો.

“માછલીઓ નાસી ન છૂટતાં આપના હાથમાં આવી જાયો; આપના હાથ હ્રષ્ટપુષ્ટ જળકુકડીને પહોંચો; કેમકે આપ અનાથ બાળકના પિતા છો, વિધવાના પતિ છો, અસહાય સ્ત્રીના ભાષ છો, નમાયાંનું શિરચ્છત્ર છો. આપ સર્વશુભસંપન્ન હોઈ આપનું નામ મને આ દેશમાં ફેલાવવા દો. આપ નિર્લોભી માર્ગદર્શક છો; પામરતા વિનાના મહાપુરુષ છો.

“આપ છળકપટનો નાશ કરો છો; ન્યાયને ઉત્તેજન આપો છો; ધા સાંભળીને ચાલ્યા આવો છો, ને (દુઃખીને) બોલવા દો છો.

“મારી વાત મને કહેવા દો; આપ તે કાતે ધરો ને ન્યાય આપો ! હે ગુણીજન ! જેમની (જગતમાં) પ્રશંસા થાય છે તેઓ પણ આપની રતુતિ કરે છે.

“આપ જુલમને નાખૂદ કરો. મારી સામે જુઓ. મારા પર કેર વર્ત્યો છે. મને કળીને લૂંટી લીધો છે. મને ન્યાય આપો.”

આ વેળા મિસર દેશમાં મહારાજા નેજકાનરા રાજ્ય કરતા હતા. પ્રધાન મેર્ઝતેનસા સીચો રાગ્ન પાસે ગયો ને કહ્યું: “મહારાજ, એક ખેડૂત મારી પાસે આવ્યો છે. તેનું વાણીયાતુર્ય ખરેખર અદ્ભુત છે. તેનો માલ ચોરાઈ ગયો છે, તેની ફરિયાદ કરવા એ મારી પાસે આવ્યો છે.”

રાજા કહે: “એનું ચાતુર્ય મારે જોવું એમ તમે ઇચ્છો છો, એટલે એની ફરિયાદ લંબાવા દો. એના એકે ભાષણનો જવાબ ન આપશો. એની પાસે વધારે બોલાવવું હોય તો તમારે મૌન રાખવું પડશે. એ જે ભાષણ કરે તે લખાવી લેજો ને મારી પાસે

લાવજો. હું તે સાંભળીશ. પણ એનાં બૈરીછોકરાંને માટે કંઈક જોગવાઈ કરજો; અને એને પોતાને માટે પણ અહીં રોટલાપાણીનો બંદોબસ્ત કરજો. કોકની પાસે એને ખાવાનું અપાવજો. તે તમારી તરફથી અપાય છે એમ એને ખબર ન પડવા દેશો.”

સેખતીને રોજ ચાર રોટલા ને દારૂનાં બે માપ મળવા લાગ્યાં. પ્રધાન તેના એક મિત્રને પહોંચાડતો ને તે મિત્ર સેખતીને પહોંચાડતો. તે ઉપરાંત પ્રધાને સેખેત હેમાતના સૂબાને કહેવડાવ્યું કે તેણે સેખતીની સ્ત્રીને માટે ખાવાપીવાની જોગવાઈ કરવી ને રોજ ત્રણ માપ જેટલા દાણા આપવા.

પછી સેખતી પ્રધાન પાસે બીજીવાર આવ્યો; ત્રીજીવાર આવ્યો. પ્રધાને સેખતીને પકડી માર મારવાને માટે બે અનુચરોને મોકલ્યા. પણ એ તો ફરીવાર પ્રધાન પાસે આવ્યો. એમ એણે છ ફેરા ખાધા. (દરેક વખતે તે પ્રધાનની આગળ ભાષણ આપતો. એમાંનું એક નીચે આપ્યું છે.)

“હે પ્રધાનજી, આપ છળકપટનો નાશ કરો છો ને ન્યાયને ઉત્તેજન આપો છો. દરેક સારી વસ્તુને પ્રોત્સાહન આપો છો, ને દરેક ખૂરી વસ્તુને કચડી નાખો છો. જેમ રિક્કિસિક્કિ આવી દુકાળને દૂર કરે છે, જેમ વસ્ત્ર નગ્નતાને ઢાંકે છે, જેમ વાવાઝોડા પછીનું શુભ આકાશ કકડતાને હૂંફ આપે છે, જેમ અગ્નિ કાચા અનાજને રાંધી આપે છે, જેમ પાણી તરસને છિપાવે છે, તેમ આપ મારી દુર્દશા સામે નિગાહ કરો; આપ લોભ ન કરો, પણ મને ચૂક્યા વિના સંતોષ આપો; ન્યાય કરો, અન્યાય કરશો નહીં.”

છતાં મેરૂતેનસાએ તેની ફરિયાદ સાંભળી નહીં. તોયે સેખતી તો આવ્યો, ફરી આવ્યો; એમ એણે નવ ધક્કા ખાધા. પછી પ્રધાને સેખતીને બોલાવી મંગાવવા બે અનુચરોને મોકલ્યા. સેખતીને બીક:

લાગી કે હવે પહેલાંના જેવો માર પડવાનો. પણ પ્રધાને એને કહ્યું: “તું ખીશ નહીં, સેખતી. તં જે અનેક ભાષણો કર્યા છે તે સાંભળીને મહારાજ બહુ ખુશ થયા છે. અને જેમ હું રોટી ખાઉં છું ને પાણી પીઉં છું તેમ સમ ખાઈને કહું છું કે તારું નામ અનંત કાળ લગી યાદ રહેશે. વળી તું તારી ફરિયાદોનો નિકાલ સાંભળીશ ત્યારે તને સંતોષ થશે.” તેણે સેખતીની પાસે પેપીરસના ચોખ્ખા કાગળ પર તેની બધી ફરિયાદો (તેણે આપેલાં ભાષણો) લખાવી, અને તે મહારાજને બકાનરાની પાસે મોકલી આપી. રાજાને તે ઘણી જ ગમી ગઈ. પણ તેમણે મેરઘતેનસાને કહ્યું: “આનો ન્યાય તમે પોતે જ કરો; મારે નથી કરવો.”

પ્રધાને તેના બે અનુચરોને સેખાત હેમાત મોકલ્યા ને સેખતીની ઘરવખરીની યાદી મંગાવી. તેને ત્યાં છ માણસો, બળદ, બકરા, ઘઉં, જવ, ગધેડાં ને ફૂતરાં હતાં તે યાદીમાં લખાયાં. તે ઉપરાંત હેમતીની પાસે જે કંઈ હતું તે — તેની સર્વ મિલકત ને તેના સર્વ નોકર ચાકર બધું — સેખતીને અપાવ્યું. સેખતી રાજાને સર્વ વહીવટદારો કરતાં અધિક માનીતો થઈ પડ્યો; ને તેણે પોતાના સર્વ પરિવાર સહિત રાજાને ત્યાંનાં સર્વ સુખો ભોગવ્યાં.



## રાજા રામીસીસનો કીર્તિલેખ

[ મિસરના રાજાઓની લાંબી હારમાળામાં રામીસીસ બીજો એક અગ્રગણ્ય, પરાક્રમી ને કીર્તિમાન રાજા થઈ ગયો. ઇ. સ. પૂર્વે ૧૨૬૫-૧૨૨૯, અને કેટલાકના મત પ્રમાણે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૩૦૦-૧૨૩૩, એ તેનો રાજ્યકાળ હતો. બીજા કોઈ રાજાના કરતાં વધારે મંદિરો તેણે બંધાવ્યાં ને સ્મારકો ઊભાં કર્યાં. ૬૭ વરસના લાંબા અમલમાં તેણે મિસરની આસપાસના અનેક દેશો પર ચડાઈઓ કરી, અનેક યુદ્ધો ખેડ્યાં, ને ૮૨ ( બીજા કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે ૯૯ ) વરસની ઉંમરે દેહ છોડ્યો. તેનો મૃત દેહ ( મમી ) અત્યારે કાહિરો ( કેરો ) ના સંગ્રહાલયમાં છે. એક ઇતિહાસકારના શબ્દમાં કહીએ તો તે “ ઇતિહાસના સર્વથી અધિક આકર્ષક પુરુષોમાંનો એક હતો, ને એની આગળ સિકંદર તો કરી વિસાતમાં ન ગણાય.” તે લગભગ દોઢસો બાળકોનો પિતા હતો. તેનો વંશવિસ્તાર એટલો મોટો હતો કે ચારસો વરસ લગી મિસરમાં એનો એક નોખો વર્ગ બની ગયો, ને સો વરસ લગી તો તેમાંથી જ રાજાઓ પસંદ કરવામાં આવતા. મિસરમાં નાઇલને કાંઠે લક્ષ્મર ગામની નજીક તેનું એક પથ્થરનું બાવલું છે. એક કાળે તે પદ શીટ બંધું હતું; આજે જમીન પર રેતીમાં પડેલું હોય પદ શીટ લાંબું છે. એ બાવલાના કાનની લંબાઈ સાડાત્રણ ફીટ, પગના તળિયાની પહોળાઈ પાંચ ફીટ, અને વજન એક હજાર ટન છે. તે જ ગામની નજીક નાઇલને પૂર્વ કાંઠે, તેના

પુરોગામી રાજા અમનહોતેપ ત્રીજાએ બાંધવા માંડેલું લગ્ન દેવાલય, સો વરસ લગી અધૂરું પડી રહેલું તે, રામીસીસે પૂરું કરાવ્યું. તે મિસરના પ્રાચીન સ્થાપત્યમાં રહેલી લગ્નતા ને સુંદરતાનો એક ઉત્તમ નમૂનો છે. આરસપહાણથી જડેલી ફરસવાળું મોટું સભાગૃહ, જાંચા ને લગ્ન સ્તંભોની હારો, પથ્થર પરનું નકશીદાર કોતરકામ, અને આજે એ જગડ જગામાં પણ ગર્વિષ્ઠ ને પ્રતાપી લાગતી અનેક રાજાઓની પ્રતિમાઓ—એ ખંડેરો આજે ત્રણ હજાર વરસ પછી પણ તેની લગ્નતાની સાક્ષી પૂરે છે. લક્ષરમાં આવાં અનેક મંદિરો, સ્તંભો ને પ્રતિમાઓ જુદા જુદા રાજાઓનાં રચાવેલાં છે; જાણે સ્તંભો ને પ્રતિમાઓનાં ગાઠાં અદભુત ન હોય. પણ એમાંયે રામીસીસ બીજાની બરોબરી કોઈએ કરી હોય એવું નથી. આજે મિસરમાં જે ખંડેરો છે તેમાંનાં અડધાં તો તેણે બાંધેલાં છે. તેણે કર્નાકમાં મુખ્ય સભામંડપ પૂરો કરાવ્યો, લક્ષરના મંદિરમાં ઉમેરો કર્યો, એક નવું લગ્ન દેવાલય (જેને ગ્રીકોએ ‘રામીસિયમ’ નામ આપ્યું છે) બાંધાવ્યું, અષ્ટ સિંબલમાં પહાડમાં મોટું મંદિર બાંધાવ્યું, ને દેશ આખામાં ઠેર ઠેર પોતાની પથ્થરની પ્રતિમાઓ મુકાવી. તેના અમલ દરમ્યાન સુએઝની સંયોગીભૂમિની પેલી પાર પૂર્વના દેશો સાથે તેમજ ભૂમધ્ય સમુદ્રના કાંઠા પરના દેશો સાથે મિસરનો વેપાર ધણો વધ્યો. તેણે નાઇલને રાતા સમુદ્ર સાથે જોડનારી એક નહેર બાંધાવેલી, પણ તેના મૃત્યુ પછી તે રેતીથી પુરાઈ ગઈ. તેણે પોતાના અનેક વિજયાનાં વર્ષોન પચાસેક દિવાલો પર કોતરાવેલાં. એવો એક શિલાલેખ અષ્ટ સિંબલમાં તેણે બાંધાવેલા મંદિરમાં છે, તેનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે. તેમાં ૩૭ લીટીઓ છે; અને તે રાજાના ઈષ્ટદેવ તોતુનેન અને રાજાની વચ્ચે સંવાદના રૂપમાં છે. શિક્ષાની ઉપરના ભાગમાં દિવાલ પર પાખવાળું સૂર્યચિહ્ન કોતરેલું છે. તેની નીચે દેવ તોતુનેન ઊભેલા છે, ને તેની સામે રામીસીસ તેની ગદા વડે એક શત્રુદળને મારે છે, ને તે શત્રુઓના વાળ તેણે પકડેલા છે.]

બળવાન વૃષભ, સત્યનિષ્ઠ, ત્રીસ વર્ષનો સ્વામી, તેના પિતા તોતુનેનની જેમ કિરીટોનો અધિપતિ, મિસરનો રક્ષક, પરદેશોનો શાસ્તા, રા, દેવોનો પિતા, મિસરનો સ્વામી, સુવર્ણનો બાળ, કાળનો અધીશ્વ,

ઉપલા ને નીચલા મિસરનો મહાબલાદય સમ્રાટ, એવો જે રા-હરેમાખુ, તેના રાજ્યકાળમાં ૩૫મું વરસ, ત્રીજી માસની ૧૩મી તારીખ.

રા-ઉસેરમા-સોતેપ-એન-રા,<sup>૧</sup> રાનો પુત્ર, તોતુનેનનો તતુજ, રાણી સેખેતનું બાળક, રામીસીસ, અમનનો પ્યારો, ચિરજીવી.

ઊંચાં પીંછાં પહેરનારા, શૃંગસજ્જ, દેવપિતા તા-તોતુનેન તેમને ચાહનારા, તેમના પહેલા ખોળાના પુત્રને, નવચૌવન પામેલા દેવને, દેવોના કુમારને, ત્રીસ વર્ષના સ્વામીને, તોતુનેન સમોવડા રાજ રામીસસને આ પ્રમાણે કહે છે:

“હું તારો પિતા છું. મેં તને દેવ જેવો ધડ્યો છે. તારાં સર્વ અંગો દેવાંશી છે. મેં મેંડીસના ઘેટાનું ૩૫ લીધું હતું, ને હું તારી શીલવતી માતા પાસે ગયો હતો. મેં તારો વિચાર કર્યો છે. મેં તને મારા મનને આનંદ આપે એવો ધડ્યો છે. મેં તને બિગતા સૂર્યના જેવો ઉત્પન્ન કર્યો છે. મેં તને દેવોની વચ્ચે ઉછેર્યો છે, હે રાજ રામીસીસ. નૂમ અને તાએ બાળપણમાં તારું સંગોપન કર્યું છે. તને મારી આકૃતિ જેવો, ઉદાત્ત, મહાન અને ગરવો સરજેલો જોઈને, તેઓ હર્ષભેર નાચે છે. તાના ધરની મહાન રાજકુમારીઓ અને તેમના મંદિરની હથોરો<sup>૨</sup> તારા દેહને મારી ભવ્ય આકૃતિના જેવો સુંદર ને સુસ્વરૂપ જોઈને ઉત્સવ કરે છે; તેમનાં હૃદય હર્ષથી બિભરાય છે, તેમના હાથ હર્ષભેર ઢાલક ઉપાડે છે.

“દેવો અને દેવીઓ તારા સૌંદર્યનાં સ્તુતિગાન ગાય છે. તેઓ તારી કીર્તિ ગાતાં મારી પ્રશંસા કરે છે ને કહે છે: ‘તમે અમારા પિતા છો. તમે અમને જન્મ આપ્યો છે. તમારા જેવો એક દેવ છે -રાજ રામીસીસ.’

૧. મિસરની ભાષામાં રામીસીસનું નામ. રામીસીસ એ ગ્રીક ૩૫ છે.

૨. દેવીઓ.

“હું તારી સામે જોઈ છું ને મારું હૈયું હરખાય છે. હું તને મારા સોનેરી હાથ વડે આલિંગન કરું છું. હું તારી આસપાસ ચેતન, વિશુદ્ધિ ને દીર્ઘાયુષ્ય મૂકું છું. હું તને સ્થાયી સુખ પૂરું પાડું છું. મેં તારામાં આનંદ, આલ્લાદ, હર્ષ અને સુખચેતન મૂક્યાં છે. હું તને વર આપું છું કે તારું શરીર ફરી મારા જેવું યુવાન થજો. મેં તને પસંદ કર્યો છે, મેં તને માનીતો બનાવ્યો છે, મેં તને સંપૂર્ણ બનાવ્યો છે. તારું હૃદય ઉત્તમ છે ને તારાં વચન મનોહર છે. જૂના વખતથી આજ લગી તેં કોઈ પણ વસ્તુ વિષે દુર્લક્ષ કર્યું નથી. તું તારી આજ્ઞા દ્વારા પૃથ્વીના નિવાસીઓમાં ચેતન પૂરે છે, હે રાજા રામીસીસ.

“મેં તને શાશ્વત રાજા, સદાકાળ જીતનારો નરપતિ, બનાવ્યો છે. મેં તારાં અંગો સુવર્ણમિશ્રિત રૂપાનાં, તારાં હાડકાં પીતળનાં, ને તારા આહુ લોખંડના બનાવ્યા છે. મેં તને દૈવી ડિરીટનું ગૌરવ અર્પણ કર્યું છે. તું હકદાર સમ્રાટ રૂપે બે દેશ પર રાજ્ય કરે છે. મેં તને ઊંચી નાઈલ આપી છે, અને તે તારે માટે મિસરને અઢળક ધન ને સંપત્તિથી ભરે છે. તું જ્યાં ચાલે છે તે સર્વ સ્થળોમાં લીલાલહેર છે. મેં તને પુષ્કળ ધર્મ આપ્યા છે, બે દેશને સદાકાળ સમૃદ્ધિમાન બનાવવાને. તેમનું ધાન્ય સાગરકાંઠાની રેતી જેટલું છે; તેમના કોકાર આબને અડે છે, ને તેમના અનાજના ઢગ પર્વતો જેવડા છે. તું પુષ્કળ માછલાં પકડાતાં જુએ છે, ને તારા પગ આગળ પડેલા માછલાંના ઢગ નિહાળે છે, ત્યારે તેઓ હરખાય છે ને તારી પ્રશંસા કરે છે. આખું મિસર તારો આભાર માને છે.

“હું તને આકાશ અને તેમાંની સર્વ વસ્તુઓ આપું છું. સેઅર પોતાના અંતર્ભાગમાં જે કંઈ રહેલું છે તે તારે કાજે બતાવી દે છે. પંખીઓ દ્રુતગતિએ તારી પાસે આવે છે. હોરસેખાનાં પારેવાં તારી

પાસે તેમની આકૃતિઓ લાવે છે. તે રાનાં પારેવાનાં પ્રથમ સંતાનો છે. થોથે તેમને સર્વ દિશામાં મૂક્યાં છે.

“ તું ઇચ્છે તેને બળવાન બનાવવાને સારુ તારું મુખ ઉઘાડે છે, કેમકે તું નૂમ છે; તું નરાધિપ રાના જેવાં બળ અને સામર્થ્ય ધરાવે છે, કેમકે તે બે દેશો પર રાજ્ય કરે છે.

“ હે રાજા રામીસીસ, પર્વતોને કાપીને તેમાંથી પ્રચંડ, મહાકાય, અને સદાકાળ ટકનારી પ્રતિમાઓ ધડવાની શક્તિ હું તને આપું છું. સ્મારકો પદ્મ તારું નામ કોતરવાને રત્ન તને પરદેશોમાંથી મળે એવો વર હું તને આપું છું.

“ તેં કર્યાં છે તે સર્વ કામોમાં તું સફળ થાય એવો વર હું તને આપું છું. હું તને સર્વ પ્રકારના કારીગરો, સર્વ બેપગાં ને ચોપગાં પ્રાણીઓ, આકાશમાં ઊડનારાં સર્વ પ્રકારનાં પંખેરુઓ આપું છું. મેં સર્વ પ્રજાઓનાં હૃદયમાં તેમણે જે કંઈ કર્યું છે તે તારે ચરણે ધરવાની ઇચ્છા મૂકી છે. મોટા તેમજ નાના રાજાઓ એકે હૃદયે તને રાજી કરવા મથે છે, હે રાજા રામીસીસ.

“ તેં દેશની સરહદની કિલ્લેબંધી કરવા માટે મોટું નગર — રામીસીસનગર બંધાવ્યું છે. તે આકાશના ચાર સ્તંભોની પેઠે પૃથ્વી પર વસેલું છે. તેમાં તે એક બાદશાહી મહેલ બંધાવ્યો છે; તેમાં મારી જેમ તારે માટે પણ ઉત્સવો થાય છે. તું બેવડા સિંહાસનના વિશાળ સભાગૃહમાં ગયો ત્યાં મેં મારે પોતાને હાથે તારે માથે મુગટ મૂક્યો છે. અને મારો ઉત્સવ બિજવાય ત્યારે મનુષ્યો અને દેવોએ મારી જેમ તારા નામનો પણ મહિમા ગાયો છે.

“ જેમ મેં પ્રાચીન કાળમાં કરેલું તેમ તે મારાં પૂતળાં ધડાવ્યાં છે ને તેને માટે મંદિરો બાંધ્યાં છે. મેં તને ત્રીસીને દિસાએ વરસો આપ્યાં છે. તું મારા સિંહાસન પર મારી જગાએ રાજ્ય કરે છે.

હું તારાં અંગોમાં એતન અને સુખ પૂરું છું. હું તારું રક્ષણ કરવાને તારી પાછળ રહું છું. હું તને આરામ અને ખજા આપું છું. હું મિસરને તારા તાબામાં લાવું છું, અને હું એ દેશને શુદ્ધ જીવન પ્રદાન કરું છું.

“હે રાજા રામીસીસ, હું તને વર આપું છું કે તારી તલવારનાં ખજા, જોશ અને સામર્થ્યનો પ્રભાવ સર્વ દેશોમાં જણાઈ આવશે. તું સર્વ પરબ્રજાઓનાં હૃદયને હતાશ બનાવે છે. મેં તેમને તારા પગ તળે મૂકી છે. પરદેશી કેદીઓને તારી સમક્ષ લાવવામાં આવે એટલા માટે તું પ્રતિદિન આગળ આવે છે. સર્વ બ્રજાઓના રાજાઓ અને મહાજનો તને તેમનાં બાળકો અર્પણ કરે છે. હું તેમને તારી તેજસ્વી તલવારને શરણે મૂકું છું, એટલા માટે કે તું તેમનું જે કંઈ કરવા ધારે તે કરી શકે.

“હે રાજા રામીસીસ, હું વર આપું છું કે તારો જય સર્વનાં મનમાં વસશે ને તારી આજ્ઞા તેમનાં હૃદયમાં ઊતરશે. હું વર આપું છું કે તારું પરાક્રમ સર્વ દેશોમાં પહોંચશે, અને તારી ધાક સર્વ જમિઓમાં ફેલાશે. રાજાઓ તારું સ્મરણ થતાંવેત થયે છે. તારી આજ્ઞા તેમને માથે વર્તે છે. તેઓ તારી દયા માગવાને યાચકરૂપે તારી પાસે આવે છે. તું જેમને પ્રાણુદાન આપવા ઇચ્છે તેમને આપે છે, અને જેમનાં મોત નિષ્કળવવા ઇચ્છે તેમને મારે છે. સર્વ રાષ્ટ્રોનું સિંહાસન તારા કબજામાં છે. હું વર આપું છું કે તું તારા સર્વ સ્તુતિ-પાત્ર ગુણો બતાવશે અને તારી સર્વ સારી ધારણાઓ પાર પાડશે. જે જમિ તારા તાબામાં છે તે હર્ષમાં છે, અને મિસર નિરંતર આનંદ ભોગવે છે.

“હે રાજા રામીસીસ, મેં તને એવા અદ્ભુત ગુણો વડે ઉન્નત બનાવ્યો છે કે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી આનંદથી નાચે છે, અને જેઓ

અંદર છે તેઓ તારી સ્તુતિ કરે છે. પૃથ્વી પર જે પર્વતો, પાણી, ને પથ્થરની દિવાલો છે તે જ્યારે તારું શુભ નામ સાંભળે છે ત્યારે કંપે છે, કેમકે મેં તારે માટે જે કંઈ કર્યું છે તે તેમણે નિહાળ્યું છે. ખીતા દેશને મેં તારા મહેલને તાબે આણ્યો છે. તેના સરદારો કેદી બન્યા છે; તેમની સર્વ મિલકત તારા તાબામાં ખંડણીરૂપે છે. તેમની રાજકુમારી તેમાં અગ્રસ્થાને છે;<sup>૪</sup> તે રાજા રામીસીસનું હૃદય નરમ પાડવાને આવે છે; તેના ગુણો અદ્ભુત છે, પણ મારા હૃદયમાં જે ભલાઈ છે તેને તે પિછાનતી નથી. તારું નામ સદાકાળ ધન્ય હો. તારા મહાન વિજયોનું હર્ષદાયક પરિણામ એક મહાત્મ્યમત્કાર છે. દેવોના જમાનાથી તેની આશા રખાતી હતી, પણ તે કેદી ( સિદ્ધ થયું ) સાંભળવામાં આવ્યું નથી. રાના કાળથી માંડીને તારા આયુષ્માનના રાજ્ય લગી તેની નોંધ અંચાલયમાં ગુપ્ત રૂપે પડેલી હતી. ખીતાની ભૂમિ મિસરની સાથે એકહૃદય કેવી રીતે થઈ શકે એ સમજી શકાતું નહોતું. અને જે તો ખરો, હે રાજા રામીસીસ, મેં તારું નામ સદાકાળ જીવતું રાખવાને એ દેશને તારા પગ નીચે કચડી નાખ્યો છે.”

દેવાંશ્ચ રાજા, જે દેશનો સ્વામી, જે ખેપરા-રાના જેવાં અંગો સહિત જન્મ્યો છે, જે રા જેવો ભાસે છે, જે તા-તોતુનેનનો ઔરસ પુત્ર છે, એવો મિસરપતિ, રા-ઉસેરમા-સોતેપ-એન-રા, રાનો પુત્ર, રામીસીસ, અમનનો પ્યારો, સદા આયુષ્માન, તેની સમક્ષ દર્શન દેનારા તેના પિતા, દેવોના પિતા, તોતુનેનને કહે છે :

“હું તમારો પુત્ર છું. તમે મને ગાદી પર બેસાડ્યો છે. તમે મને તમારી રાજવી શક્તિ આપી છે. તમે તમારા દેહના જેવી મારી

<sup>૪</sup> ખીતાની રાજકુમારી રામીસીસને પરણાવવામાં આવેલી તેના ઉલ્લેખ છે.

આકૃતિ ધડી છે. તમે જે કંઈ સરખવું છે તે મારા હાથમાં સોંપ્યું છે. તમે ઇચ્છો તે સર્વ સત્કર્મો કરીને હું તેના જવાબ વાળીશ.

“હું તમારા જેવા ચક્રવર્તી છું, તેથી મેં મિસર દેશને સર્વ આવશ્યક સામગ્રી પૂરી પાડી છે. મિસર જેવું પૂર્વે હતું તેવું હું તેને તમારે કાળે ફરી બનાવીશ. હું દેવોની આબેહૂબ પ્રતિમાઓ બનાવીશ, તેમાં તેમનાં શરીરોનો રંગ પણ ઉતારાવીશ. મિસર તેમને હૃદયંગમ ચર્મ પડશે. હું તેમને માટે મંદિરો બંધાવીશ.

“મેં મેંશીસમાં તમારું મંદિર મોટું કરાવ્યું છે. તેને શાશ્વત વસ્તુઓથી, સોનાનાં રત્નજડિત આભૂષણોથી, સાચાં રત્નોથી શણગાર્યું છે. તેની ઉત્તર બાજુએ મેં બેવડી સીડીવાળું એક ખુલ્લું પ્રાંગણ બનાવ્યું છે. તેનાં પ્રવેશદ્વાર આકાશના ક્ષિતિજ જેવાં છે; એટલા માટે કે વિશાળ જનસમુદાય તમારી પૂજન કરી શકે.

“તેની દિવાલોની અંદર તમારું જાન્ય દેવાલય બંધાવ્યું છે. તમારી દૈવી પ્રતિમા તેના ગૂઢ ગર્ભગૃહમાં, ઉચ્ચપદે વિરાજે છે. મેં તેને અનેકાનેક પૂજારીઓ, ધર્મવેત્તાઓ અને ખેડૂતો, તથા જમીન અને દોરો આપી રાખ્યાં છે. તેને ધરાવાતા ભોગોની મેં લાખોથી ગણતરી કરી છે. તમે પોતે મને ફરમાવેલું તેમ તમારો ત્રીસ વર્ષનો મહોત્સવ ત્યાં ઊજવાય છે. તમે ઇચ્છો છો તેમ તમારા મહાયજ્ઞને દિવસે સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ ટાળાબંધ તમારી પાસે આવે છે. વૃષભો ને વાછડાઓની ગણના ચર્મ શકે એવી હોતી નથી. તેમના માંસના ટુકડા લાખોની સંખ્યામાં હોય છે. તેમની ચરખીનો ધુમાડો સ્વર્ગ લગી પહોંચે છે ને આકાશમાં ઝીલી લેવાય છે.

“મેં એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે સર્વ દેશો મેં તમારે કાળે રચેલા ધામનું સૌંદર્ય જુએ. આખા દેશના નિવાસીઓને અને પરદેશીઓને



મેં તમારા નામથી અંકિત કર્યા છે. તેઓ સદાકાળ તમારા તાબામાં છે; ક્રમકે તમે તેમને જન્મ આપ્યો છે, તમારા પુત્રની આજુમાં રહેવાને માટે. એ તમારા પુત્ર સિંહાસન પર આરૂઢ છે, દેવો ને મનુષ્યોનો સ્વામી છે. તમારી પેઠે ત્રીસ વર્ષના ઉત્સવો જીજવે છે, એવડો મુગટ પહેરે છે, શ્વેત કિરીટનો પુત્ર છે ને રાતા કિરીટની સંતતિ છે; તે શાંતિથી એ દેશોનું ઐક્ય સાધે છે. એવો છે મિસરનો રાજા, રા-ઉસેરમા-સોતેપ-એન-રા, રાનો પુત્ર, રામીસીસ, અમનનો પુત્ર, આયુષ્માન.

## જાદુના મંત્રો

[ જાદુ અને જાતરમંતરને મિસરના ધર્મમાં મહત્વનું સ્થાન હતું. લોકધર્મ તેા મોટે ભાગે એટલેથી જ અટકતો. દેવમંદિરોના પૂજારીઓ જાત-જાતના મંત્રો ચલાવતા, શીખતા ને શીખવતા, અને એ મંત્રોથી મંત્રેલાં તાવીજ, માદળિયાં વગેરે લોકોને આપી સારી પેઠે આવક પસુ કરતા. આવા કેટલાક મંત્રો નમૂનારૂપે નીચે આપ્યા છે. આ મંત્રોમાં શબ્દોના અર્થ મહત્વના નથી હોતા. શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં જ અમુક શક્તિ રહેલી મનાય છે. નીચેનામાં જે પહેલું છે તે કેવળ જાદુનો મંત્ર નથી, પણ લલિયાની પ્રાર્થના છે. લલિયા ખડિયા અને લાકડાના પાટિયા માટે પ્રાર્થના કરે છે. આવા મંત્રો ખોલનાર માણસે સૌચાદિના કેટલાક નિયમો પાળવા પડતા. દા. ત. એક મંત્રને અંતે લખ્યું છે કે “આ મંત્રનો પાઠ તે જ માણસ કરે જેણે વિધિપૂર્વક શરીર અને મનને શુદ્ધ કર્યા હોય, જેણે સ્ત્રીનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય, અને જેણે માંસ કે મઝી ન ખાધાં હોય.” ]

૧

### લલિયાની પ્રાર્થના

હે વયોવૃદ્ધ દેવ ! તું તારા દૈવી પિતાને જીએ છે. તું થોયના અન્થનો રખેવાળ છે. જો, હું આવ્યો છું. મારી પાસે યજ્ઞ છે. મારી

પાસે બળ છે. મારી પાસે શક્તિ છે. મારી પાસે થોથના ગ્રંથોનો સંગ્રહ છે. સેતમાં રહેનાર દેવ અકર આગળ થઇને પસાર થઈ શકાય એટલા માટે એ ગ્રંથો હું લાવ્યો છું. ખડિયો અને પાટિયું એ વસ્તુઓ થોથદેવના હાથમાં હોય છે એટલા માટે હું લાવ્યો છું. એમાં જે કંઈ રહેલું છે તે ગુપ્ત છે. મને લલિયા તરીકે જુઓ ! હું ઓસાધરીસના અવયવોના કકડા લાવ્યો છું, ને મેં તેના પર લખ્યું છે. એ મહાન અને સુંદર દેવનાં વચનો મેં દરરોજ સુંદર અક્ષરે લખી કાઢ્યાં છે. હે હેરુ-ખુતી, તે મને આજ્ઞા કરી હતી, એટલે મેં જે થોગ્ય અને સાચું હતું તેની નકલ કરી છે; અને હું તે દરરોજ તારી પાસે લાવું છું.

૨

### સાપનો મન્ત્ર

હે સાપ રેરેક, તું આ તરફ આગળ આવીશ નહીં. સેગ અને શુ દેવને જો. હવે શાંત બિભો રહે. રાએ નિષિદ્ધ ગણ્યો છે તે ઉદર તું ખાજે, અને ગંદી ખિલાડીનાં હાડકાં ચાવજે.

૩

### ઝાડનો મન્ત્ર

હે નૂતદેવીના સરુવૃક્ષ ! તારામાં જે પાણી અને હવા છે તે તું મને આપજે. ઉન્નમાં જે રાબ્યાસન છે તેને હું બેટું છું, અને હું નેકકઉરના ઈંડાની ચોકા ને રક્ષા કરું છું. તે છંદુ વિકસે છે, હું વિકસું છું. તે જીવે છે, હું જીવું છું. તે હવા લે છે, હું હવા લઉં છું—હું વિજેતા ઓસાધરીસ અનિ.

૪

### કમળ ખનવાનો મન્ત્ર

રાના નાકના દેવી તેજમાંથી ઉત્પન્ન થનારું શુદ્ધ કમળ તે હું છું. મેં મારો રસ્તો કાઢ્યો છે, અને જે હોરસ છે તેને ખોળતું હું

આગળ ચાલ્યું જાઉં છું. જમીનમાંથી ભીંગી નીકળનારી શુદ્ધ વસ્તુ તે હું છું.

૫

મગર ખનવાનો મન્ત્ર

હું દેવી મગર છું. હું દેવથી ડરતો રહું છું. હું દેવી મગર છું. હું ખાઉધરા પશુની પેઠે મારા શિકારને પકડું છું. કેમુર નગરમાં જે મહાન અને પ્રચંડ મત્સ્ય છે તે હું છું. સેખેમ નગરમાં જે દેવને પ્રણામ અને પ્રણિપાત થાય છે તે દેવ હું છું.

૬

મૃતલોકમાંથી પાછા પૃથ્વી પર આવવા માટેનો મન્ત્ર  
લેખક માહુ કહે છે:

“મારી પાસે જ્ઞાન છે. દેવી સેખેતે મને ગર્ભમાં રાખ્યો છે, અને દેવી નીથે મને જન્મ આપ્યો છે. હું હોરસ છું, અને હોરસની આંખમાંથી નીકળી આવ્યો છું. હું હોરસમાંથી નીકળી આવેલો ઉચ્ચાચીત છું. હું હોરસ છું. હું ઊંડું છું, અને રાત્રી જે નાવડી સ્વર્ગમાં છે તેના વળાંકમાં હું રાત્રા કપાળ પર બેસી જાઉં છું.”

## મિસરનાં સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય

### મિસરમાતા નાઇલ

આફ્રિકા ખંડના ઇશાન ખૂણામાં, નાઇલ નદીને બંને કાંઠે, નદીના પ્રવાહને સમાંતર પાકડોપને વિસ્તરેલી મિસર અથવા ઇજિપ્તની જૂમિ આવેલી છે. ઓક ઇતિહાસકાર હેરોડોટસના શબ્દમાં કહીએ તો મિસર એ “નાઇલની પ્રસાદી” છે. મોરીસ મેટરલિકનો શબ્દ વાપરીએ તો નાઇલ એ “મિસરનો આત્મા” છે. ચોમેર ફેલાયેલા અક્રાંટ રણની વચ્ચે નાઇલનાં જીવનદાયી જળે હરિયાળીની આ લાંબી પટ્ટી પેદા કરેલી છે, ને એ જ તેને પાળીપોષી રહી છે. નાઇલમાં ચોમાસે તેમજ ઉનાળે પાણીનાં પૂર આવે તો કાંઠા ઓળંગીને રેલાય, આસપાસની જૂમિને સજળ કરે, ને તેના પાક પકવી આપે. પાણીમાં ઘસડાઇ આવેલા કાંપથી જૂમિ ફળદ્રુપ થાય.

### ચિરજીવી પિરામીડા

એ મિસર દેશમાં જે સંસ્કૃતિ પ્રાચીન કાળમાં ખીલી અને ફૂલીફાલી હતી તે જગતની પ્રાચીનતમ સંસ્કૃતિઓમાંની એક છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૦૦ થી માંડીને એનો ચોક્કસ ઇતિહાસ મળે

છે. ૧ પણ આજે એ સંસ્કૃતિ જીવતી નથી. પ્રાચીન ઇજિપ્શિયન પ્રજાનો વારસ કહેવાય, કે તેની સાથે નિકટનું સામ્ય ધરાવતો હોય, એવો કોઈ પણ સમાજ કે જાતિસમૂહ આજે જગતમાં હરતી ધરાવતો નથી. તેણે ખોલવેલાં કળાઓ અને શાસ્ત્રોના કેટલાયે અંશે જગતની સંસ્કૃતિના ભંડોળમાં ભળી ગયા છે. ૨ પણ એના દૃષ્ટ અવશેષોમાં તો થોડાક જોયા પિરામીડો, નરસિંહની પાષાણની આકૃતિઓ, આલેશ્વાન

૧. આ તારીખોને વિષે પણ ઘણો મતભેદ છે. ફિલન્ડર્સ પેટ્રી મિસરનો પહેલો રાજા ઈ. સ. પૂર્વે ૪૩૨૦ માં થઈ ગયો એમ માને છે.

૨. “ ખેતી, ધાતુકામ, ઉદ્યોગ અને સ્થાપત્યમાં સુધારો; કાચ અને કપડાં, કાગળ અને શાહી, પંચાંગ અને ઘડિયાળ, ભૂમિતિ અને મૂળાક્ષરની તેમણે કરેલી દેખાતી શોધ; વ્યવસ્થિત અને શાંતિમય રાજ્યતંત્ર, વસ્તીપત્રક અને ટપાલ, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી, સરકારી હોદ્દા અને વહીવટ માટેની તાલીમ, એ સર્વના સરસ વિકાસ; લેખન અને સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને વૈદકની પ્રગતિ; વ્યક્તિગત અને પ્રજાકીય ધર્મબુદ્ધિની આપણી જાણમાં પહેલવહેલી થયેલી સ્પષ્ટ ભૂગતિ; સામાજિક ન્યાય માટેનો પ્રથમ પોઠાર; મોટા પાયા પર ચાલતી એકપત્નીવિવાહની પહેલવહેલી પ્રથા; પહેલવહેલો એકદેવવાદ; નીતિધર્મ વિષેના પહેલવહેલા નિબંધો; સ્થાપત્ય, શિલ્પ અને નાની કળાઓના પૂર્વ કદી ન થયેલો, અને પછી એટલી હદે કદી ન પહોંચેલો, એવો ઉત્કર્ષ — મિસરે આપેલા આ ક્ષાણના અવશેષો કદી ગૂમ થઈ ગયા નહીં. એમનાં સારામા સારા દૃષ્ટાન્તો રાણી નીચે દર્શાઈ ગયાં, અથવા તો અવનિતલના કોઈ હત્યાનથી બચતપાત્ર પામ્યાં, એટલું જ (મહાનગર થીબ્સનો નાશ ઈ. સ. પૂર્વે ૨૭ માં ધરતીકંપથી થયો હતો). ફિનિશિયનો, સિરિયનો અને ચહ્દીઓ, કીટવાસીઓ, ઓકો તથા રોમનાની મારફતે પસાર થઈને મિસરની સંસ્કૃતિ માનવજાતિના સાંસ્કૃતિક વારસારૂપ બની ગઈ. મિસરે ઇતિહાસના ઉપકાળમાં જે કંઈ કરેલું, જે કંઈ સિદ્ધિઓ મેળવેલી તેની અસર કે તેની સ્મૃતિએ પ્રત્યેક પ્રજા અને પ્રત્યેક યુગ પર પોતાની છાપ પાડી છે. ” — વીલ ફ્રાંસ : ‘ ધી સ્ટોરી ઓફ સિવિલાઇઝેશન ’, પૃ. ૨૧૬-૭.

દેવમંદિરોનાં જરાજીર્ણ ખંડેરો, તેના જિયા ને ભગ્ય સ્તંભોની હારો, અને રાજરાણીઓની મહાકાય મૂર્તિઓ ને કબરો એટલું જ રહ્યું છે.

ઈતિહાસકાર આર્નેલ્ડ ટોર્નબી કહે છે: “ ઇજિપ્તના એ પ્રાચીન સમાજે પાષાણુ વાટે જે અમરત્વ શોધ્યું અને મેળવ્યું છે તે વધારે વિજયી નીવડ્યું છે. જે પિરામીડો ચાર કે પાંચ હજાર વરસ લગી, કાળના ધસારાને વશ થયા વિના, તેમના સર્જકોની હસ્તીની મૂળી સાક્ષી પૂરતા ઊભા રહ્યા છે તે હજુ લાખો વરસ લગી એ કામ અવિચળપણે કરવું ચાલુ રાખે એ મંલવિત છે. માનવજાતિ નાશ પામે, અને જગતમાં તેમની સાક્ષી જોનાર ને સાંભળનાર મનુષ્યેન્દ્રિયો ન હોય, તથા તેનો અર્થ સમજનાર મનુષ્યોનાં મન ન હોય, ત્યારે પણ તેઓ, અડીખમ ઊભા રહીને, પોતાને રચનાર ઇજિપ્શિયન સમાજની હસ્તીની સાક્ષી પૂર્યા કરશે, અને કહેશે કે ‘અધ્યાહમ થઇ ગયો તેની પણ પહેલાંના અમે છીએ.’ ” ૩

આ વચનોમાં સહેજ અતિશયોક્તિ ભલે હોય, પણ પિરામીડ એ નામશેષ થયેલી ઇજિપ્શિયન મંસ્કૃતિનું સૌથી બુલંદ પ્રતીક છે એ તો નિઃસંશય અને નિર્વિવાદ છે. એક આરબ કહેવત હતી કે “આખી દુનિયા કાળથી ડરે છે, પણ કાળ (સમય) પિરામીડથી ડરે છે.” પિરામીડ એ રાજાઓની કબરો છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૨૮૮૭ (ખ્રી. પૂર્વે ૩૧૫૦) થી માંડીને કેટલાક વખત લગી મિસરમાં રાજવંશો થઇ ગયા તેમાંના ચોથા વંશના રાજાઓને પિરામીડ બાંધવાનો શોખ થઇ આવેલો. તેમનું અનુકરણ કરી પછીના ખ્રી. પૂર્વે કેટલાક રાજાઓએ પણ પિરામીડ બાંધાવેલા. પિરામીડો એ તેમણે જીવતાં રચી રાખેલી પોતાની કબરો હતી. અમૃતત્વપ્રાપ્તિની જે ઝંખના માનવજાતિમાં જન્મથી જડાયેલી છે તેનું એ મૂર્ત રૂપ હતું. એ કાળના મિસરવાસીઓ માનતા.

કે દેહની અંદર જ દેહની એક સૂક્ષ્મ પ્રતિકૃતિ વસે છે — જેને તેઓ ‘કા’ કહેતા; દેહ મૃત્યુ પામે તોપણ ‘કા’ નાશ પામતું નથી; અને મૃત દેહને સડવા દીધા વિના સાચવી રાખ્યો હોય તો એ દેહ ટકે એટલો વખત ‘કા’ પણ ટકી ગહે છે. એટલે માણસ મરી ગયા પછી તેના શબમાંથી સડી જાય એવા ભાગો (મગજ, આંતરડાં, વગેરે) કાઢી લેતા; જઠરના ભાગમાં અનેક સુગંધી દ્રવ્યો ભરતા; પછી તેને સિતેર દિવસ ત્રણ અમુક રાસાયણિક દ્રવ્ય(Natron)ના પાણીમાં બોળી રાખતા; ચારખાદ તેને ઘોષ વસ્ત્રોમાં વીંટાળતા. એ વસ્ત્રો વાપરતા પહેલાં એને કોષ્ટક જંતુનાશક પદાર્થના પાણીમાં બોળતા; એ કપડાં પર ઘુંદર ચોપડતા; વસ્ત્રો એવી કાળજી અને ખૂબીથી વીંટાળતા કે શરીરની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે; આંખની જગાએ લીલો ને મૂછની જગાએ કાળાશ પડતો રંગ ચોપડતા; અને પછી એ શબને લાકડાના મનુષ્યાકારના કફનમાં મૂકી કબરમાં ગોઠવતા. એ કબરો તેજ પિરામીડ. શબને સાચવવાની કળા એમને એટલી સારી આવડતી હતી કે “ફક્ત કાડકાં જ નહીં પણ ચામડી અને વાળ, રનાયુ તથા બીજા અવયવો પણ સચવાઈ રહેતા; અને જ્ઞાનતત્ત્વ તથા મગજ—અને સૌથી આશ્ચર્ય-કારક વસ્તુ તે—આંખની કીકી પણ આજે તપાસવા મળી શકે છે.”<sup>૪</sup> મૃત દેહને ટકાવી રાખી મૃત્યુને હંકારવાની અને અમૃતત્વ પામવાની કાંપના મિસરના જીવનમાં એટલું પ્રધાન સ્થાન ભોગવતી હતી કે એની આસપાસ જ અનેક કળાઓ ને શાસ્ત્રોની રચના થઈ હતી. પિરામીડો એ સૈર્ય અને સ્થાયિત્વનાં, એ કાળના જગતે કદી ન જોયેલાં ને ન જાણેલાં એવાં, મોટામાં મોટાં મૂર્તિમંત રૂપ હતાં. શવચ્છેદદિવાકરો ટકવાની આશાએ એ બંધાયા હતા. “એના પથરા જાણે સેંકડો માર્બલ દૂર આવેલી ખાણોમાંથી લાવવાના ન હોય,



પણુ રસ્તાની બાજુમાં જ ઊભી નીકળતા હોય, એટલી ગાંડી ધીરજથી ખડકવામાં આવ્યા હતા.”<sup>૫</sup> પિરામીડ રચનાર પહેલા રાજા ખુફુના પિરામીડમાં પથ્થરની પચીસ લાખ શિલાઓ છે, ને તેમાંની કેટલીક તો દોઢસો ટન વજનની છે. સર્વત્ર સરેરાશ વજન અઢી ટન છે. એ પિરામીડે પાંચ લાખ ચોરસ ફીટ જગા રોકી છે, અને તે ૪૮૧ ફીટ ઊંચો છે. હેરોડોટસે કહ્યું છે કે તેને બાંધવાને એક લાખ માણસોએ (ત્રણ ત્રણ મહિનાના વારાથી) ત્રીસ વરસ લગી કામ કરેલું. એનાં માપની ચોકસાઈ અને કેટલીક શિલાઓની સફાઈ ખરેખર એ પ્રજાની સ્થાપત્યકૃષ્ણતાનો સચોટ પુરાવો આપે છે.

પાછળના ધણા રાજાઓએ એવા પિરામીડ ન બંધાવ્યા, છતાં તેમને પણ તેમની કલ્પના પ્રમાણે અમર તો રહેવું જ હતું, એટલે તેમણે પહાડ કાતરીને તેમાં પોતાની કબરો બંધાવી; તેમાં પોતાના દેહો મુકાય એવી યોજના કરી; અને તેઓ જીવતાં જે જે વસ્તુઓ વાપરતા તે બધી તેમાં મુકાય (જેથી મરણોત્તર જીવનમાં પણ એ વાપરવા મળે), જે સ્ત્રીઓ ને નોકરચાકરોની સેવા તેમને જીવતાં મળતી તેમની પ્રતિમૃતિઓ કબરમાં શબની સાથે મુકાય, એવી પેરવી કરી. આમ એ કબરોએ જ મિસરની એ સંસ્કૃતિને ખગ્નનાની પેઠે હજારો વરસ સાચવી રાખી. એ કબરો જ્યારે ઊધડી ત્યારે એમાંથી માણસે કદી કલ્પી ન હોય એટલી સામગ્રી મળી આવી; અને વીસમી સદીનું જગત એ પ્રાચીન સંસ્કૃતિને નવી નજરે જોતું થયું. મિસરનું ધણું સાહિત્ય પણ એ પિરામીડો ને કબરોમાં જ લખેલું કે સંધરેલું મળી આવ્યું છે.

### સંસ્કૃતિનો ઊગમ

મિસરમાં સંસ્કૃતિનો ઊગમ કેવી રીતે થયો એની કેટલીક કંતકથાઓ જ મળે છે. જે સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ મળે છે

તે મૂળ પરદેશથી આવેલી એમ એ સમયને લગતા ફેટલાક પુરાવા પરથી મનાય છે. જગતની સંસ્કૃતિનો પ્રથમ ઉદ્ભવ ક્યાં થયો એને વિષે અનેક મતો ચાલે છે.<sup>૧</sup> ફેટલાક માને છે કે એ

૧. સર જોન મારશલ માને છે કે સિંધુકાંઠાની સંસ્કૃતિ જ સર્વથી પ્રાચીન છે. વિલ હુરાં લખે છે: “ઇજિપ્તમાં પહેલો પિરામીડ બંધાયો ત્યારે મોહેન-જો-ડારોની સંસ્કૃતિનો મધ્યાહ્નકાળ હતો; અને તેને સુમેરિયા તથા બેબિલોનિયાની સાથે વેપાર, ધર્મ ને કલાની લેવડદેવડના સંબંધો હતા.” હુરાંનો પોતાનો મત એવો છે કે “સંસ્કૃતિના ઐતિહાસિક નાટકના સૌથી પ્રથમ નળીતા અંકો મેસોપોટેમિયાની નદીઓના દોઆબે જોયા હશે એમ પુરવાર થવાનો સંભવ છે.” બીજા વિદ્વાનોના મત ટાંકતાં તે લખે છે: “મેકડોનેલ માને છે કે સિંધુકાંઠાની આ અજબ સંસ્કૃતિ સુમેરિયાથી આવેલી હતી. હોલ માને છે કે સુમેરિયોને તેમની સંસ્કૃતિ હિંદુસ્તાનથી મળેલી હતી. વૂલી માને છે કે સુમેરિયો અને પ્રાચીન હિંદુઓ બંનેએ બહુચિસ્તાનમાં કે તેની નજીક પ્રગટેલી કોઈ પ્રાચીનતર સંસ્કૃતિમાંથી પોતાની સંસ્કૃતિ લીધી હશે. શોધકોને જોઈને આશ્ચર્ય થયું છે કે બેબિલોનિયા અને હિંદ બંનેમાં મળેલી કેટલીક સરખી મુદ્રાઓ મેસોપોટેમિયન સંસ્કૃતિનો પ્રારંભિક ભૂમિકાની, પણ સિંધુતટની સંસ્કૃતિની પાછલી ભૂમિકાની, છે; એટલે તે સૂચવે છે કે હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ વધારે જૂની છે.” ચાઈલ્ડનો મત એ તરફ ઝુકે છે. વેડેલ સુમેરિયન સંસ્કૃતિને પ્રાચીનતમ માને છે. આર્થર ઓડિયર નામનો એક લેખક લખે છે: “સિંધ અને પંજબના રસાળ નદીકાંઠાના પ્રદેશોમાં પુરાતત્ત્વશોધકોએ થોડાં જ વરસ પર હરપ્પા અને મોહેન-જો-ડારોનાં મહાનગરો ખોદી કાઢ્યાં છે. તેમાં મળી આવેલી વસ્તુઓએ, વજાઘાતની પેઠે, ઇતિહાસકારોના ૩૬ મતોના ચૂર કરી નાખ્યા છે. અહીં, હિંદના વાયવ્ય ભાગમાં, જે સંસ્કૃતિ જોવામાં આવી છે તે કદાચ સુમેર અને ઇજિપ્તના કરતાં પણ જૂની ઠરે. પિરામીડો બંધાયા અથવા તો બેબિલોનિયાના પૂજારી-રાજાઓ લબ્ય સ્તોત્રોનો પાઠ કરતા તેના પહેલાં જ આ સંસ્કૃતિ અજબ કુશળતા ને વૈભવની સ્થિતિએ પહેંચી હતી. સિંધમાં આવેલું મોહેન-જો-ડારો એ એક ઉપર એક આવેલાં દસ નગરોના ચરવાળી એક વિશાળ ટેકરી છે; તેમાંનાં નવામાં નવાં ત્રણ જ હજી તો ખોદાયાં

હિંદુઓ મેસોપોટમિયામાં આવેલી ટિગ્રીસ અને યુફ્રેટિસ નદીને કાંઠે થયો હતો; ખીજા કેટલાક એ માન સિંધુતટના પ્રદેશને આપે છે. વેડેલ નામના એક અંગ્રેજ વિદ્વાને સંસ્કૃત, સુમેરિયન અને ઇજિપ્શિયન ત્રણેય ભાષાનો જોડો અભ્યાસ કરી કેટલાંક અનુમાનો કાઢ્યાં છે, તે જોડે સર્વસંમત થયાં નથી છતાં રમૂજ છે. મહાભારતમાં જે મનસ્વુ રાજાનું નામ આવે છે તે પુરાણોમાં સૂર્યવંશી સગર રાજાના પુત્ર અસમંજસનું નામ છે તે એક જ વ્યક્તિનાં નામ છે. સગર રાજા સુમેરનો રાજા હતો, ચક્રવર્તી હતો, તે ભારતવર્ષથી માંડીને ઇંગ્લંડ લગી તેની આજુ વર્તતી હતી. એનો પુત્ર અસમંજસ તે જ ઇજિપ્શિયન સંસ્કૃતિનો પ્રથમ સંસ્થાપક અહ-મંજ, જેને ગ્રીક લોકો મીનીઝ નામે

છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ ને સુમારે તબયેલું આ મહાનગર, અને તેને મળવું ખીજું નગર હરપ્પા, એ બંનેમાં જે જીવન, પ્રગટ થાય છે તે ધારું સમૃદ્ધ ને જટિલ છે. તેના હત્તાહી શોધકો તે એવો દાવો કરે છે કે જે ખડેરો આજ સુધી જોવામાં આવ્યાં છે તેના કરતાં એ સંસ્કૃતિ આજમાં આજાં દોઢ હજાર વરસ જેટલી જૂની હશે. એ નગરોમાં વ્યવસ્થિત ને સારી ફરસ-ખાધીવાળા રસ્તા છે; અંતે એ રસ્તા જે વખતે બંધાયો તે વખતે સુમેરનાં નગરોમાં કશી ચોકસ યોજના ન હતી. વળી આ નગરોમાં પાણી વહી જવાની નીકોની યોજના, સ્નાનગૃહો, સુંદર બાંધણીવાળાં ઘરો અને મોટાં મંદિરો પણ હતાં. ઇજિપ્સ કે બેબિલોનિયા ઘોડાને ઓળખતાં થયાં તે પહેલાં લાંબા વખત પર આ નગરોના લોકો અશ્વોરોહણ કરતા. તેમણે હાથીને પકડી કેળવ્યો હતો. ત્યાંના કંસારા, કુંભાર અને ઝવેરીઓ સુંદર ને સુશોભિત વસ્તુઓ બનાવતા. વૃષભ, વાધ, કૂતરા, વાનર, સાપ અને મનુષ્યની તેમણે કાતરેલી આકૃતિઓ સરસ કુશળતા અને આકાર વિષેના આશ્ચર્યકારક જ્ઞાનનો પુરાવો આપે છે. આ સંસ્કૃતિનું સૌથી વિશેષ દેખાઇ આવતું લક્ષણ એ છે કે તેમાં પ્રારંભિક સુમેરિયન સંસ્કૃતિ અને આર્થ ભારતનાં પાછલાં કલા અને ધર્મ બંનેને મળતા અંશે દેખાઇ આવે છે.” (‘એ પેન્ટ ઓફ સિવિલિઝેશન’)

ઝોળખે છે. સગર અને અહ-મંજનાં નામની મુદ્રાઓ સિંધુને કાંઠે પણ મળે છે; ને તેમાં ઇજિપ્તનું નામ ‘મુશીર’ આપેલું છે. (એ ‘મુશીર’ ઉપરથી જ ‘મિસર’ શબ્દ નીકળ્યો હોય.)<sup>૭</sup> વેડેલ એમ પણ કહે છે કે મિસરની લિપિ એ પણ મૂળ સુમેરની લિપિ પરથી વિકસેલી છે; ને મિસરનાં જૂનામાં જૂનાં લખાણો તે સુમેરિયન લિપિમાં, અને સુમેરની પેઠે માટીનાં કાઠી આકારનાં લંબગોળ બીખાં પર કાતરેલાં છે.

### પુરાતત્ત્વસંશોધન

મિસરની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને તેનું સાહિત્ય બંનેનો લોપ થયો તે પછી સેંકડો વરસ લગી જગતને તેની કંઈ જ જાણ ન હતી. ગ્રીક લેખકોનાં લખાણોમાં કવચિત્ તેના ઉલ્લેખો મળતા એટલું જ. એ શોધ અજબ રીતે થવા પામી. ઇ. સ. ૧૭૯૮માં નેપોલિયને મિસર પર ચડાઈ કરી ત્યારે પોતાની સાથે કેટલાક ઇતિહાસના અભ્યાસી વિદ્વાનોને પણ તે લઈ ગયેલો. એ માણસોએ જ લકસર અને કર્નાકનાં મંદિરોની આધુનિક જગતને પહેલવહેલી જાણ કરી. છતાં ત્યાંના શિલાલેખો તેઓ વાંચી શક્યા નહીં. સદ્ભાગ્યે તેમને એક કાળી શિલા એવી મળી ગઈ જેના પર એક જ લેખ ત્રણ જુદી જુદી લિપિમાં હતો—એક મિસરની શિષ્ટલિપિ; બીજી મિસરની લોકલિપિ; ને ત્રીજી ગ્રીક લિપિ. એ લેખ તે ઇ. સ. પૂ. ૧૯૬માં કાઢેલું પાંચમા ટોલેમી નામના રાજાનું ફરમાન હતું. જાણીતી ગ્રીક લિપિ પરથી યુરોપિયન વિદ્વાનોએ મિસરની લિપિ બેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. યંગ નામના એક અંગ્રેજ વિદ્વાને એ વિષયમાં ઘણો પરિશ્રમ કર્યો. પણ છેવટની સફળતા મળી શે‘પોલિયો’ નામના એક ફ્રેન્ચ વિદ્વાનને. તેણે વીસ વરસની મહેનત પછી આખો શિલાલેખ ઉકેલ્યો, મિસરી અક્ષરો શોધી કાઢ્યા, અને

૭. ઇજિપ્ત દેશનું ત્યાંની મૂળ ભાષામાં નામ હતું ‘અપ્ત’. તે ઉપરથી ગ્રીકોએ કર્યું ‘ઇજિપ્ટોસ’. તે પરથી ‘ઇજિપ્ત’ શબ્દ નીકળ્યો છે.

મિસરનાં સંસ્કૃતિ ને સાહિત્યના જે ભંડારો અંધ પડેલા હતા તેનાં દ્વાર જગતને માટે ખૂલી ગયાં. ત્યારપછીનાં સો વરસમાં મિસરના અનેક પ્રાચીન અવશેષો — અનેક મૂર્તિઓ, રાજના વાપરની ચીજો, શિલાલેખો, કાગળ પર લખેલાં લખાણોનાં ટીપણું વગેરે — પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતા ગયા, અને તે કાહિરો, અલેક્ઝાન્ડ્રી, લંડન, પારીસ, ન્યૂયૉર્ક વગેરેનાં સંગ્રહાલયોમાં મોકલાયા. મિસરનું જે કંઈ સાહિત્ય મળી આવ્યું તેનાં યુરોપની ભાષાઓમાં ભાષાંતરો થયાં.

### મિસરની લિપિ

જગતમાં લેખનની શરૂઆત ક્યાં ને કેવી રીતે થઈ હશે તે કહી શકાય એમ નથી. કેટલાક ઇતિહાસકારનું એમ પણ માનવું છે કે જગતમાં લેખનની શોધનો લાંબા વખત લગી વિરોધ થયો હશે, ને તેને પ્રજાની નીતિને બ્રષ્ટ કરનાર માનવામાં આવી હશે. મિસરમાં એક એવી દંતકથા ચાલતી કે વિદ્યાના દેવ થોથે જ્યારે એમોસ રાગને લેખનની કળા શીખવી ત્યારે રાગને તેને સંસ્કૃતિનો શત્રુ ને વિદ્વાતક માની તેની અવગણના કરેલી, અને કહેલું: “બાળકો ને જીવાનોને અત્યારલગી જે કંઈ શીખવાતું તે શીખવા ને યાદ રાખવા તેમને એકાગ્રપણે મહેનત કરવી પડતી. તેઓ દેવે એવી મહેનત કરતા મટી જશે ને સ્મરણશક્તિને સતેજ રાખવા વિષે દુર્લભ કરશે.” લેખનની આ પહેલવહેલી કળા કુંભારકામને અંગે ખીલી હશે, ને માટીનાં વાસણો પર તેના અનાવનારનું નામ લખવા માટે તેનો ઉપયોગ પહેલવહેલો થયો હશે, એવો પણ એક તર્ક છે. મિસરના જૂનામાં જૂના જે શિલાલેખો મળ્યા છે તે, પાછળ કહ્યું તેમ સુમેરિયન ભાષા ને લિપિમાં લખેલા અને માટીનાં લંગગોળ ખીખા પર કાતરેલા છે. ઇજિપ્ત-વિદ્યાના પ્રમિદ્ધ વિદ્વાન ફિલન્ડર્સ પેટ્રોનો પણ એવો જ મત છે. કાચી માટી પર અક્ષરો કાતરી તેને બઢામાં પકવી પાકી કરવાનો રિવાજ

પ્રાચીન કાળમાં ઘણા દેશોમાં હતો. ત્યારપછી મિસરની સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિ જેમ વિકસતી ગઈ તેમ ત્યાં ત્રણ પ્રકારની લિપિ પ્રચલિત થઈ: (૧) લિપિ અથવા ચિત્રલિપિ. એને શિષ્ટલિપિ પણ કહી શકાય. ગ્રીકોએ એને 'હાયરોગ્લીફ' (Hieroglyphs) એટલે કે પવિત્ર લખાણ નામ આપેલું. ઘાથદેવે એ લિપિમાં લખાણો લખેલાં તે પરથી તેને દેવલિપિ પણ કહેતા. વર્માધિકારીઓ એ જ લિપિ વાપરતા, ને સામાન્ય લોકોએ એ લિપિનો વાપર છોડી દીધા પછી પણ એમણે તે ચાલુ રાખેલો. એમાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ, દેવો, દેહના અવયવો, પ્રાણીઓ, વૃક્ષો, છોડ, ફૂલો, વગેરેનાં ચિત્રોનો ઉપયોગ થતો. શરૂઆતમાં એક એક ચિત્ર એક એક વસ્તુને માટે વપરાતું. પાછળથી તે વસ્તુથી સૂચવાતા વિચારને અથવા તે વસ્તુમાં રહેલા ગુણને સૂચવવા પણ તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. તે તે વસ્તુના નામના પહેલા અક્ષર પરથી તે અક્ષરને માટે પણ ક્યારેક એ ચિત્ર વપરાવા લાગ્યું." આ ત્રણેય રીત એકીસાથે ચાલતી; એટલે લિપિ ઉકેલવાનું કામ બહુ જ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આજે જોને આપણે 'મૂળાક્ષર' કહીએ છીએ એવા પૂરા અર્થમાં મૂળાક્ષરોની શોધ થઈ હતી એમ ન કહી શકાય. આ લિપિ ડાબી તરફથી જમણી તરફ લખાતી. (૨) બીજી લિપિ તે લેખનલિપિ. એ સ્વતંત્ર લિપિ ન હતી, પણ જેમ આજબોધ પરથી મરાઠીમાં મોડી થઈ, ને જેમ દેવનાગરી લેપિ પરથી શિરોરેખા કાઢીને ગુજરાતી લિપિ બની, તેમ દેવલિપિનું જ લેખનસુલભ રૂપ તે આ લેખનલિપિ હતી. ગ્રીકો એને કહેતા 'હાયરેટિક' (Hieratic) સાહિત્યનાં લખાણોની નકલો કરવામાં તેનો ઉપયોગ થતો, તે સિવાય વેપારીઓ ને બીજા લોકો નિત્યના સ્વહારમાં તેનો વાપર કરતા તે જમણી તરફથી ડાબી તરફ લખાતી. (૩) ત્રીજી લિપિ તે લોકલિપિ. એ લેખનલિપિનું જ અધિક લોકસુલભ પાનતર હતું, તેથી ગ્રીકોએ એને 'ડેમોટિક' એટલે 'લોકલિપિ' એ

નામ આપ્યું. ઝાઝું શિક્ષણ નહીં પામેલા સામાન્ય લોકો સામાજિક વહેવારમાં ને વેપારશૈલ્યગારમાં એ લિપિથી કામ ચલાવતા. આ ઉપરાંત એક ચોથું નામ આવે છે 'કોપટિક'. પણ એ સ્વતંત્ર ભાષા કે લિપિ નથી. ઇસુ ખ્રિસ્ત પછીના કાળમાં ખ્રિસ્તી બનેલા લોકો ઇજિપ્તની ભાષા ગ્રીક લિપિમાં લખતા તેને જ 'કોપટિક' નામ અપાયેલું છે.

### લેખનસામગ્રી

એટલા પ્રાચીન સમયમાં લેખનને અંગે વપરાતી સામગ્રી કેવા પ્રકારની હતી એ પણ જાણવાનું મન થાય એવું છે. મિસરમાં લેખનનું મુખ્ય સાધન તે પેપીરસના છોડમાંથી બનાવેલા કાગળ હતા. 'પેપીરસ' એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે, ને તેના ઉપરથી જ અંગ્રેજી શબ્દ 'પેપર' નીકળેલો છે. મિસરની ભાષામાં એને માટે શબ્દ હતો 'થુફ' અથવા 'થુરી' અથવા 'થેફ'. પેપીરસના છોડ એક કાળે ઉત્તર મિસરમાં આવેલા આખા દ્વીપકલ્પના ભાગમાં અને નાઇલના પ્રવાહ પાસેની ભેજવાળી જમીનમાં પુષ્કળ ઊગતા. તે ૨૦થી ૨૫ ફીટ ઊંચાઈના થતા, ને તેના થડનો વ્યાસ ૩૦ થી ૬ ઇંચ જેટલો થતો. ખજૂરીના ઝાડના જુદા જુદા ભાગનો જેવો ઉપયોગ થાય છે તેવો જ આના ભાગનો પણ થતો. કાગળ બનાવવા માટે થડના કાપીને કકડા કરવામાં આવતા, ને તેમાંથી ઘણી પાતળી ચીપો બનાવવામાં આવતી. એ ચીપોને ઊભી ગોઠવવામાં આવતી, ને તેના પર ચીપોનો એક બીજે થર આડો ગોઠવવામાં આવતો. પછી ચીપોના એ બે થરની વચ્ચે ગુંદર કે એવો કંઈક ચીકણો પદાર્થ લગાડવામાં આવતો, અને એ થરોને ભેગા દબાવતા કે ઠોકરીને સળંગડ બેસાડતા, અને પછી સૂકવવા મૂકતા. એ કાગળના રંગમાં વિવિધતા રહેતી; અને રતુમડાથી માંડીને ઝાંખા રૂપેરી સુધીના રંગ આવતા. એવા અનેક ટુકડા બેડીને

(એક દુકડાના જમણી બાજુના છેડાને પછીના દુકડાના ડાબી બાજુના છેડા સાથે જોડીને) ગમે તેટલું લાંબું ટીપણું બનાવી શકાતું. એવું લાંબામાં લાંબું ટીપણું ૧૩૫ શીટ લાંબું ને ૧૬૧૧ ઇંચ મહોળું મળેલું છે. એ ટીપણા કે પુસ્તકને મિસરની ભાષામાં ‘ચમા’ કહેતા. એનો વીંટો કર્યા પછી તેની આસપાસ પેપીરસના રેસાની જ દોરી બાંધવામાં આવતી. તેને બંધ કરવાને દોરી પર માટીનો લોદો મૂકી તેના પર વીંટી અથવા મહોરથી છાપ મારવામાં આવતી. ખાછળથી મિસરના ખ્રિસ્તીઓ જ્યારે બાઈબલના અધ્યાયો પેપીરસના કાગળ પર લખતા તથા ત્યારે તેમણે, કાગળના દુકડાઓને ચોડી તેનું વાળીને ટીપણું બનાવવાને બદલે, દુકડાઓને બાંધી આજના જેવાં પુસ્તકો બનાવવા માંડ્યાં. લખવા માટે કાગળને બદલે ચામડાનો ઉપયોગ પણ થતો, પણ તે કવચિત જ. આ બંને વસ્તુઓ કીમતી હતી; એટલે કાચા મુસદ્દા, નિશાળિયાઓનાં લખાણ, અને કાચી નકલોને માટે નરમ ધોળા પથ્થરના દુકડા અથવા ભાંગેલાં માટીનાં વાસણની ઠીકરીઓ વપરાતી. કેટલીકવાર લાકડાના પાટિયા પર ચૂના કે ખડીનો પાતળો થર લગાડીને તેનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવતો.

બીજી વસ્તુ તે લેખક અથવા લલિયાનું પાટિયું—મિસરની ભાષામાં ‘ગસ્ત’. ‘ગસ્ત’ એટલે લાકડા, હાથીદાંત કે પથ્થરનો ચોખંડો દુકડો. તેની લંબાઈ ૯ થી ૧૬ ઇંચ, અને પહોળાઈ ૨ થી ૩ ઇંચ રહેતી. તેને એક છેડે બે કે વધારે ગોળ અથવા લંબગોળ ખાનાં રખાતાં, તેમાં શાહી રહેતી. એક આડો, એક તરફ સહેજ ઢોળાવવાળો, ખાડો રહેતો તેમાં કલમો રખાતી. તે ખાડાને ઢાંકણું રહેતું. લલિયાઓ કેટલીકવાર એ પાટિયા પર પોતાના સમયના રાખનું નામ અથવા થોથદેવની આકૃતિ કારી રાખતા.

લેખનનું ત્રીજું સાધન તે ખડિયો (મિસરની ભાષામાં ‘પસ’



અથવા 'પેસ'). તે ચક્રચક્રતી માટીનો, દોઢથી ત્રણ ઈંચ ઊંચો રહેતો. શાહી અથવા પ્રવાહી રંગ એ ખડિયામાં રાખેલા વનસ્પતિના રેસાના પોતામાં કે કપડાના જેવી વાદળીમાં સચવાતાં.

ચોથું સાધન તે કલમ ('આર' અથવા 'ગશ'). તે દસ ઈંચ લાંબી રહેતી. તેનો લખવાનો છેડો કપાતો નહોતો પણ ફૂટીને પીંછી જેવો બનાવાતો. કલમો જુદીજુદી જડાઈની બનાવાતી. પાછળથી પીંછીને બદલે કાપેલા છેડાવાળી બરુની કલમ વપરાતી થઈ હતી.

પાંચમું સાધન તે કાળી શાહી. તે એટલી સારી બનાવાતી કે આજે હજારો વરસ થયા છતાં એ શાહીથી લખેલાં લખાણો તાજાં હોય એવાં દેખાય છે. સાહિત્યકૃતિઓની નકલો કરવામાં કાળી ને રાતી બંને શાહી વપરાતી.

જે સમાજમાં લેખનકળા ઘણા ઓછા માણસોને અવગત હતી તે સમાજમાં લેખક (લલિયા)નું સ્થાન ઊંચું ને આદરપાત્ર હોય એ સ્વાભાવિક છે. (જુઓ 'અમલદાર થજો' એ પ્રકરણ, પૃ. ૭૭). પલાંઠી વાળીને બેઠેલા લલિયાનું પથ્થરનું એક પૂતળું મળી આવેલું તે હાલ પારીસમાં લુવ્રના મંત્રાલયમાં છે.

### સાહિત્યના પ્રકાર

મિસરનું જે કંઈ પ્રાચીન સાહિત્ય મળે છે તેના આટલા વિભાગ પડે છે: (૧) શિલાલેખો. ઘણી જગાએ મંદિરોમાં, સ્તંભોની નીચે, તથા મૂર્તિઓની ઉપર રાજ્યોએ શિલાલેખો કોતરાવી તેમાં પોતાની કીર્તિનું ને પોતાનાં સારાં કામોનું વર્ણન કરાવ્યું છે. એવા કેટલાક લેખોના નમૂના આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. (૨) માટીની તખતીઓ. દક્ષિણ મિસરના તેલ-અમારના નામના એક ગામડામાં પહાડની તળેટીએ આવેલા એક ખાડામાંથી આવી તખતીઓ પુષ્કળ મળી છે. તેલ-અમારનામાં એક કાળે મિસરની રાજધાની પણ હતી. એ તખતીઓ

સુમેર, એસીરિયા વગેરેમાં પ્રચલિત શરલિપિ (cuneiform)માં લખેલી છે, તે તેમાં પરદેશના રાજાઓએ મિસરપતિઓ પર લખેલા કાગળો છે. નિષ્ણાતોના મત અનુસાર, તેની ભાષા બાઇબલના જૂના કરારની હિબ્રુ ભાષાને મળતી આવે છે. ઈ. સ. પૂર્વે પંદરસોના અરસામાં મિસર અને એ દેશો વચ્ચે કેવો સંબંધ હતો તેનો ઐતિહાસિક પુરાવો આ કાગળો પરથી મળે છે. (૩) પિરામીડની દિવાલો પર લખેલાં લખાણો. (૪) લાકડાનાં કદનની અંદર લખેલાં લખાણો. (૫) પેપીરસ કાગળ પર લખેલાં લખાણો. આવાં લખાણોવાળા કાગળોને વાળી, વીંટી, બરણીઓમાં ભરી, તેના પર ચિટ્ટીઓ ચોડી, તેને જાળલીઓ પર રાખવામાં આવતાં. એવાં અનેક પ્રાચીન પુસ્તકાલયો મળી આવ્યાં છે. ઘણા કાગળો વચ્ચે વચ્ચે ખવાઈ ગયેલા હોઈ તે પરનાં લખાણોમાં પણ એટલાં ગાખડાં પડેલાં મળે છે. (૬) માટીની હીકરીઓ, પથ્થરના ટુકડા, ખડીવાળાં લાકડાનાં પાટિયાં વગેરે પર લખાયેલાં પરચૂરણ લખાણો.

દુર્ભાગ્યે ઘણા પ્રાચીન સાહિત્યનો નાશ થઈ ગયો છે. જેટલું મળ્યું છે તે આકસ્મિક સંયોગને લીધે—અથવા પિરામીડોમાં, કબરોમાં ને કદનોમાં સચવાઈ રહેવાને લીધે—રહી ગયું છે. મળેલામાંથી પણ ઘણું જર્જરિત થઈ ગયેલું છે. કેટલુંક નિશાળિયાઓએ કરેલી પ્રતોમાં સચવાયેલું હોઈ અશુદ્ધિઓથી ભરપૂર છે. ઉપલબ્ધ સાહિત્યમાં કેટલાક પ્રકારો સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે. આરંભકાળનું સાહિત્ય મુખ્યત્વે ધાર્મિક છે. તેમાં મોટે ભાગે દેવોનાં સ્તોત્રો, ગદ્ય વર્ણીકરણ આદિના મન્ત્રો, અને મૃતાત્માઓની પ્રાર્થનાઓ આવે છે. આ છેલ્લા પ્રકારના સાહિત્યને અંગ્રેજ વિદ્વાનોએ ‘પ્રેતમંદિતા’ (The Book of the Dead) એ નામ આપ્યું છે. મિસરની ભાષામાં એને ‘દિવસાગમન’ (Coming Forth by Day) કહેતા. મરણોત્તર જીવનને વિષે

૮. તે મિસરની ભાષામાં ન હોવાથી તે આ પુસ્તકમાં આપ્યા નથી.

મિસરવાસીઓ ઘણી કાળજી રાખતા હોઈ, તેઓ માનતા કે આ ગ્રન્થમાં આપેલા મન્ત્રોનો પાઠ કરવાથી મૃતાત્મા ન્યાયસભામાં બેસનારાં દેવદેવીઓના કોપથી સુરક્ષિત રહે છે. સામાન્ય ભોળા ને વહેમી લોકો એમ પણ માનતા કે પૂજારીઓ ને પુરોહિતોએ લખેલી આ ગ્રન્થની નકલ કબરમાં મૂકી હોય તો મરેલો માણસ નિર્વિઘ્ને ઓસાઈરીસની પાસે પહોંચી શકે છે. દેવોનાં સ્તોત્રો ઋગ્વેદમાં આપેલી દેવોની સ્તુતિઓનું સ્મરણ કરાવે એવાં છે. એમાં કાવ્ય, ભક્તિભાવ, સાનંદાશ્રય વગેરે છે. પણ ઋગ્વેદના જેટલી ભાષા કે ભાવની જિંચાઈએ તે પહોંચતાં નથી. જેવી દેવોની સ્તુતિઓ છે તેવી જ દેવસમાન ગણાતા રાગ્નની પણ સ્તુતિઓ લખાયેલી છે. કેટલીક ધાર્મિક પુરાણકથાઓ પણ છે; દા. ત. ‘રાને સર્પદંશ’ (પૃ. ૩૧). આ બધાની ભાષા શિષ્ટભોગ્ય ને શણગારવાળી છે, એ આ ગુજરાતી અનુવાદ પરથી પણ જોઈ શકાય એમ છે. રાગ્નઓએ શિલાલેખોમાં યા બીજાં સ્થળોએ પોતાની કીર્તિગાથાઓ લખાવી છે. તેની ભાષા ને તેનાં વર્ણનો બંનેમાં કૃત્રિમતા, અતિશયોક્તિ ને આડંબર છે. (દા. ત. ‘વિજયનું મહાકાવ્ય’, પૃ. ૪૯; અને રાગ્ન રામીસોસનો કીર્તિલેખ, પૃ. ૧૨૪). રાગ્નકાળને અંગે જ લખાયેલા દ્વિતોપદેશમાં ભાષા સાદી, સીધી ને સચોટ બને છે. ‘તા-હોતેપનો દ્વિતોપદેશ’ (પૃ. ૫૯) એ શૈલીનો સુંદર નમૂનો છે. આજથી પાંચ હજાર વરસ પર લખાયેલા એ ઉપદેશમાંથી આજનો જમાનો પણ ઘણી શિખામણ લઈ શકે એમ છે. ત્યારપછીનું સાદિત્ય ધીરેધીરે યથાર્થદર્શો બનતું જાય છે, લોકજીવનને વધારે સ્પર્શે છે, અને પ્રજા-હૃદયની અનેક ગિર્મિઓનું, તેમજ તેની આશાનિરાશાનું પ્રતિબિંબ એમાં વધારે અંગે પડતું દેખાય છે. ક્યારેક કવિઓ સમાજની દુર્દશા જોઈ વલોપાત કરતા પણ દેખાય છે. (‘એવાં રાગ્ન ક્યાં છે?’ પૃ. ૬૮; ‘વાત કોને કરું?’, પૃ. ૭૦) નીતિપ્રવર્તકો ને ચાર્વાકવાદીઓ

મૃત્યુની નિશ્ચિતતાની યાદ દેવડાવી, પોતપોતાની હબે, સત્કર્મ કરવાનો કે મોજમગ્ન કરી લેવાનો ઉપદેશ આપવા નીકળી પડે છે. ('જીવન માણી લે', પૃ. ૭૩; 'સત્કર્મ કરી લે', પૃ. ૭૫) 'અમલદાર થજો' (પૃ. ૭૭) એ જેમ તે વેળાની પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપે છે, અને જુદા જુદા વર્ગોની સ્થિતિ વર્ણવે છે, તેમ હાસ્યરસનો પણ એક સુંદર નમૂનો છે. પ્રેમગીતો (પૃ. ૮૦) ધણાં થોડાં ને નાના ટુકડા જેવાં મળ્યાં છે ખરાં, પણ તેમાંયે પ્રેમ સાદી ને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થયેલો છે. વિલાપનાં ગીતો (પૃ. ૮૨, પૃ. ૮૪) થોડાં પણ હૃદયસ્પર્શી છે. આ આખા સાહિત્યમાં ભાવની ઉત્કટતા, લાગણીની તીવ્રતા, કે ભાષાની લગ્નતા જેવામાં આવતી નથી. ભાવ કે ભાષા ગિરિશિખર જેવી ઊંચાઈએ પહોંચતાં દેખાતાં નથી. એનું એક કારણ તો એ કે એ પ્રાચીન પ્રગ્નને શબ્દશક્તિ નવી ખીલવવાની હતી; અને બીજું કારણ એ કે રાજકાજ, આર્થિક સંપત્તિ, યુદ્ધો અને વિજયો, અને દેવાલયો તથા રાજમહેલોની રચનામાં રચ્યાપચ્યા રહેલા સમાજને ભાષા ને સાહિત્યની ખિલવણી પાછળ આપવા જોડેલો સમય કે એ મારેની શક્તિ પણ ન રહ્યાં હોય.

### લોકકથાઓ

આ પછીનો સાહિત્યનો એક પ્રકાર છે લોકકથાઓનો. મિસરના સાહિત્યમાં એવી લોકકથાઓ છેક પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવી છે. એવી એક એક વાર્તાની અનેક હાથપ્રતો મળી છે તે એની લોકપ્રિયતાનો પુરાવો આપે છે. એ લોકકથા કહેનારો એક નોખો વર્ગ હોય એ પણ સંભવિત છે. આ કથાઓમાંની કેટલીક તો આખા દેશમાં યુગો લગી પ્રચલિત હશે, ને આખાલવૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો તે બહુ રસથી કહેતાં ને સાંભળતાં હશે, એમ લાગે છે. આ પુસ્તકમાં આપેલી બે ભાઈની રસિક વાર્તા, સેટના અને જાદુની ચોપડીની કરુણરસથી ભરપૂર વાર્તા, રોશ્મીનસન કૂઓની

પુરોગામી જેવી ભાંગેલા વહાણની વાર્તા, ચિરંજીવ બાદશાહની વાદ કરાવે એવી ખેડૂતના ન્યાયની વાર્તા, એ કોઇ પણ દેશના સાહિત્યમાં કાયમનું સ્થાન પામે એવી લોકકથાઓ છે. એસાઇરીસ અને આઇસીસની વાર્તા, જેનો ઉલ્લેખ પ્રમંગોપાત્ત આ પુસ્તકમાં કરેલો છે, તે એક સનાતન પ્રણયકથા છે.

### જીવન અને મૃત્યુ

મિસરના સાહિત્યમાં તે જીવનમાં મૃત્યુ તથા તેને લગતી વસ્તુઓને — મમી, કબર, પિરામીડ વગેરેને — ઘણું મહત્ત્વ અપાયેલું હતું. મેટરલિન્કે તો એમ પણ કહ્યું છે કે “પ્રાચીન મિસર એ જ એક કબરરૂપ હતું. મૃત્યુનો વિચાર એના આખા જીવનને વ્યાપી વળેલો હતો.....જીવતાંનાં નગરો એ મરેલાંનાં નગરોની આગળ કશી વિસાતમાં નહોતાં.....જે વસ્તુઓ જીવનની સેવા કરનારી હતી તે નદીના પ્રવાહમાં વહી ગઇ છે કે રણની રેતીમાં દટાઈ ગઈ છે. જે વસ્તુઓ મૃત્યુની સાથે સંબંધ ધરાવતી હતી તે રહી ગઇ છે ને ચિરસ્થાયી બની છે. કેમકે મિસરની આખી જમીનનો અંદરનો ભાગ વાદળોની પેઠે અગ્નિ કબરોથી ખીચીખીચ ભરાઈ ગયેલો છે; અને એ જમીનની સપાટી પિરામીડો અને મંદિરોથી—એટલે કે વસ્તુતઃ રાગ્નઓ અને દેવોની કબરોથી—છવાઈ ગયેલી છે.”<sup>૯</sup> છતાં મિસરની પ્રજા જીવનવિમુખ નહોતી, તેનો જીવનરસ ઊડી ગયેલો નહોતો, સંસારના માનવી સ્નેહસંબંધો તેને અકારા નહોતા, એનો પૂરતો પુરાવો આ સાહિત્ય પૂરો પાડે છે. મૃત્યુનું ચિન્તન કરવા છતાં એ પ્રજાએ જીવનના ઉલ્લાસ, રંગરાગ ને વિલાસો છોડ્યા નહોતા. અને એ વિલાસ અને એશઆરામ એ જ છેવટે, અમુક અંશે, એની ક્ષીણતાનું, એના પરાજયનું, એની પરાધીનતાનું, ને એના અન્તિમ નિકંદનનું કારણ થઈ પડ્યા, એ પણ ઇતિહાસસિદ્ધ થતના છે.

૯. ‘એનશન્ટ ઇજિપ્ટ’, પૃ. ૩૭-૮.

## ધર્મવિચાર

આ પુસ્તકમાં આપેલા મિસરના ધર્મસાહિત્યના કેટલાક ભાગો મિસરમાં કેવો ધર્મ પ્રચલિત હતો તેનો કંઈક ખ્યાલ આપશે. અનેક દેવદેવીઓની સ્તુતિ, તેમની પૂજા, તેમને રીઝવવાને આપેલાં પ્રાણીઓનાં બલિદાનો, ને તેમને માટે બંધાવેલાં મોટાં મંદિરો, એ આ ધર્મની વિશેષતાઓ હતી. રા, અમન, એસાઈરીસ, નાઈલ, થેય વગેરે મુખ્ય દેવો હતા. આમ્સીસ, હથેર, નૂત વગેરે કેટલીક દેવીઓ પણ હતી. નાનાં નાનાં દેવદેવીની મંખ્યા ઘણી મોટી હતી. ઋગ્વેદની જેમ નિર્ગર્ગનાં કેટલાંક અંગોને જ દેવદેવીરૂપે કલ્પી તેમની સ્તુતિ કરવામાં આવતી; પણ તેમની સંખ્યામાં કે તેમની સ્તુતિમાં ઋગ્વેદના જેટલી વિવિધતા ન હતી. શરૂઆતમાં પ્રાણીઓને દેવરૂપે પૂજવામાં આવતાં. ખળદ, ખિલાડી, માછલી, બાજ, શિયાળ, સાપ, વાનર, ગરોળી, મગર, દેડકા, સમ્બાં, પારેવાં વગેરે પ્રાણીઓ દેશમાં જુદે જુદે સ્થળે ને જુદે જુદે સમયે પવિત્ર ગણાઈને પૂજાતાં, પળાતાં ને અવધ્ય મનાતાં. ઓક ઇતિહાસકાર હેરોડોટસ લખે છે કે “આ પ્રાણીઓની હાજરીમાં નગરવાસીઓ બાધાઓ ઉતારતા. સામે બિબેલું પ્રાણી જે દેવનું પ્રતીક હોય તે દેવની પ્રાર્થના એ પ્રાણીને ઉદ્દેશીને એ લોકો કરતા.” બાઈબલના વૃત્તા કરારમાં મિસરવાસીઓને વાછડાની સોનાની મૂર્તિની પૂજા કરતા વર્ણવ્યા છે, એ પણ આ પ્રાણીપૂજનનું જ ઉદાહરણ છે. આગળ જતાં દેવોને મનુષ્યરૂપધારી કલ્પવામાં આવ્યા. સૂર્ય એ મુખ્ય દેવ હતો, ને ઘણા દેવો એ સૂર્યનાં જ વિવિધ રૂપો છે, એમ કહેવામાં આવતું. જે દેવની સ્તુતિ ચાલતી હોય તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ દેવ છે એમ કહેવા સુધી—અંત્રેજીમાં જેને Henotheism કહે છે ત્યાં સુધી—એ લોકો પહોંચ્યા હતા; એકદેવવાદ કે એકશ્વરવાદ લગી પહોંચ્યા ન હતા. દેવોની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રિવાજ ઘણો વહેલો શરૂ થયો

હતો. નિરાકાર ઈશ્વરને આકાર આપવાનો પ્રયત્ન ખોટો છે, ને એ વિશ્વવ્યાપીને સમાવી શકે એવી કોઈ ઇમારત માણસથી રચી શકાય એમ નથી, એવા વિચારના ઝળકારા પણ ક્યારેક દેખા દે છે ખરા. ('જીવનદાતા નાછલને', પૃ. ૨૨) એ એમના તત્ત્વવિચારની પરાકાષ્ઠા છે. ઈખનાતને રચેલા સૂર્યસ્તોત્રમાં પણ દેવો વિષેની કલ્પનાને શુદ્ધતર રૂપ આપવાનો પ્રયત્ન દેખાય છે.

ધર્મની સાથે રાજસત્તાને બહુ નિકટનો સંબંધ હતો; અને રાજાઓ પોતાની સત્તા ટકાવવા માટે પ્રજાની ધર્મશ્રદ્ધાનો ધણો ઉપયોગ કરી લેતા. રાજા એ સૂર્યના ચૈરસ પુત્ર છે એમ કહેવામાં આવતું. અમન દેવને રાણીઓ સાથે સંભોગ કરતો વર્ણવનારાં કાવ્યો પણ રચાયાં હતાં. છતાં ખુદ મિસરની પ્રજા પર રાજાઓ જીલમ કરતા હશે એમ માનવા માટે ખાસ પુરાવો નથી. રાજા અને તેના અમલદારોનો ન્યાય કરવાનો ધર્મ છે એમ જ મનાતું. 'પ્રધાનનો ધર્મ' (પૃ. ૫૭), 'તા-હોતેપનો હિતોપદેશ' (પૃ. ૫૯), અને 'ખેડૂતનો ન્યાય' (પૃ. ૧૧૩) એ પ્રકરણો એના પુરાવારૂપ છે. મંદિરોના પૂજારીઓ ને ધર્માધિકારીઓનું પ્રાખ્યધ્ય ધણું હતું. તેઓ જાદુ ને જંતરમેંતર કરી જાણતા, ને તેને જોરે લોકોને વશ રાખતા. તેમનાં આપેલાં તાવીજો, હસ્ત-લિખિત મન્ત્રો વગેરેની લોકોમાં ધણી માગ રહેતી. તેમણે વિદ્યા સાચવવાનું ને વધારવાનું કામ ધણું કર્યું હતું. શિક્ષણ આપવાનું કામ પણ તેઓ જ કરતા. એ વર્ગની પાસે વેદ, લશ્કરી સેવા કે સામાન્ય જરૂર એમાંનું કશું લેવાતું નહીં. એમનું જીવન સામાન્યપણે ઠીકઠીક કાળુ હતું; જોકે એમાં ક્યારેક અનાચારનો પ્રવેશ થતો ખરા. ઈખનાતનું રાજાએ એવા અનાચારની સામે જ ઝુંખેશ ઉઠાવેલી. છતાં એ ધર્મ એકંદરે નીતિપોષક હતો, અને નીતિને લગતી એ પ્રજાની કલ્પના ઠીકઠીક આગળ વધેલી હતી, એમ 'પાપ માટે ક્ષમાયાચના'

(પૃ. ૧૬) અને ‘ મેં પાપ નથી કર્યું ’ (પૃ. ૧૭) એ પ્રકરણો વાંચતાં દેખાઇ આવે છે.

માણસનું જીવન મૃત્યુ પછી પણ કાયમ રહે છે એ કલ્પનાએ મિસરના ધર્મમાં મોટો ભાગ ભજવ્યો હતો. તેથી માણસ જીવતાં જે જે ચીજો વાપરતો તે અધી તેને મરણ પછી વાપરવા માટે કચ્છરમાં મુકાતી. તેને સ્ત્રીઓ અને નોકરો જોઇએ, તેને માટે શરૂઆતમાં ફેટલોક વખત સ્ત્રીઓ અને નોકરો આપઘાત કરીને તેની સાથે મરતાં. પણ પાછળથી એ રિવાજ બદલાયો, ને તેની જગાએ સ્ત્રીઓ, નોકરો વગેરેની પ્રતિકૃતિઓ મુકાવા લાગી. સર્વ વર્ગોમાં જાદુ અને વહેમનું જોર ભારે હતું. દેવોને સદાચારથી રીઝવવા કરતાં મન્ત્રોને જોરે રીઝવવાનો રિવાજ હતો, તેથી અનેક પ્રકારના મન્ત્રો લોકો શીખતા ને અનેક કામ માટે તેને વાપરતા. મિસરમાં ધર્મ હતો પણ ફિલસૂફી ન હતી. સ્વતન્ત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ અને છૂટ અને ગોઠી હશે ધર્મની કલ્પનાઓને વિષે શંકા ઉઠાવી, તેના મૂળ લગી ઊતરી તેને તપાસવાની વૃત્તિનો અભાવ હતો. એટલે ધર્મની પ્રગતિ થવી જોઇએ તેવી ન થઈ શકી. દેવ અને મનુષ્ય એની વચ્ચે અદ્વૈત છે એ કલ્પનાથી એ લોકો બહુ દૂર હતા. ‘હું રા છું’ (પૃ. ૩૭) એ પ્રકરણમાં એ વિચારની કંઇક ઝાંખી થાય છે; પણ એનો ઉપયોગ તો મુખ્યત્વે રક્ષાના મન્ત્ર તરીકે જ થતો.

### પૂજારીવર્ગ

પૂજારીઓના પ્રાથલ્યની વાત પાછળ કરી છે. એ વર્ગની પાસે સંપત્તિ પણ અઢળક હતી. એક કાળે આ પૂજારીવર્ગ સાત લાખ એકર જમીનનો માલિક હતો; તેમાંના ૭ લાખ એકર તો થીબ્સ શહેરની નજીકમાં હતા. રામીસીસ ત્રીજાના સમયમાં એ વર્ગની પાસે ૧,૦૭,૦૦૦ ગુલામો — દેશનો કુલ વસ્તીના ત્રીસમા ભાગ જેટલા



—હતા; તેમના હાથમાં સાડાસાત લાખ એકર જમીન—ખેડી શકાય એવી કુલ જમીનના સાતમા ભાગ જેટલી—હતી; ૫ લાખ ઢેર હતાં; મિસર અને સિરિયાનાં ૧૬૯ ગ્રામની આવક તેમને મળતી, ને તેના પર કશો કર ન આપવો પડતો. રાજ્ય રામીસીસ ત્રીજાએ અમન દેવના પૂજારીઓને ૩૨,૦૦૦ કિલોગ્રામ (૭૦,૫૬૦ રતલ) સોનું અને ૧૦ લાખ કિલોગ્રામ (૨૨,૦૫,૦૦૦ રતલ) રૂપું આપેલું; ને દર વરસે ૧,૮૫,૦૦૦ ગૂલુ અનાજની આપતો. જેમની પાસે તેણે પુષ્કળ મહેનત કરાવેલી તે મજૂરોને આપવા એના ખર્ચનામાં પૈસા ન હતા, પણ પૂજારીઓને આપવા સારુ હતા. આમ લોકોને જુએ મરવા દઈને જ્યારે પૂજારીવર્ગ સંધન થયો હશે ત્યારે લોકોને તેને વિષે દ્વેષ અને અણગમો પેદા થયા હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ વર્ગે સંસ્કૃતિની રક્ષા કરી ખરી, પણ સ્વતન્ત્ર વિચારની પ્રગતિને પણ રોકી. સુધારક રાજ ઈખનાતન સામેનો તેનો વિરોધ, અને તેના મૃત્યુ પછી તેમણે વાળેલું વેર, એ એનાં ઉદાહરણો છે. એક કાળ એવો પણ આવ્યો જ્યારે પૂજારીઓ જ રાજ્ય થઈ બેઠા, ને તેમણે પોતાનો વંશ ચલાવ્યો.

### રાજાઓ

મિસરના રાજાઓના ઉલ્લેખ વિના આ લેખ અધૂરો જ ગણાય. મિસરના જેટલા રાજાઓ ને એટલા રાજવંશો બીજા કોઈ દેશમાં થયા જાણ્યામાં નથી. હમ્મરો વરસના એના ઇતિહાસમાં રાજાઓ સામે બળવા થયાના દાખલા નથી એ હકીકત કેટલેક અંશે રાજાઓની લોકપ્રિયતાની સૂચક છે. એ રાજાઓ વિદ્યાના, કલાના સ્થાપત્યના, ધર્મના પોષક અને આશ્રયદાતા હતા, એ એમણે મૂકેલાં સ્મારકો બતાવે છે. તેમની કલ્પના ભવ્યતામાં વિહરતી. તેમણે જે કંઈ રચાવ્યું તે ભવ્ય પ્રમાણ પર જ રચાવ્યું. ફ્રેંચ વિદ્વાન શંપોલિયોએ લખ્યું છે કે “સ્થાપત્યકળાની કલ્પના જેટલા ભવ્ય, જેટલા વિશાળ,

જેટલા વિસ્તૃત પ્રમાણુ પર પ્રાચીન મિસરવાસીઓએ કરી છે તેટલી પ્રાચીન કે અર્વાચીન કોઈ પ્રજાએ કરી નથી. તેઓ જાણે સો ફીટ ઊંચા માણસો ન હોય એની પેઠે તેમની કદવના ચાલતી.” મરણ પછી પોતાનું નામ જ નહીં, પોતાની કૃતિઓ જ નહીં, પોતાનો દેહ સુદ્ધાં કાયમ રહે એની એવના પણ જગતના બીજા કોઈ રાજ્ય-ઓએ એમના જેટલી નહીં રાખી હોય. અને એ નામોને ચિરસ્થાયી કરનારાં સ્મારકો પણ તેઓ કેવાં મૂકી ગયા છે! કર્નાકનું આલેશન, રોનકદાર મહામંદિર બંધાવવામાં પચાસ રાજ્યઓએ ફાળો આપેલો છે; ને સાઠ એકર જમીન પર એ મંદિરને વિસ્તારેલું છે. દરેક બાજુ ૧ માઇલ લાંબાં એવાં અનેક વિશાળ ચતુષ્કોણ પ્રાંગણો એમાં છે. એક કાળે એમાં ૮૬,૦૦૦ પ્રતિમાઓનો વાસ હતો. એના સ્તંભોની જિંચાઈ ને તેના પરના કોતરકામની કુમાશ આજે પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. એક જ સભાગૃહમાં એવા ૧૪૦ સ્તંભોનું જાણે અરણ્ય પેદા કર્યું છે. આ ઉપરાંત બીજા અનેક કળાઓ આ રાજ્યઓને આશ્રયે ખીલી હતી. પિશેલ નામના એક યુરોપિયન લેખકે કહ્યું છે: “મિસરવાસીઓનાં તથા આપણાં કળા અને ઉદ્યોગહુન્નરને સરખાવીએ તો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે વરાળયન્ત્રની શોધ થયા પહેલાં આપણે કોઈ પણ વસ્તુમાં એમનાથી બાગ્યે જ આગળ વધ્યા હર્ષશું.”

એમનાં એ અનેક સ્મરણ્યિદ્ધોને પ્રતાપે એમાંથી કેટલાય રાજ્યઓનાં —ને કેટલીય રાણીઓનાં પણ—નામ વિસ્મૃતિને હંકાવી હળુ લમી ટકી રહ્યાં છે. ઉત્તર દક્ષિણ મિસરનાં વૈમનસ્ય જૂંસી નાખી તેમને એક કરનાર ને દેશમાં સંસ્કૃતિનું બીજરોપણ કરનાર અહમંજ અથવા મીનીઝ; પિરામીડોના બંધાવનાર ખુફુ અને ખફર; પશ્ચિમ એશિયાના દેશમાં મિસરની હાક વગડાવનાર થુતમોસ ૧લો, પિતાનાં આદર્શો અધૂરાં પૂરાં કરનાર પુરુષવેશધારી એની પુત્રી રાણી હતશેપસુત,

ને તેનો અનુગામી પ્રસિદ્ધ વિજેતા થુતમોસ ઠળે; અમનહોતેપ અને રામીસીસ નામ ધારણ કરનારા અનેક પ્રતાપી રાજાઓ; તથા કળાની આશ્રયદાતા તાઇ જેવી સંસ્કારી રાણીઓ; એમનાં નામ કોઇ પણ દેશના ઇતિહાસને શોભાવે એવાં છે. મિસરની વિજયપતાકા પશ્ચિમ એશિયાના દેશો પર સેંકડો વરસ લગી ફરકતી હતી. પરદેશોથી આવેલી અનેકવિધ અંડણીથી મિસરના ખજાના ઊભરાયા હતા. પણ એ જાહોજલાલી ને એ સામ્રાજ્ય ઝાઝો કાળ ટક્યાં નહીં. સંપત્તિ, વૈભવ અને મોજશોખથી મિસરવાસીઓ ક્ષીણ થયા હતા. પરાધીન પ્રજાઓ માથું ઊચકવા ને પરદેશી ધૂંસરી ફગાવી દેવા ટાંપી રહી હતી. વખત જતાં મિસરવાસીઓ સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવી બેઠા, પરાધીન બન્યા; અને થોડાંક સૈન્યમાં તો એમની સંસ્કૃતિ પણ, થોડાંક સ્થૂલ અવશેષો બાદ કરતાં, નામશેષ થઇ ગઇ.

### સંસ્કૃતિનું 'મમી'

સંસ્કૃતિનો નાશ થવાનાં અનેક કારણો સંભવે છે. “પૃથ્વીના ચરોમાં કંઈક ઊભડપાથલ થાય કે આબોહવામાં ભારે ફેરફાર થાય; કોઇક ભયંકર એપી રોગ ફાટી નીકળે ને અંકુશમાં ન આવે; જમીનના રસકસ ઊડી જાય ને તેથી અનાજ માટે પરદેશ પર આધાર રાખવાનો વખત આવે; બળતણ અથવા બીજા કાયા પદાર્થો ખૂટી પડે; જગતના વેપારના માર્ગો બદલાય; નગરજીવનનાં સંસર્ગ, ઉત્તેજના અને ધસારાને લીધે કે સમાજની પ્રણાલિકાઓ તૂટી જવાને લીધે પ્રજાની ભુદ્ધિ અને નીતિનો હાસ થાય; સ્વેચ્છાચારી કામસંબંધોને લીધે, અથવા તો ભોગરત, નિરાશાવાદી કે પ્રવૃત્તિવિમુખ ફિલસૂફીને લીધે, પ્રજાનો ‘સંકર’ થવા પામે; સમર્થ માણસો વાંઝ્યા બનવાથી ને સંસ્કારોનો વારસો પૂરેપૂરો મૂકી જાય એવાં કુટુંબોની સંખ્યા ખૂટી જવાને લીધે સમાજનું નેતૃત્વ નબળું પડી જાય; સંપત્તિ થોડા જ હાથમાં ભેગી

થવાને લીધે વર્ગવિગ્રહો ને સમાજઘાતક બળવા થાય — એ સંસ્કૃતિનાશનાં કેટલાંક કારણો છે,” એમ વિલ કુરાંએ લખ્યું છે.<sup>૧૦</sup> એમાંનું કયાં કારણોએ મિસરની સંસ્કૃતિનો નાશ નિપજાવ્યો એ પ્રશ્નનું અર્થમાં કોતરવાનું આ સ્થળ નથી. મિસરવાસીઓ પણ સંસ્કૃતિને ચિરસ્થાયી તો બનાવવા માગતા હતા; પણ તેમણે મૃત દેહને સાચવવા માટે તે વાટે ચિરંતન જીવન પામવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે પ્રાણુ ઉપાસના કરવાને બદલે કલેવરની ઉપાસના કરી. પ્રાણુપંખેરુ ઊડી ગયા પછી નિષ્પ્રાણ કલેવરો (‘મમી’) સાચવી રાખવામાં સાર નથી ને અમૃતત્વની પ્રાપ્તિનો એ રસ્તો નથી, એમ તેઓ ન સમજ્યા. પરિણામે તેમની સંસ્કૃતિનું પણ નિષ્પ્રાણ કલેવર જ રહી ગયું.

### સાહિત્ય અને સહૃદયતા

છતાં જે પ્રજા હમરો વરસ જીવી, જેણે અનેક સાહસો કર્યા અનેક પરાક્રમો ખેડ્યાં, અનેક ક્ષેત્રોમાં નવાં પદાર્પણો કર્યા, ને પોતાના વારસાંપે કેટલીક વસ્તુઓ અનુગામી પ્રજાઓને આપી, તે પ્રજાનું જીવનનું અને તેની કૃતિઓનું અવલોકન કરતાં આજે પણ આપણે સાનંદાશ્ચર્ય અનુભવીએ છીએ. એ પ્રજાએ જે સાહિત્ય રચ્યું તેમ ઊંચાણ કે ઊંડાણ ભરે ધણાં ન હોય; છતાં એ પરથી આપણે એટલું તો જોઈ જ શકીએ છીએ કે જે પ્રકારની આશાનિરાશાઓ, ઊર્મિઓ ને લાગણીઓ આપણે અનુભવીએ છીએ તે સંવેદનો સનાતન હોય એ પ્રજાએ પણ અનુભવેલાં હતાં. એમ જોયા પછી આપણે નર બનીએ છીએ; સહૃદય બનીએ છીએ; ઇતર પ્રજાઓને આદર અને સમભાવથી જોતાં શીખીએ છીએ; અને આપણા પુરાગામીઓનાં બહુવિધ સિદ્ધાંતો જોઈ આપણી મૌલિકતા વિષેનો આપણો ગર્વ શરૂ છે. એ લાભ પણ જેવોતેવો નથી.

૧૦. ‘ધી સ્ટોરી ઓફ સિવિલિઝેશન’, પૃ. ૩-૪.

## પુસ્તકસૂચી

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જે પુસ્તકોની ઓછીવત્તી મદદ લીધી છે તેની યાદી :

Brodeur, Arthur G., : *A Pageant of Civilization*

Breasted, J. H., : *A History of Egypt*

Durant, Wil., : *The Story of Civilization* ( 1 Our Oriental Heritage )

*Egyptian Literature* ( The World's Great Classics )

*Encyclopædia Britannica* ( 14th edition ) : *Articles on Egyptian Language and Hieroglyphs*

Erman, Adolf, : *The Literature of the Ancient Egyptians*

Mackenzie, Donald A., : *Egyptian Myth & Legend*

Maeterlinck, Maurice, : *Ancient Egypt*

Petrie, Flinders, : *The Making of Egypt*

Shorter, Alan W., : *The Egyptian Gods*

Toynbee, Arnold J., : *A Study of History*, Vol. I.

Trevelyan, A. A., : *History of Ancient Civilization*

*Universal Anthology* The, (Edited by Richard Garnett & others ), Vol. I.

Waddell, L. A., : *Egyptian Civilization.— Its Sumerian Origin & Real Chronology*

Wallis Budge, E. A., : *The Mummy*

Weigall, Arthur, : *Ancient Egypt*

“ “ : *The Glory of the Pharaohs*

Wright, F. A., : *The Romance of Life in the Ancient World*

## સાહિત્ય પરિષદનાં અન્ય પ્રકાશનો

### પરિષદ સાહિત્ય માળા

૧. ઐતિહાસિક સંશોધન લેખક દુર્ગાચંદ્ર કેવળરામ શાસ્ત્રી  
ગુજરાત તથા ભારતવર્ષના ઇતિહાસને લગતી ક્ષીમતી  
સામગ્રીવાળો ગ્રન્થ ૩૧. ૫
૨. પરિષદ પ્રમુખોનાં ભાષણો  
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રથમ અધિવેશનથી માંડીને  
કશીના અધિવેશન લગીના પ્રમુખોનાં ભાષણોનો સંગ્રહ ૩૧. ૪

### પરિષદના અહેવાલો

૧. સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન (૧૩ મું)  
કાશી અધિવેશન — અહેવાલ અને નિબંધસંગ્રહ ૩૧. ૪
૨. હૈમ સારસ્વત સત્ર (પાટણ)  
અહેવાલ અને નિબંધસંગ્રહ ૩૧. ૩

### ગુજરાતી અર્ધશતાબ્દિક સમારક માળા

૧. મારી ખિનજવાખદાર કહાણી  
પુરોચના પ્રવાસનું વર્ણન (છપાય છે)  
લેખક : કનૈયાલાલ ગુજરાતી
૨. આદિવચનો ભાગ ૨ નો  
( " )  
લેખક : કનૈયાલાલ ગુજરાતી

### ભારતીય વિદ્યા ભવનનાં પ્રકાશનો

૧. પર્મિતું મિલન લેખક : સર સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન  
અનુવાદક : ચન્દ્રશંકર શુક્લ (છપાય છે)
૨. ભારતીય સંસ્કૃતિ (હિંદી)  
લેખક : શિવદત્ત ત્રાણી ( " )
૩. Bhasa by Dr. A. D. Pusalkar (In the press)
૪. The Schools of Vedanta  
by P. Nagaraja Rao ( " )

પ્રાપ્તિસ્થાન : ભારતીય વિદ્યા ભવન

પોસ્ટખાનાવાળા રસ્તો, વરલી, મુંબઈ ૧૮

